

Loschert Kázmér

AZ EGYHÁZATYÁK KORA

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTI:

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

II. KÖTET

AZ EGYHÁZATYÁK KORA

IRTA:

LOSCHERT KÁZMÉR

LOSCHERT KÁZMÉR:
AZ EGYHÁZATYÁK KORA

BUDAPEST
1937
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

Nihil obstat. Franciscus Zsiros S. J. censor dioecesanus.
Nr. 3494/1936, Imprimatur. Strigonii, die 24. Octobris 1936.
Dr. Julius Machovich vic. gen.

B E V E Z E T Ő.

Két nagyjelentőségű világtörténeti esemény nyomja rá bélyegét az egyháztörténetnek arra a szakára, amely a kereszténység felszabadulásával indul. Egyik a római birodalom lassú összeomlása, másik a kultúra és az élet birtokbavétele a kereszténység által.

A római birodalmat, amelynek hatalma eddig az Atlas-hegységtől a Kaukázusig s a Rajnától a Nilusig és Eufrátesig terjedt, lassan felmorzsolta a frissvérű barbárok hódítóvágya és a saját belső korhadása. A császárok hiába igyekeztek a széthulló, beteg koloszsust a végső bomlástól megmenteni. Nagy Konstantin a kereszténységet hívta segítségül, Constantius a kereszténységnek egy torz formájára, az ariánizmusra támaszkodott, Julianus, a hithagyó pedig a pogányság visszaállításától remélte a birodalom megmentését. Konstantin nyomdokaiba lépve Nagy Theodózius tett még egy nagyarányú birodalommentő kísérletet. Mind hasztalan! Amikor a gótok megjelentek az Örök Város falai előtt, majd a húnok és a vandálok véres-tüzes pusztításai lángoltak végig Európán, a haldokló óriás már utolsó vonaglósaiban nyögött. 476 nyarán azután végleg összetört: az egykor mindenható Nyugatrómai Birodalom kiesett a történelemből.

Ugyanakkor pedig az Egyházban, mihelyt szabad lélekzethez jutott, sokoldalú és magasbatörő építőmunka folyt. A háromszázados vérzivatarban megtisztult s megizmosodott kereszténység nem érte be azzal, hogy időközben magához emelte mindazt a szépet és jót, amit az antik kultúrvilág kincseiből a pusztítás meghagyott. Az új helyzettel új feladatok adódtak: nemcsak a lassan kereszténnyé váló országok és országrészek keresztény művelődésének megteremtése s az állam intézményeinek fokozatos krisztianizálása, hanem a belső kiforrás, a krisztusi tanletét

mind tisztább és világosabb megfogalmazása s a felmerülő téves magyarázatok elhárítása terén.

Ez a munka éppen nem ment símán. Ellenkezőleg: a dogmatisztázásnak úgyszólván minden egyes lépése heves küzdelembe, egy-egy tévtan legyűrésébe került s ezek a tévtanok oly sűrűn, oly változatosan s oly csökönyösen sürgölődtek az egyházi tanítás útja szélén, hogy pusztá felsorolásuk is fárasztó és egyhangú. S mégis ezeknek a tévtanoknak vagy eretnekségeknek nagy részük van abban, hogy siettették a keresztény teológia kialakulását, a krisztusi tannak mind szabatosabb leszögezését s félreérthetlenebb megfogalmazását. De ugyanezek a harcok, tapogatózások, vitatkozások, eszmetisztázások szülték meg azokat a nagy férfiakat is, akiket röviden egyházatyáknak szoktunk nevezni s akikről az egyháztörténetnek ezt a szakát joggal hívjuk az „egyházatyák korának”.

Csakugyan, az egyházatyák valóságos csillaghullásának kora ez a kor. A Gondviselés öröködésének szembeötlő jele, hogy éppen ebben a zajló, forrongó, az eretnekségeket gombaként termő korban oly feltűnő sűrűséggel jelentkeznek az Egyházban azok, akikben a lángelme és tudományos hév csodásan párosul az egyéni életszentséggel és ingathatatlan egyházhűséggel. Mert hiszen ez a kettő teszi az egyházatya fogalmát: a tudományos kiválóság s az egyéni életszentség. Az egyházatya többet mond, mint az egyházi író vagy az egyháztudós, még a régi korra való szorítkozáson belül is. Az Egyház „atyja” csak az lehet, aki nemcsak szavával, hanem életével is maradéktalanul, foglalkozás nélkül tanít. A keresztény dogmatika, erkölctan és aszketizmus virágzása az egyházatyákban jut elméleti és gyakorlati téren egyaránt diadalra. Ám nem csendes, szemlélődő, remeteszentségű szobatudósok voltak ezek a hatalmas emberek, hanem harcosok is és építők, sokszor kemény támadások és egyéni üldöztetések hordozói. Amint az ifjú kereszt-

ténység legveszedelmesebb ellenségei most már nem kívülről, hanem belülről intézték támadásaikat a keresztény tan ellen, úgy az egyházatyák is, ha nem ontották is vérüket Krisztusért, mint az első három század hithősei, viszont a vérontás nélküli martiriumban, a hithűségért szenvedő hősiességben legtöbbjük maga is hitvallói sebeket mutathatott fel.

A 4. és 5. század egyházatyáinak tudományos működése, az ú. n. patrisztikai irodalom, csodálatosan termékeny. Minden területen: a hitvédelemben, a vitatkozó irodalomban, dogmatikában, erkölcs-tanban, szentírásmagyarázatban, aszketikában, egyháztörténetírásban, sőt még a vallásos költészet terén is eddig soha nem látott lendülettel s kimeríthetetlen bőséggel áradt szét. Közte feltűnő és maradandó a görög és a latin szellem sajátos, különbözősége.

A görög szellem elsősorban filozófikus, spekulatív, elmélyedő és elemző irányú, amelyben csaknem állandó jelleg a hellén filozófiával való asszimilálásra törekvése. A latin szellem viszont inkább gyakorlati érzékű, rendszerező és fegyvelmező. Már ezzel is adva van a hajlandóság, hogy Kelet inkább elméleti eretnkségeket termel, Nyugat inkább gyakorlatiakat: szakadásokat, fegyelmi lazulásokat. A keleti eretnkségek fő problémái az Isten, a Szentháromság, Krisztus istensége (a christológia), a kéttermészet-tan stb., a nyugati eretnkségeké: az ember, az üdvözülés, a bűn, a kegyelem, az Egyház. Mindkét iránynak leghatalmasabb összefoglalója, Kelet spekulatív teológiájának Nyugat rendszerező szellemébe való beojtója: Ágoston.

A nagy egyházatyák korát a mondottak alapján érthetően így is lehetne nevezni: „a nagy eretnkségek kora”. Ariánizmus, macedoniánizmus, donatizmus, nesztoriánizmus, monofizitizmus s még egy egész sor, hevesen védett és csökönyösen tartott eretnkség zajlik benne. Zsinat zsinat után, hitvallási formula hit-

vallási formula után, viták, irodalmi harcok s nyomukban heves politikai forrongsok — vég nélkül.

A modern ember szinte értetlenül áll e harcok, spekulációk és zsinatozások előtt. A történeti érzék híjával való felületesség azt kérdezheti: Úgyan kit érdekel ma az ariánizmus vagy a pelagiánizmus harca, vagy a monofizitizmusé? S hogy kik küzdöttek mellette és ellene? Madách Tankréd-Ádámja az ismert konstantinápolyi jelenetben a mai materialista felfogásnak tipikus multbavetítésével csodálkozik s botránkozik azon, hogy az emberek régente „egy i-betű miatt”, a „homousius” és „homoiusius” miatt évtizedeken át véres és borzalmas harcokat vívtak s máglyákat gyújtottak. Tévedés és a történeti érzék teljes hiánya! Azon az „i-betűn” egy világ múlt: a kereszténység s a leplezett pogányság harca. Ezen az „i-betűn” fordult meg, hogy a kereszténység igaz-e vagy hamis, hogy alapítója Isten-e vagy csak ember s a kereszténység maga egy minden ízében természetfölötti világ földreszállása-e, avagy csak a természetesnek szegényes eszmeiesítése?

Sz. Pál apostol szerint „kell, hogy eretnkségek legyenek”.¹ A harc mindig az élet jele. A herezis az Egyház élő, lélekző, működő szervezetének folytonos tisztulása. A tagadás és a támadás új erőket s új mozzanatokot hív életre az Egyház belső fejlődésében s az egyházi tan védőinek alkalmat ad arra, hogy — sz. Hilarius szava szerint — „eddig eléretlen ormokra szálljanak fel s eddig el nem mondott dolgokról tudjanak beszélni”.²

Az egyházatyák kora azonban nemcsak a harcok s viták kora volt. Ha elsősorban a dogmafejlődés nyomja is rá a bélyegét, hiba volna észre nem venni, milyen hatalmas ívelésű e korban a hitéletnek a kibontakozása is. Ez a kor a liturgikus élet kialakulásában szintén kimagasló jelentőségű, de a keresztény művészetekében is; a hitbuzgalmi törekvések terén

meg egyenesen korszakalkotó további tökéletesedést mutat: a szerzetes-intézmény kibontakozását.

Foglalkoznunk kell tehát elsősorban a Római Birodalom keresztény átalakulásának eseményeivel, a pogányság utolsó fellobbanásain keresztül az Egyháznak végső győzelemhez való közeledésével, a katolicizmusnak államvallássá emelkedésével. Foglalkoznunk kell azután az egyházi tanítás kifejlődésével s ezzel párhuzamosan a szentháromságtani, christologiai és egyéb eretnekségekkel. Majd végül az Egyház belső életével, szentségi és hitbuzgalmi életének, fegyelmének és szervezetének alakulásával s a szerzetesség kivirágzásával.

JEGYZETEK

¹ 1 Kor. 11, 9. ² De Trinitate, II. 2.

ELSŐ FEJEZET: NAGY KONSTANTIN ÉS AZ ARIÁNIZMUS KEZDETEI.

1.

A kereszténység a Birodalomban. Nagy Konstantin útja a helyzet felismeréséig. Licinius félreállítása. Konstantin mint egyeduralkodó. Sz. Melchiades és sz. Szilveszter pápasága.

Az Egyház tehát kilépett a katakombákból!

A tegnap még üldözött, gyűlölt és halálra hajszott kereszténység szabadon nézhetett körül s pillanthatott fel az égre, rabbilincsei lehullottak, tényezővé, sőt vezető tényezővé lett a császárság egész területén!

Az Egyház szinte észrevétlenül nőtt ilyen naggyá. Miközben ütötték és üldözték, egyre növekedett; míg megsemmisítésén dolgoztak, csendben meghódította a világot.

Beteljesedett az, amit Origenes jóslott még 250 körül, hogy a Birodalom lassankint kereszténnyé erjed. A császárságnak el kellett ismernie, hogy a kereszténység a legnagyobb erkölcsi hatalom lett a Birodalomban — szemközt a vidéki népszokássá avult homéroszi sokistenhittel, a nagyvárosi fertővé olvadt orgiasztikus misztériumvallásokkal, a zárt szektahitté változott új-platonizmussal, az ázsiai elemekkel meg bővült, megromlott és megiszaposodott görög-római civilizációval.

Létét az uralkodók eddig úgy fogták fel, mint veszélyt, amely válságba döntheti a császárságot. A nemzeti öntudatát s egységét elveszített Birodalomban a központi hatalom legmagasabb rendű küldetésének fikcióját, a császárság isteni méltóságát tekintették a legvégső összerendező erőnek; válságos és veszélyes volt bármely más elv, amely még a császári hatalomnál is felsőbbrendűnek vallotta magát. Azonban kiderült,

hogy a kereszténység keretein belül a császári hatalom is elhelyezkedhetik, sőt az adott helyzetben létének alapvető erkölcsi jogosultságát is a kereszténység hatalmából és igazságaiból meritheti.

Ez volt a fordulat lényege s külön jelentősége van annak, hogy Konstantin ezt a megoldást megtalálta s a régi helyzettel felszámolt.

Uralkodótársa és sógora, Licinius, nem szakított formálisan a pogánysággal. Konstantin sem tette még le a régi pogány császároktól állandóan használt Pontifex Maximus címet. De a kereszténység iránt érzett rokonszenve mind erősebben és zavartalanabban nyilvánult.

Most már a teljes vallási türelem elve mellé a kereszténység javára többleteket kezdett beállítani. Nemcsak a papságot mentesítette a közszolgálatok alól, nemcsak örökösödési jogot biztosított az egyháziaknak, hanem törvényileg elrendelte a vasárnap megünneplését, maga pedig egyháziak és egyházak részére számos nagyértékű adományt tett. Konstantin érzelmei és valláspolitikai tényei lassankint odáig fejlődtek, hogy az új vallást a réginek a rovására kezdte kitüntetni. Ő maga 313 óta a hitjelöltek közé tartozott.

Attól kezdve, hogy Konstantin a pártütő Licinius legyőzésével (323) egyeduralkodó lett, még határozottabban jutott kifejezésre a pogányságtól való teljes elfordulása. Ha erkölcsi attitűdje nem is volt tökéletes, ha vallásos gondolkodása nem is volt egészen ment holmi szinkretista hajlandóságoktól: becsületes meggyőződés élt a lelkében azíránt, hogy a keresztény vallás végtelen fölényben áll szemben minden pogány kultusszal. 324-ben Kelet számára adott manifesztumában nyíltan kifejezte azt a kívánságát, hogy a „csalás templomait” minden alattvalója hagyja el, de ugyanakkor lépjen be

„az igazság sugárzó házába“. Fiai keresztény nevelésben részesültek. Legidősebb fiát, Crispust például a nagy keresztény tudóssal, Lactantiusszal neveltette.

Mostantól fogva eltűntek a pogány emblémák a pénzérmékről. Magasabb állami hivatalok betöltésénél a keresztényeket részesítette előnyben. Keresztény elemeket vitt a törvényhozás szellemébe. Sorra emelt ragyogó keresztény bazilikákat Rómában, Konstantinápolyban, Antiochiában, Jeruzsálemben, Betlehemben. A pogány szentélyeket viszont elhanyagolta, sőt azokat, amelyekben fajtalanyságot üztek, lerontatta. Később még be is záratott pogány templomokat, hogy azokat keresztény célokra átadja.

A császár a pogányságban az emberiség legmélyebb és legsötétebb megtévedését ismerte fel. Gondviselészerű feladatának tekintette tehát a küzdelmet ellene. De a pogányság követőivel szemben nem volt erőszakos. Toleranciája folytán a neoplatonikus iskolák pogány tudósai, élükön a theurgiát űző Jamblichussal, szabadon hirdethették tovább is elveiket. A pogány papság is tovább élvezhette kiváltságait. Sok előkelő pogány család, sőt számosan az alsóbb néprétegekből is, megmaradtak az átöröklött ó-római vallás mellett.

A fényes új főváros, Bizánc, vagy ahogy akkor kezdték nevezni: Új-Róma vagy Konstantin városa, a még erősen pogány jellegű régi Rómával szemben lényegesen keresztényibb vonásokat mutatott. Noha mikor Konstantin a maga Roma Nova-ját felszenteltette (330), az új székesfőváros fórumára a Napisten szekere gördült be, rajta a győzelem istennője, Niké. De Niké keresztet tartott a kezében s a szekér mellett a Kyríe eleisont énekelték.

Jeruzsálem és Róma után az ő városa lett a kereszténység történetének eseményeket formáló harmadik városa. Ide költözött át a császárság s itt alakult

ki végső vonásaival: az uralkodó ázsiai stílusú monarchává lett s Kelet ettől kezdve egyre többet és többet olvasztott a maga lelkületéből és vonásaiból a konzul, néptribun és a hadvezető római tisztségének hatalmát együttesen birtokló rómia imperátorra. A Birodalom ama fele, amely szorosabban vonódott Bizánc köré, később élesen és formálisan el is különült a Birodalom többi részétől.

Figyelemreméltó, hogy a keleti rész az a földrajzi keret, amelyben a katakombákból kilépett Egyház legnagyobb válságai lejátszódtak. Az eretnokségek ezen a területen törtek fel; ez a terület volt az, amely teljesen át volt itatva a félig görög, félig ázsiai kultúrával; itt volt legtagozottabb a társadalom. Ha a görög és keleti polisz mint állami egység el is omlott, mint gazdasági és társadalmi egység még szerepet játszott. Az agora és az utcai élet még mindig élő funkciót teljesített. Sőt szellemileg a Birodalom eme részeinek városai élénkebb és önállóbb életet éltek, mint a nyugati és északi rész friss alapítású, de kulturális multra többnyire vissza nem tekintő központjai.

Melchiades pápa (311) szerepét ezekben az eseményekben nem ismerjük közelebről, alakja nem szerepel a milánói rendelet körül. Ellenben rövid uralma alatt is megmutatkozik, hogy a római püspök mennyivel többnek számított, mint a többi püspökök. Fölénye teljes határozottsággal mutatkozik a donatizmus leküzdésére irányuló belső intézkedésekben.¹ Melchiades már a milánói rendeletet követő évben lehúnyta szemét s utóda I. sz. Szilveszter pápa lett (314—331), akinek homályba süllyedt történeti alakját dúsán fonja körül a legenda. Úgy látszik, mellette inkább a császár volt az, aki a világi ügyek mellett az Egyház dolgait is erősen figyelte s akinek kezében az egyházpolitikai élet szálai összefutottak. Konstantin szerette

magát a „külső ügyek püspökének” nevezni s csakugyan nem annyira a keresztények, mint inkább a kereszténység uralkodójának érezte magát. Ez a fel fogása már a donatista harcokban, még inkább azonban akkor mutatkozott, amikor az ariánizmus körül viharoztak fel a szenvedélyek.

2.

A keresztény tanítás a kor társadalmi és szellemi erői közt. Az eretnkségek tömeglélektani okai. A pogány szellem öntudatlan érvényesülési törekvései. Dogmafejlődés a konstantinusi korban.

A milánói türelmi rendelet után hamarosan hihetetlen erővel robban ki a kor teológiai harcainak szenvedélyessége. Ezek a harcok hamar megmutatták, hogy a kereszténység fennmaradásának sem a pusztá szabadság, sem az államhatalom nyújtotta támogatás még nem feltétlen biztosítója. Az Egyháznak éppen leg-sajátabb meghatározója és szellemi tartalma, a keresztény tanítás, százszor is megsemmisülhetett volna azokban a veszedelmes forgatagokban, amelyek e vitákkal kapcsolatban kerekedtek s amelyek az Egyháznak a katakombából való kilépése előtt is már mutatkozni kezdtek. Az alig felszabadult kereszténységnek a kor zavaros eszmevilágával kellett megküzdenie és, ezer ellentmondás, vita és szenvedély közt kiépítenie a maga hitigazságainak nyugodt rendszerét. Ezt a roppant munkát kizárólag a maga saját, belső erőivel végezhetette.

A dogmatisztázási folyamat már az előző kor századai alatt elindult. El kellett indulnia, hiszen a keresztény tanítás valósággal új kontinenst kínált a gondolkozó keresztény értelem számára, új területeket,

amelyek maguk felé vonzották a kutatást, a filozófiai spekulációt, sőt bizonyos értelemben minden hívő érdeklődését. Teológiai viták és irodalmi harcok csakugyan már az első három században sem hiányoztak, most azonban a szellemi küzdelmeket újabb erők indítják el: Kelet gomolygó gondolatkáoszának fárasztó sokfélesége, a nagyvárosok élénk és kavargó szelleme, tudatos propagandamunka, lobogó pártszenvédély, sokszor a tömegerekre való hivatkozás, sőt döntő politikai tényezőkkel való szövetkezések. Mennyire újak, egészen mások ezek a hittani küzdelmek, mint a régiek voltak!

Csodálatraméltó látvány, milyen egyszerű eszközökkel állta ezt a harcot az Egyház a legkülönbözőbb lélektani, társadalmi erők támadásai között. Ha az Egyház célja merőben evilági volt volna, kevés értelme lett volna annak a rengeteg egyéni és zsinati küzdelemnek, irodalmi és egyházpolitikai harcnak, szenvedésnek és szinte vértanúi helytállásnak, amelybe az egyházi tanítás fenntartása és tisztázása ebben a korban került. Ha a zsinatok nem voltak volna egyebek, mint afféle parlamentek, amelyekben az egyes pártok egyensúlya és a köztük kötött kompromisszum döntik el a vitákat, akkor ezeknek az elvi küzdelmeknek nem lett volna értelmük. De e zsinatokon más erők döntöttek, mint az ott szereplő emberi erők. Hiába morajlottak ott egy-egy eretnektétel mögött Kelet egész országainak népmozgalmai, hiába meredezett mögöttük a császári hatalom ereje. Ez a kor épp azért egyik hőskora az egyháztörténelemnek, mert benne fensőbb erők hatnak: az Egyház isteni missiójának öntudata, vértanúi lelkület, hithűség és jellemstilárdság. Ez a kor a kivételesen nagy szellemek és jellemek: az egyházatyák jegyében áll, akik szembeállva a népmozgalmakkal, szociális és politikai erőkkel, sőt a

A Jó Pásztor-szobor; valószínűleg az V. századból.

császári hatalommal is, egyezkedés és emberi tekintetek nélkül építették tovább és képviselték a krisztusi hitigazságok rendszerét.

Velük lendül ismét neki a dogmafejlődés. Az Úr hasonlata szerint az Isten országa a mustármaghoz hasonló. Az Egyház tanítása is ilyen mustármag, mely lassan növekszik és terebélyesedik hatalmas fává. A kinyilatkoztatás számos igazságot teljes világossággal tárt fel, de nem keveset homályban is hagyott, s ezeket elmélyedő szellemi tevékenységgel kellett a Szentlélek útmutatása szerint napvilágra hozni. Már Tertullianus és Origenes is különbséget tettek oly igazságok között, amelyekben teljes az egyetértés és olyanok közt, amelyekre nézve nincs még hivatalosan leszögezett egyházi tanítás.¹ Lerini Vince hasonlata szerint a dogma élő valami, tehát alá van vetve az élet törvényeinek s e törvények közé tartozik a növekedés is.² A kifejtett és leszögezett dogma sokkal gazdagabb tagozottságú mint eredeti, csirai állapotában volt, mégis ugyanazt az igazságot tartalmazza.

Történeti és lélektani természetesség, hogy a még homályban álló dogmák körül izgalmak s harcok támadtak, sőt olyan eretnek törekvések is, amelyek az Egyházat a megtámadott igazságok védelmére s kifejtésére szinte kényszerítették. Hogy ezek a támadások elsősorban a kereszténység legelső alapvető tételeire, a Szentháromság tündöklő titkára és Jézus istenségére vonatkoztak, egészen magától értetődő, főleg ha meggondoljuk, hogy abban a korban még a pogányság és a zsidóság szellemi maradványai sokak gondolkodását súlyosan befolyásolták.

Semmi kétség: a pogányság teljes feloszlásban volt a 3. és 4. század fordulóján. Mint hit és hitélet teljesen megsemmisült, nem adott élményeket sem tömegek,

sem kiválasztott egyesek számára, sem a földi élet, sem az azon túl lehetséges világ felé. Nem adott eligazítást földi ügyekben sem és nem mutatott túl rajtuk. A lelkekben semmisült meg, már régóta. Ez is magyarázata a kereszténység roppant hódításainak: az új hit a Földközi-tenger mellékén elhelyezkedett kultúrvilág egyetemének legválságosabb órájában jött s ki tudja, nélküle mi történt volna?

Azonban ha mint hit és hitélet már megszűnt is a pogányság, mint bizonyos adott fogalmak, elképzelések és előfeltevések összege benne kísértett még az elmékben. Mivel a milánói rendelet türelmet biztosított neki, tovább élhetett — bár lényegesen korlátozott erővel — a közéletben és a magánosok erkölceiben. Főleg a népi babonában maradt meg. A delphi-i jóshely 325-ben még teljesen üzemben volt, az augurok és haruspexek üzlete virágzott, s míg a kereszténység befolyása következtében a görög-római vallás számos temploma bezárult, ugyanakkor meglepően fellendült a sötét eredetű keleti istenségeknek, főleg Mithrasnak kultusza. Bölcselők és írók, akik már rég nem hittek a homerosi istenekben, a hellenizmus nevén Kelet vallási spekulációiból érdekes, zavaros szinkretizmust formáltak. Pogány eszmék és szokások maguknál az újonnan megtérteknél is veszélyeztették a keresztény hit és erkölcs tisztaságát, még inkább a pogány gondolati tartalom. A kor egyházi írói sokat panaszkodnak a „fél-keresztények” miatt, akik csak részben tértek meg, a lelkükön van valami keresztény máz, de ezer és ezer téves elképzelés zürzavarát hurcolják magukkal. Semmi különös sincs abban, ha ezeknek a százezreknek lelkében a kereszténység alaptételei torzulások közé jutottak. Ez az első eretnekségek lélektana és ez magyarázza meg, hogy kifejezőik, a szekta-alapítók s vezérkaruk, miért építettek sokszor a

tömegszenvédeyekre s ezzel akarták eldönteni az ügy sorsát.

Már a gnózis óta szinte a levegőben volt a törekvés, hogy a kereszténység tanait lehetőleg megegyeztessék a divatos, pogány eszmeáramlatokkal. Valami felemás kereszténység lebegett sokak szeme előtt: valami, amiben a természetfölöttiséget a minimumra lehetett lecsökkenteni. Az eddigi kísérletek azonban — gnoszticizmus, montanizmus, manicheizmus — mindenféle apró szektává bomlottak szét. A legszembetűnőbb kérdés, amelyen a kinyilatkoztatás és a pogány eszmeáramlat egymással szembekerült, a Szentháromság kérdése volt. Hogyan lehet az Atya is, Fiú is, Szentlélek is Isten s ugyanakkor csak egy Isten? Eddig is sokan próbálkoztak e kérdés megoldásával, de egyiknek sem volt nagy sikere, főleg azért nem, mert egyik természetes megoldási kísérlet mögött sem állt jelentős, sugárzó erejű egyéniség, olyan, aki a maga szuggesztivitásával tömegeket tudott volna maga köré vonzani, ezekből mozgalmat szervezni, sőt vezető politikai tekintélyeket mozgalma mellé állítani.

Ez az ember azonban most megjelent az események színterén; megjelent Arius és tanításainak kibogozhatatlanul zavaros rendszerében racionalista módon olvasztotta össze a keleti gnóvizist és a keresztény gondolatot.

3.

Bizonytalanság a Szentháromságra vonatkozó kérdések körül. Origenes. Lucianus szubordinacionizmusa és tanítványi köre. Arius és tanítása. Mozgalma Alexandriában. Szent Sándor. Arius Kisázsiaiban. Hatalmi hátvéddel a zsinat felé.

Az Egyház már a dokétákkal szemben kiemelte Krisztus igazi emberségét, az ebionitákkal és theodotiánu-

sokkal szemben igazi istenségét, a szabelliánusokkal szemben a Fiúnak és Szentléleknek az Atyától különböző személyiségét. A pogányokkal szemben pedig hangsúlyozta az isteni egység elvét.

A HÁROM SZEMÉLY KÖZÖTT bizonyos sorrendet elismert. Ez a sorrend az eredet egymásutánján alapszik, de nem jelent sem méltósági, sem lényegi, sem időbeli egymásutánt. Ebből a sorrendből a nagy és mély titkok megértésének kísérleténél könnyen fejlődhetett bizonyos szubordinációs — alárendelési — rendszer, mely Krisztusban az isteni vonást alacsonyabb fokra helyezte s őt magát a teremtmények sorába állította. Az Igének az Atyához való viszonya körül Origenes írásainak többhelyütt zavaros, szabatoság nélkül, átmenetileg és kísérletszerűen fogalmazott vagy rosszul értett helye folytán Keleten szélében-hosszában szubordinációs vélemények alakultak ki. Sz. Athanáz maga mondta Origenesről, akit amúgy nagy tiszteletben tartott: „Éles különbséget kell tenni a közt, amit Origenes miut a hagyomány egyszerű tanúja állít és a közt, amit a szentháromsági személyekről és vonatkozásaikról bölcselkedve tanított. Mint tanú kifogástalanul szólott, mint spekulatív hittudós olykor elvetette a súlykot.”¹

Ariust közvetlenül megelőzőleg már széleskörű hatást szétsugárzóan fejtette ki határozottan szubordinációs tanait az antiochiai iskola egyik jeles mestere, Lucianus, akit vértanúhalála miatt Keleten szentként tisztelnek. Hatalmas tanítványi kör vette át gondolatait, a kisázsiai papság vezető személyiségeinek egész nemzedéke: a nikomédiai Eusebius, a niceai Theognis, chalcedoni Maris, antiochiai Leontius. Majdnem mind azok, akiknek az ariánus harcok idején vezető szerep jutott a katolikus tanítás ellenzékének sorában: Lucianus tanítványai voltak. Arius fellépése után ezért lett Lucianus hajdani hatásterülete az arianizmusnak legnagyobb és legnehezebben kiégő tűzfoltjává. Valamennyi közt azonban Arius volt az, aki legkövetkeze-

tesebben fejtette ki a Szentháromságtanra vonatkozólag a személyek egymás alá rendeltségének elvét.

Arius tanításának rövid foglalata ez: Az Ige, a Logos létének kezdete van, különben az Ige nem volna „Fiú”. Az Atyától született, de nem az Atya lényegéből s nem egyrangú az Atyával. Mert az egyedül való igaz Isten nem oszthatja meg természetét, lévén egyszerű. Nemzés útján sem közölheti, mert „született Isten” ellentmondás. Ha tehát a Logos, aki az Atyától különböző személy, nem születhetett az Atya lényegéből, csak az Atya alkotása (ποίημα — κτισμα) lehet. Volt idő, mikor a Fiú még nem volt²; azonban ő az „Isten útjainak kezdete”. A többi teremtmény előtt lett és Isten általa teremtett minden egyebet. Az Ige tehát valami közbenső és közvetítő Isten és a világ közt. Azért a különbség Isten és az Ige között végtelen; az Ige és a többi teremtmény között viszont csupán fokozati. Az Ige csak Isten kegyelme folytán „Fiú”. Akarata, mint a teremtményeké, változó: jóra és rosszra hajló. Méltóságát csupán Istennek tetsző életével érdemelte ki.

Ariusnak ez a tanítása amolyan kiegyenlítődés-féle volt a kereszténység és a felvilágosodott pogányság közt. Megfelelt bizonyos névleges keresztények félpogány érzületének. Valójában pedig elpusztította a keresztény igazságok fundamentumát. Magában hordta számos más tévedés csíráját. Ahogy a 16. században a protestantizmus, ahogy a 18. században a francia bölcsélet, úgy volt a 4. században az arianizmus az a középponti tévedés, mely később különböző új eretnkségeknek fő forrása lett. Az Igét merő teremtménynek állította be s ezzel betetőzte a régebbi szentháromságtani és krisztológiai tévedéseket, viszont belőle fakadt mint gyümölcs a macedonianizmus,

apollinarizmus, nesztorianizmus, sőt még a pelagianizmus is.³

A gyakorlatban az arianizmus elég következetlen volt: bár Krisztust nem ismerte el igaz Istennek, mégis isteni tiszteletben részesítette. Afféle gnosztikus démiurgoszt látott a Logosban. Azt is lehetne mondani: az egész arianizmus nem más, mint hellenizált kereszténység, mely szétdőlt a Szentháromság titkát és abból, hogy az Ige nem Isten, a megtestesülésnek, Istennek az emberrel való kapcsolatbalépésének, Krisztus szenvedésének, a szentségeknek, az Egyház alapvető mivoltának egészen más magyarázata következett, a hitéletnek más formái, az emberi élet egész felfogására más alapfogalmak. Nemcsak a teológiának, hanem az egész művelt világnak, mai keresztény kultúránknak is legdöntőbb kérdése volt, hogy az arianizmus diadalra jut-e. Hiszen Jézus istensége az egész kereszténység alapja.

AZ AZ EMBER, aki a maga alapvető tételeit a propaganda-lehetőségek számára megfogalmazta, nem volt sem mély, sem eredeti szellem; egyszerű alexandriai pap volt, a Baukalis-templom előljárója. Magas, szikár, ideges férfiú, könnyű beszédű, ügyes debatter; a megfogalmazás villámgyors és fölényes készségével, biztos stílussal, sok összeköttetéssel. Arius tanításának sorsára századokra szólóan döntő lett, hogy vezérkart tudott szervezni maga körül és hogy mindenkiben, aki hatása alá került, felismerte, mit jelenthet számára. Erre a hálózatra támaszkodva később teljes vereségből is fel tudta emelni fejét, hogy ellenfeleinek teljes letörését kísérelje meg. Írásai is számítók, mesterkélt lényre vallanak; nem az a gondolkodó, akinek hivatása lett volna a dogmafejlődés új korszakát megújítani, vagy egy régít lezárni, hanem ügyes taktikus és mozgalomvezér, született propagandista. Lehet, hogy kezdetben nem volt világos tudatában annak, milyen végzetes következményekkel járnak tanításai; azonban minden bizonnyal érezte, hogy amit — Lucianus hatása alatt — mond s amit nagyobb hatás kedvéért ügyesen megfogalmazott, a

tömegek számára valami öntudatlan és zavaros hiányérzést elégít ki.

Amit hirdetett, sokáig érett benne, mert csak 318-ban lépett fel, amikor már a 60-on túl járó, öregedő ember volt. Püspöke, sz. Sándor patriarcha, megdöbbenve értesült tanításairól, melyek Isten Fiának személyét időben alkotott teremtménnyé akarták lefokozni s a megtestesülés és megváltás titkait hiú képzelődésekké süllyesztették. Arius azt az áthidalhatatlan mélységet, melyet a pogány bölcsélet ásott az ember és a megközelíthetetlen Isten közé, újból kitágította, sőt talán még félelmesebbé tette. Sándor patriarcha minden erejével jobb belátásra akarta bírni Ariust. Ez eleinte bizonytalan magyarázatokkal tért ki a nyílt színvallás elől, majd ellentámadásba csapott át: szabelliánus eretnekséggel vádolta püspökét.

A harc hullámgyűrűi hamarosan felkavarták Alexandriának, ennek a nyugtalan vérű, keleti temperamentumú, spekulációra hajló városnak életét. Arius tanítása a lelkeket felkavaró szenzációs élmény erejével hatott. A pogány hagyományokhoz még ragaszkodók közt az újfajta kereszténység mohó érdeklődést keltett. Könnyű és kényelmes tanításnak látszott. Sokan bizonytalannal nem vették észre, hogy az új tan a kereszténység Alapítóját végleg letaszítja isteni trónjáról és ezzel magától értőddően a kereszténység isteni érvényesége, tekintélye és egyetemesen kötelező ereje is csak annyi lesz, mint akármilyen más bölcséleti irányé. Aki akarja, ám fogadja el; akinek az ízlésével ellenkezik, nézzen más életforma után.

Alexandriában és Alsó-Egyiptomban napról-napra szaporodtak Arius hívei. A vezér nagyszerű szervezőnek bizonyult. A szomszédos püspökökkel felvette az érintkezést, agitált a papság és a hívők közt. Tudományos egyházi körökkel szemben a maga igazolá-

sául Origenes tekintélyére hivatkozott. Tanítása könnyen megszállította a névleges keresztényeket: legyengítette a kálváriai áldozat fenségét és ezzel kapcsolatosan az isteni igazságosság szigorát, letompította a bűn félelmes voltát és felszabadulást jelentett minden érzékies, könnyelmű léleknek.

Sándor patriarcha a 320 körül tartott alexandriai zsinaton kénytelen volt Ariust és követőit, köztük Secundus ptolemaisi és Theonas marmaricai püspököket is kiközösíteni. De Arius már elég széles tömegbázison érezte magát, makacsul küzdött tovább, tartotta az istentiszteleteket a Baukalis-templomban. Ugyanakkor támaszt keresett a szíriai és kisázsiai püspökökben, kik közül többen Antiochiában iskolatársai voltak. A legbefolyásosabb és legtekintélyesebb köztük a nikomédiai Eusebius volt, Konstantin császár rokona, hiú és becsvágyó természetű, eszes és ügyes ember. Arius akciója nem várt sikerrel járt. A nikomédiai püspök teljesen a magáévá tette tanait. Másokat azzal vett le a lábukról, hogy gyanúsnak tetsző tanítását tág körülírással mutatta be: megengedte az Ige istenségét, de ugyanakkor tagadta, mert az Atyától különböző lényegűnek jelölte meg.

Alexandriából kiűzve Arius Palesztínába ment. Itt kigyót-békát kiáltott Sándor patriarchára, eltorzítva állította be az alexandriai egyház kifogástalan, orthodox tanítását. Majd mikor Eusebius meghívására Nikomédiába ment, megírta főművét, a „Thaliá”-t („Lakoma”), melyben tanítását népszerűsítette. Sz. Athanáz a „Thalia” verses tartalmát egyiptomi katonák szabad bordalköltészetéhez hasonlította.

A nagy vita csakhamar felkavarta Keletet és a társadalom minden rétegének érdeklődését felcsigázta. A pogányok még színpadra is vitték a

kereszténység kettészakadását és kárörvendve kacagtak rajta.

Arius 322-ben visszatért Alexandriába. Úgy látszik, nem félt már a patriarchától. Ez pedig körlevelekben óvta alárendelt püspökeit az ariánizmus további örvényeket ígérő gondolataitól és minden megegyezési kísérlettel szemben hajthatatlan maradt. Az Arius felé hajló másik Eusebiusnak, a palesztinai Caesarea híres történetíró-püspökének kompromisszum-ajánlatát felháborodással utasította vissza, mint az igazság ügyeskedő elárulását.

Nagy Konstantin nem sokkal azután, hogy Liciniust legyőzte, a nikomédiai Eusebiustól értesült az egyiptomi hitvitákról. A nikomédiai püspök célzatos információi alapján eleinte az egészet üres szócséplésnek, semmitmondó szobavitának képzelte.

Mégis a kereszténység egységének megmentése céljából jónak látta 324 tavaszán a nagytekintélyű Hosius cordovai püspököt egy levéllel Alexandriába küldeni. Sándorhoz és Ariushoz is levelet intézett, melyben közvetíteni igyekszik közöttük. A levelek sugalmazója Eusebius volt. Konstantin a felvetett kérdések roppant dogmatikai jelentőségét fel sem ismerte. A külső békét akarta mindenáron fenntartani. Befolyásolták őt Arius barátai, többek közt tulajdon nővére, Constantia is, Licinius özvegye, aki szívében már egészen az ariánusokhoz húzott.

Hosius küldetése kudarcra jutott, mire a császár — Szilveszter pápa beleegyezésével — 325 nyarára Niceába összehívta a történelem első egyetemes zsinatát.

A pápa tudomásul vette a zsinat összehívását s annak elnökekül maga helyett sz. Hosiust jelölte ki. Ezenkívül még két római papot küldött ki a zsinatra: Vitust és Vincét.

4.

Nicea. A zsinati atyák. Konstantin. Arius a zsinaton. A három párt. Athanáz feltűnése. Nikomédiai Eusebius, mint az arianizmus vezérkari főnöke. Harca a homousios ellen. Athanáz diadala.

Nicea, ma Isznik néven nyomorúságos török falu, tele rom- emlékekkel, abban az időben előkelő kultúrváros volt, a művelt Bithyniának Nikomédia után legjelentékenyebb helye. Szerencsés, alkalmas hely a zsinat számára; a keresztény világ érdekelt tájainak mintegy a közép-pontján feküdt, közel Bizánchoz, a fővároshoz, és egész közel Nikomédiához, a császári székvároshoz. Kényelmesen meg lehetett közelíteni Ázsia, Szíria, Palesztína, Egyiptom, Görögország felől egyaránt és aránylag könnyen elérhették Itália, Gallia, sőt Spanyolország püspökei is, mint ezt még az összehívó levél is hangsúlyozta.

Hogy a Birodalom keresztény világának püspökei minél könnyebben utazhassanak, Konstantin ingyen bocsátotta rendelkezésükre az akkori világ vasútjának, az állami postának roppant apparátusát. Az Egyház hierarchiája csakugyan megmozdult: Nicea felé utazott a birodalmi utak hálózatán. 325 májusára 318 püspök jött össze, túlnyomó részben keleti.

EZ A ZSINAT A VILÁGTÖRTÉNELEM egyik legrendkívülibb gyűlekezete volt: az üldözésekből alig kimenekült Egyház főpapjainak testén még ott voltak a kínzó-eszközök sebhelyei és az égetések tűzfoltjai. Résztvettek rajta hitvallók, akik vértanúságuk forradásait viselték testükön. Ott volt a csodatevő Paphnutius, Felső-Thebais egyik városának püspöke, akinek lábáról leszakították az izmokat s akinek kiszúrták a szemét. Ott volt neocaesareai Pál, aki mikor áldást osztott, csonka kezét emelt fel. Ott volt az egyiptomi Herakleából szent Potamon, akinek ugyancsak a szemét tölték ki a Licinius-féle üldözés

idején. Mindnyájan feléjük tódultak, elsőnek maga a császár, hogy e sebeket és e világtalan szemek üregeit megcsókolják. Megjelent nisibisi Jakab, mint egy második Keresztelő sz. János, szőrcsuhásan, csodatevő karizmákkal ékesen. Megjelent a jóvendőbelátó sz. Leontius, kappadóciai Caesarea püspöke és ciprusi sz. Spiridion, akinek gyermekded egyszerűsége közmondásos volt. Ott volt Myrából a kedves sz. Miklós püspök, a szegény leányok kiházásítója, Gangrából a nagytekintélyű Hypatius, Alexandriából a bölcs és tudós aggastyán, Sándor püspök, aki magával hozta fiatal, még csak diakonus-titkárát, az Arius-ellenes küzdelem későbbi zseniális vezérét: sz. Athanáz. Az orthodoxia egy másik oszlopa antiochiai sz. Eustathius volt. A zsinat kiválóságai közé tartozott ancyrai Marcell is. Afrikából eljött a donatisták ellen küzdő Caecilius, Galliából Nicasius, Itáliából calabriai Márk. Még gót és perzsa püspök is akadt a zsinaton. Szilveszter pápa helyettese és megbízásából a zsinat elnöke a cordovai Hosius volt, Konstantin öreg barátja és a hispániai egyház fényessége.¹ Éles vonásokkal mutatkozott meg itt az Egyház egyetemessége; nem egészen háromszáz évvel azután, hogy az Apostolok elindultak Jeruzsálemből: az egész Földközi-tenger melléke keresztény volt!

Az első gyűlések helye a niceai püspöki templom volt, melynek helyét ma csak egy árva platán jelzi. Később az atyák Konstantin rendeletére a niceai császári palota egyik hatalmas termében üléseztek. Maga a császár volt a zsinat nagylelkű házigazdája, megszervezője, technikai részének lebonyolítója.

Arius pogány bölcselőket is hozott magával a zsinatra. Ezek rokonszenven nézték az új keresztény herezist, mely Jézust afféle félistenné tette, könnyebben beilleszthető tüneményé a pogány gondolatvilág számára; ez a felfogás a szemükben még mindig tartalmazmasabbnak és komolyabbnak látszott a régi mithológia babonáinál.

Konstantin június 14-én teljes császári pompájában ünnepélyesen bevonult a zsinatra.² Itt elmondotta

okos és szerényhangú megnyitóját, aztán mint a zsinat tiszteletbeli elnöke, átadta a hittani diszkussziók vezetését a zsinat egyházi elnökének.

A zsinat főfeladata három kérdés megoldása volt: az arianizmus körül vajúdó kérdések eldöntése, Meletius skizmájának³ elítélése és a húsvét időpontjának megállapítása.

A Logos-tan körül három felfogás alakult ki. Nyugat, Egyiptom és a keletiek zöme az orthodox tanítást képviselték: azt, hogy az Ige valóságos Isten, egylényegű az Atyával és tőle csak személy szerint különbözik, semmi másban. Kelet egyik szárnya, a történetfró Eusebiusszal az élén, elfogadta Jézus istenségét, de mégsem tartotta őt egylényegűnek az Atyával. Ezeknek a felfogásában tehát már a szubordinációs tévedés jelentkezett. Ők alkották a niceai zsinat közép-pártját. Árius és hívei, köztük 22 püspök, voltak a balpárt, püspök-vezérük a nikomédiai Eusebius volt. Róla nevezték el nemsokára a párt híveit eusebiánusoknak.

ARIUS SZEMÉLYESEN védelmezte felfogását. Ámbár kétségbevonták azt a jogát, hogy mint egyszerű pap a zsinat tagjaként felszólaljon, készen állt a vitára. Barátai minden eszközzel próbáltak hangulatot teremteni mellette. Nagy reményeket ébresztett Áriusban a nikomédiai Eusebius hatalmas befolyása és tekintélye. Becsvágyának ugyancsak hízelgett, hogy ez a díszes gyülekezet, az Egyház ennyi főpapjának seregszemléje szinte egyenesen őmiatta gyűlt össze, hogy a világ megmozdult és hallani akarja az ő szavát. Viselkedését a későbbi korok Lutherével lehet összehasonlítani a worms-i gyülekezet előtt. Árius háta mögött érezte szinte egész Kelet legnagyobb, sohasem álmodott szenvedélyességű népmozgalmát. Be akart mutatkozni mint szónok is, de ebben a szerepben aztán el is vesztette minden megmaradt józanságát. „Thaliá”-jának legmegbotránkoztatóbb állításait teregette ki a zsinat

előtt. Ezzel aztán tökéletesen kompromittálta magát és ügyét. Az atyák befogták fülüket, hogy ne hallják tovább blaszfém állításait. A nikomédiai püspök a császárhoz szaladt, mert nyilvánvaló volt, hogy az eretnekvezér ügye elveszett, őt és tanát egyszerű büntető rendszabállyal elintézik. Eusebius ezt akarta megakadályozni.

A hangulat ugyancsak Arius ellen fordult a zsinaton. Eusebius és társainak taktikája most arra irányult, hogy a zsinattól olyan formulát csikarjon ki, mely hidat építsen további spekulációknak az Ige természete és eredete körül és így a teológiai vita tovább is bonyolódhassék és lehetőséget adjon további küzdelemre.

De az atyák csakhamar arról győződtek meg, hogy az eusebiánusok álokoskodásaival szemben az igazhitű tan megjelölésére a leghatározottabb és egészen félremagyarázhatatlan kifejezéseket kell felállítaniok, t. i. azt, hogy a Fiú egylényegű az Atyával,⁴ hogy „Isten az Istenből, Világosság a Világosságból, igaz Isten az igaz Istenből!”

A hagyományos tanítás fő védelmezői a zsinaton alexandriai Sándor, antiochiai Eustathius, ancyrai Marcell és sz. Athanáz voltak. Fogalmazásának szabadságával, eszméinek mélységével különösen a fiatal alexandriai diákonus magaslott ki. Mikor az ariánusok megpillantották az igazságnak ezt a kistermetű, törekény, de félelmetes lelkierejű bajnokát s a fiatal Athanáz szólni kezdett, szinte látni lehetett, — írja Nazianzi sz. Gergely⁵ — mint fut végig soraikon a hideg és mint rázza meg őket a rémület.

Athanáznál szerencsésebben csakugyan senki sem ragadta meg a nehézségek főfészkrét. Eles világossággal fejtette ki a megtámadott igazság lényegét, kímélet nélkül mutatta ki az ellenkező vélemény ellentmondásait, a belőlük levonható következmények veszélyeit és

képtelenségeit. Az egyházi tan történelmi részének s a filozófiai összefüggéseknek ismeretében egyaránt fölényesen vágta oda az ariánusoknak: „Mi megmutattuk, hogy az, amit mi hiszünk, már a régi atyáknál nemzedékről-nemzedékre szállott. De vajjon ti, újszidók és Kaifás-fiak, milyen atyákra tudtok hivatkozni?” Logikája előtt a jelenlevő pogány filozófusok is meghátráltak. Akadt köztük, aki azonnal megtért.⁶

Arius személyes kudarca után a hajlékony és hatalmas diplomata-tehetségű nikomédiai püspök, felhasználva az udvarral való összeköttetéseit, úgy akarta megmenteni az ariánizmus alapgondolatait, hogy hitvallási formulát nyújtott be, melyben az Ige mint teremtmény szerepel. A zsinat azonban kereken elvetette ezt a formulát.

A másik Eusebius, a caesareai, közvetítő formulát mutatott be, kompromisszumost és határozatlant, mely a dolog lényegét megkerülte. Az Ige ebben a formulában „Isten Istentől, Világosság a Világosságtól, Út az Úttól, egyszülött Fiú”, de „a teremtmények elsőszülöttje” is, akit az Atya minden századok előtt „alkott” s akitől lett minden, ami van. Konstantin meglett volna elégedve ezzel a formulával, de a többség észrevette benne a tévedést és hallani sem akart róla.

Nikomédiai Eusebius rendkívül termékeny agyú ember volt a legkülönbébb mellékvágányok és ürügyek kieszelésében s ezúttal új elodázási megoldáshoz folyamodott. Űgyesen azt az eszmét vetette fel, hogy készítsenek hitvallást, de kizárólag a Szentírásból vett kifejezésekben. Remélte, hogy ezek a kifejezések elég általánosak lesznek ahhoz, hogy ariánus tartalmat is lehessen beléjük magyarázni. Az igazhitű többség már-már elfogadta az ajánlatot, de Athanáz idejekorán óvást emelt ellene s elhárította Eusebius mesterfogását.

A zsinat végül is definiálta a katolikus tanítást. Az atyák megállapítása szerint az Ige egylényegű az Atyával: ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς. Ennek a gondolatnak kifejezésére Hosius javaslata alapján a ὁμοούσιος (consubstantialis, egylényegű) szót fogadták el. Nikomédiai Eusebius, a máskor oly fölényesen nyugodt főpap erre önuralmát elvesztve toporzékolni kezdett és tehetetlen dühében egyre azt kiáltotta: „Ez annyi, mint minden teremtettt dolgot egylényegűnek tartani az Atyával!”

A „homousios” szó megválasztása rendkívül szerencsés volt. Két szóból áll, ezek közül az egyik kifejezi az azonosságot, a másik a lényegeit; az állag azonosságát és ugyanakkor a személyek különbözőségét. Caesareai Eusebius szerint több püspök és egyházi író előzőleg is élt már vele. Kifejezi ez a szó a Fiú abszolút istenségét is, az Atyával való teljes lényegi egységét is.

Nikomédiai Eusebius utolsó mentsvára az volt, hogy azt sürgette: egyetlen i betűvel, egyetlen közbeiktatott iotával toldják meg a hitvallást; csináljanak a homousiosból homoiusios. A egylényegűséget hasonló-lényegűséggé hamisítsák! Az ariánusoknak így egyetlen betűvel sikerült volna a katolikus tant a tömegek lelkében ismét megingatni, a kereszténység lényegét alapjaiban kikezdeni és századokra szóló harc csíráját vetni el. A zsinat azonban nem ment lépre.

A zsinati határozatoknak Nikomédiai Eusebius néhány csatlósával együtt elleneszegült. Caesareai Eusebius hosszú tétovázás után a császár kívánságára aláírta ugyan a hitvallást, de egyházmegyéje híveihez intézett levelében meglehetősen ellaposította a niceai döntések értelmét.

Arius tanítását végül kárhoztatták a zsinaton, őt magát pedig kiközösítették, majd császári rendelettel száműzték. Ez a sors érte három hónappal később

Nikomédiai Eusebiust és társait is, akik tovább is mereven megmaradtak Arius tanítása mellett.

A ZSINAT SZÁMOS más kérdésben is hozott határozatokat. Döntött a húsvéti vita ügyében, az alexandriai Meletius-féle szakadás kérdésében, a novatianizmusról még folyó viták körül; végül huszonnégy egyházfegyelmi szabályt: kánont hozott. Ezek közül egyesek megformuláznak vagy megerősítenek különösen a papi életre vonatkozó régi szokásokat; mások folyó ügyeket rendeznek: a bűnbánati fegyelem kapcsán s az Egyházba visszatérők ügyeiben tisztáznak vitás pontokat. Végül a kánonok harmadik csoportja hierarchiai kérdésekkel foglalkozik.

Nagy Konstantin a zsinati határozatokat a birodalmi törvények közé iktatta.

A hosszú és fárasztó gyűlések befejezését mindenki örömmel fogadta, abban a hitben, hogy sikerült véglegesen rendezni a vitát. Talán Konstantin örült ennek legjobban. A távozó püspökök tiszteletére rendezett ünnepség fénye páratlan volt. Eusebius elmondja, hogy amikor azok a püspökök, akik mint gyermekek vagy már férfiak még az üldözések idejében éltek, látták a császári gárda csapatait, amint kivont kardokkal örködtek elvonulásuk fénye és biztonsága felett s visszaemlékeztek arra, hogy a birodalom roppant hatalmának ez a vasgépezeete nem is olyan régen még a kereszténység ellen dolgozott: a meghatottságtól elszorult a szívük. — Nem álmodunk? — kérdezték egymástól.

S elutaztak a felettük örködő, velük szövetséges császári hatalom nagyságától és erejétől megilletődötten. Mintha csak sejtették volna, hogy ez a roppant hatalom, a keresztény császárság hatalma egy napon ismét ellenük fordulhat.

Egyébként a niceai zsinat idején már felépültek Új-Rómának, Konstantin városának, Konstantinápoly-

A Santa Constanza. Nagy Konstantin családjának a IV. században épült mauzóleuma. Később templom.

nak falai; az új császár-város a lakosság számában és tekintélyben egyaránt egyre nőtt s hamarosan ott tartott, hogy egyházi tekintetben is háttérbe szorította az antiochiai és alexandriai patriarcha szerepét. Nem-sokára az új város püspökei Róma püspökeivel való egyenrangúságra loznak törni, az Egyház egységét állandó és súlyos veszéllyel fenyegetve, ugyanazokkal a fegyverekkel maguk mögött, amelyek a zsinatról el-utazó niceai püspököknek tisztelegtek. A császári hata-lomnak Rómából való elköltözése éppen ezzel az óriási előnnyel járt: a pápát nem szorították le afféle udvari püspökök kétséges rangjára, az udvartól távol jobban meg tudta őrizni függetlenségét és szabadságát s bámulatosan egyszerű eszközökkel építhette ki a pápaság hatalmi állását. Pedig az idők, amelyek következtek, látszat szerint ugyancsak nem voltak erre alkalmasak!

JEGYZETEK

1.

¹ L. I. kötet (Az ősegyház) 284. kk. lap.

2.

¹ Tertullianus, Praescript. 14; Origenes, Princip., Praef. 3.
² Vinc. Lerin., Commonit. 23.

3.

¹ Athanas. Decret. Nic. 27. ² 'Hν ποτε δε οὐκ ἦν. Socr. Hist. Eccl. 1, 6. ³ V. ö. F. Mourret, Hist. Gén. de l'Église II. 12.

4.

¹ V. ö. Hefele, Konziliengeschichte, I 282. A. de Broglie: L'Église et l'Empire romain etc. II. 17. kk. ² Eusebius, Vita Con-
staninini, 3, 12. ³ L. I. kötet 274. l. ⁴ Görögül: δημοῦσιος τῷ πατρὶ.
⁵ In laud. Magni Athanasii. ⁶ Rufinus, Hist. Eccl. 1, 3.

MÁSODIK FEJEZET: AZ ARIÁNIZMUS DIADALAI.

5.

Az ariánizmus erői. Eusebius harca a Nicaenum vezérkara ellen. Sikere Antiochiában. Arius rehabilitálása. Athanáz száműzetése. Konstantin halála. Az ariánizmus megnyeri a császári hatalmat.

Azt lehetett volna hinni, hogy a niceai zsinat elintézte az ariánus vitát. Nem így történt! A zsinat csak dogmatikai szempontból rendezte a kérdést, hátra volt még a roppant népmozgalom felszámolása, az Arius tanaitól felbolygatott s máris vészesen morajló keleti nagyvárosok ragaszkodása a divatos tévtanhoz.

Világos volt, hogy az eusebiánusok nem adják fel a harcot. Sokkal többen voltak és sokkal hatalmasabbak, semhogy engedni akartak volna. Azt hitték, a kereszténység jövőjét kell megmenteniök a zsinat maradi, öreges, megnemértő többségével szemben. Céljuk az volt, hogy a császár kegyébe férkőzzenek, határozatlan szövegezésű kifejezésekkel az igazhitűség látszatát megőrizték, a niceai határozatok végrehajtását elhárítsák és az igazhitűség vezérkarának rájuk nézve legveszedelmesebb püspökeit megbuktassák.

Eusebius tudta, hogy Konstantin nemes gondolkodású fejedelem s emlékeztette őt arra, hogy Constantia, a császár nővére, haláloságán magához hívatta Konstantint és kegyelmet kért tőle Arius s a többi száműzöttek részére. A császár megaláztatottan mindent megígért. 328-ban csakugyan visszahívta Galliából Eusebiust és Theognist és visszahelyezte őket püspöki székeikre. A fő bajkeverő tehát ismét itt volt!

Eusebius és pártja most a következő lépéssel az eretnekség gyanúja alól igyekezett a niceai zsinat

ellenzékét tisztára mosni, sőt magát a vezért is. Igyekeztek hát az agg Ariust úgy állítani be Konstantin előtt, mint aki tulajdonképen az orthodoxia híve s akit a zsinat anatómája éppen kifogástalan igazhitűsége miatt nem is érinthet. Konstantin a dologban nem látott elég világosan s most végleg összezavarodott előtte a helyzet. Eusebiusék munkája sikerrel járt. A császár lassankint áthangolódott az arianizmussal szemben.

Közben meghalt Sándor alexandriai püspök (328). Vele az arianizmus első nagy ellenfele szállt sírba. De helyette a szellemiekben és szerepben máris óriássá nőtt Athanáznak kicsiny, törékeny termete emelkedett fel a niceai zsinat atlétájává. A papság és a nép páratlan lelkesedéssel egyhangúan Athanáz választotta Sándor utódává.

A 32 éves fiatal patriarchában Nicea megtalálta a maga igazi védelmezőjét. Az elkövetkező sötét évtizedek alatt Athanáz lett Kelet igazi világossága. Az egyiptomi remeték, akiket Athanáz megválasztása után felkeresett, mint az igaz hit atyját ünnepelték, Krisztushordozó emberként magasztalták.

ATHANÁZ 296-BAN SZÜLETETT és 373-ban halt meg; a 4. századnak első háromnegyedét átérte sasszárnyai s ennek az időnek több mint a felét töltötte új és új száműzetésekben és az egész időt harcban. Az egyházatyák korának Atlasa és Odysseusa ő, körülötte viharzanak az arianizmussal vívott harcok.

Gyermek- és ifjúkorának története és lelki fejlődésének története ismeretlen. Mikor először tűnik bele a történelem világosságába, éppen akkorának látjuk, mint eltávozásának idején. Jómódú és tekintélyes szülőktől származott s ha történetileg nem is bizonyítható, hogy már gyermekkorában az volt a játéka, hogy püspököknek képzelve magát, püspöki ceremóniákat hajtott végre, de nagyon jól elképzelhető, hogy az erő, fölény és méltóság, amely mint

egyházfejedelmet jellemezte, már mint gyermekből is ki-
tört. Gyermekkorára még Diocletianus és Gallus véres
üldözései esnek, a római pogányság utolsó erőfeszítései.
Alexandria nagy püspöke, sz. Sándor, korán észrevette
tehetségét, erős befolyással hatott tanulmányaira s előbb
titkárává, majd diakonusává tette. A fiatal pap mint ter-
mészetes légkört élte az alexandriai irodalmi, természet-
tudományi és filozófiai kultúrát, azonkívül történeti ada-
tok szerint fejből tudta az egész Szentírást. Tudásán
kívül hatalmas és lenyűgöző egyéniség volt, éles ész, ural-
kodó temperamentum, hatalom és szeretetreméltóság, és
mindezek sok barátot szereztek neki.

Mint főpásztornak első dolga volt, hogy erélyes szervező
munkával összefogta azokat a híveit és intézményeit, ami-
ket még nem ért el az ariánizmus roncsoló hatása. Hatal-
mas köriratot bocsátott ki az eretnkségek ellen, püspök-
ségének nagyszámú zárdáját igyekezett megóvni a veszély-
től és érintkezésbe lépett az egyiptomi remeteségek szel-
lemi és szervezeti vezéreivel. A tengernyi munka és zür-
zavar közt gondoskodni tudott még arról is, hogy Abesszí-
nia megtérése és egyházi szervezeteinek kiépülése zökke-
nés nélkül haladjon tovább; ő szentelte püspökké sz.
Frumentiust, Abesszínia apostolát. De nemsokára bekö-
vetkezett Konstantin állásfoglalásával az első nagy fordul-
lat az ariánizmussal szemben és Athanáz életére rászak-
adtak azok a viharok, amelyeknek élete végéig kellett
tartaniok: ötvenéves harc öt változó kormányzat alatt és
ötszöri száműzetés.

Az azóta elmúlt ezerhatszáz év sem tehet mást, mint cso-
dálja ennek a férfiúnak vasból való akaraterejét és hajt-
hatatlan hithűségét annyi nehézség között.

Az eusebiánusok céltudatos taktikáját mi sem jellemzi
jobban, mint az, hogy az első pillanattól kezdve igye-
keztek megakadályozni egy ilyen veszedelmes ellenfél
érvényesülését s mindenekelőtt megválasztásának és
püspökké szenteltetésének érvényességét támadták.
De támadásukat meghiúsította az egyiptomi püspökök
egyhangú és határozott fellépése.

Következő lépésük most az antiochiai patriarcha,

sz. Eustathius ellen irányult, aki a niceai zsinat egyik főerőssége volt és aki Nicea óta — mint sz. Jeromos írja:¹ — „harsogó hangon fújta a hadikürtöt az ariánizmus ellen”, melyet nem is hívott másnak, csak „egyiptomi fertőzésnek”. Az öreg patriarcha még a Diocletianus-féle üldözésnek megkínzott hitvallója volt. Róla most mindenfelé azt hirdették ellenségei, hogy szabelliánus lett, hogy tiszteletlen volt a császár anyja, sz. Ilona iránt, sőt feslett életet él. A vádak nyomorult koholmányok voltak. De az anyját rajongva szerető Konstantin lelkébe a mérget sikerült elhinteniök. Eustathiust a császár száműzte (330). Nem is jelent meg többé az események színterén. Székvárosa, Antiochia, ahol egykor sz. Pál hirdette az evangéliumot, az eretnekek kezébe jutott s hosszantartó, szomorú szakadásnak áldozata lett.

AZ ANTIOCHIAI KATOLIKUSOK nem ismerték el főpapjuknak az ariánus párt agitációja és erőszakoskodásai nyomán megválasztott Eudoxiust. Paulinus pap szívós ellenállásra szervezte meg a hívők igazhitű részét. 360-ban az ariánusok Eudoxiust a bizánci püspöki székbe emeltették, Antiochiába pedig — abban a meggyőződésben, hogy párt-hívük lesz — sz. Meletiuszt küldték, holott Meletius szívvel-lélekkel Nicea embere volt. Az ariánusok ezért elszakadtak tőle, viszont nem kellett a katolikusok jó részének sem: gyanús volt nekik azért, mert ariánusok hozták Antiochiába. Így ké' párt támadt az antiochiai katolikusok közt: az eustathiánusoké, akik régi patriarchájuk után nevezték így magukat, és a meletiánusoké, akik kitarottak az új főpap mellett. A béke helyreállítására Róma Lucifer cagliari-i püspököt küldte oda, aki Paulinust szentelte püspökké, de ezzel csak kimélyítette a szakadást. Nyugat eleinte Paulinus mellé állt, de Damazus pápa a teljesen orthodox, kiváló erényekkel ékeskedő és Kelet katolikusainak bizalmát teljes mértékben bíró Meletius felé hajlott. Az eustathiánusok jobb belátásra térve, Paulinus utódjának, Evagriusnak halála után (415 körül) nem választottak maguknak többé külön püspököt, hanem egye-

sültek a meletiánusokkal. Az Antiochiát évtizedeken át izgalomban tartó szakadás ezzel a kiengesztelődéssel véget ért, de közben megbénította Kelet egyik legfontosabb patriarchátusának életét és rengeteg kárt okozott.

Eustathius megbuktatása volt az ariánusok első jelentékeny sikere. A párt megerősödött és a zavaros helyzetet kihasználva, megvetette lábát.

Nikomédiai Eusebius, háta mögött udvari összeköttetéseivel, az Arius iránt kedvezően hangolt császárral: ravaszul megfogalmazott, barátságos hangú levélben megkérte Athanázt, vegye vissza Ariust az alexandriai egyházba. A császár előtt úgy állították be az öreg eretnekvezért, mint aki pusztán Athanáz személyes gyűlöletének áldozata. Arius a császár ismételt meghívásaira megjelent az udvarban, általánosságokban mozgó, katolikus hangzású kifejezésekkel megtűzdelt hitvallást nyújtott át, melyben a tulajdonképpen vitatott pontokat — az eddig bevált módszer szerint — óvatosan megkerülte. Kérte Konstantint, hogy haszonlatlan kérdések megvitatását akadályozza meg, állítsa vissza az egységet, hogy így mindnyájan egy lélekkel imádkozhassanak a császárért és a császári házért.²

Konstantin csakugyan megbocsátott Ariusnak, kegyeibe visszafogadta és ő maga parancsolt rá büntetés terhe mellett Athanázra, hogy vegye vissza az ariánusokat. De Athanáz nem engedett. Ez a szilárdság imponált a császárnak, úgyhogy mikor 332-ben Athanáz a maga igazolására megjelent Nikomédiában, Konstantin teljes tisztelettel fogadta mint „Isten emberét” s magasztalásokkal elhalmozva bocsátotta vissza Alexandriába.

Egyiptom meletiánusai* már rég összeolvadtak az

* (A régi, 3. századbeli Meletius-féle szakadás párhívei, I. I. kötet, 274. l.)

ariánusokkal s így Athanáz kettőssé erősödött ellenpártjának Eusebius sugalmazta a vádakát a pátriarcha ellen. A két főpont az volt, hogy 1. Makárius pap, akit Athanáz a papi funkciókat jogtalanul végző világi Ischyra megbüntetésével megbízott, a büntetés végrehajtásánál felborította az oltárt, feldöntötte és összetörte a kelyhet és elégette a szent könyveket; 2. Athanáz meggyilkoltatta a meletiánus érzelmű hypsélei Arzénius püspököt és levágott kezét babonás cselekményekre használta. Ezeken kívül még bujasággal is vádolták.

A vádakra egész Keleten végigzúgott az ariánus körök által jól rendezett műfelháborodás vihara. Új zsinat összehívását sürgették. Azt mondták, hogy mindenáron helyre kell állítani a békét és a püspökök közt az egyetértést, melyet a vétkes alexandriai patriarcha borított fel. Rejtett szándékuk azonban nem a béke, hanem Athanáz megbuktatása volt. Tíz év múlt el a niceai zsinat óta, annak főszereplői közül sokan elhaláltak már, csak Athanáz állott a maga zavaró nagyságában s mint Kelet egyik legelső és leghatalmasabb metropolitája, óriási hatalmat képviselt. Mint tudós és mint egyházfő egyaránt a Nicaenum félelmetes, élő bástyája volt. El kellett tehát veszíteni.

335-ben Jeruzsálemben nagy ünnepségre készültek. A Konstantin bőkezűségéből felépített Szent Sírtemplom felszentelésére nagy tömegeket vártak. Az útbaeső Tirus, régi, nagy kereskedő- és kikötőváros látszott egy nagy zsinat színhelyéül legalkalmasabbnak. Össze is jött 48 katolikus és 60 ariánus püspök. Itt tűnt fel először Ursacius singidunumi (Belgrád) és Valens mursai (Eszék) püspök, akik a későbbi harcok folyamán oly kétszínű szerepet játszottak. A tirusi zsinat azonban nem is volt egyéb, mint a közben bámulatos makacssággal és fanatizmussal ariánussá szervezett Keletnek dühödt támadása a Nicaenum nagy védője ellen.

Józan, objektív tárgyalásról szó sem lehetett. A vádak áradata zúgott Athanáz ellen. Ő teljes fölényvel igazolta magát. A bilincsekbe vert Makárius pap tiltakozott az oltárgyalászás vádjá ellen. Az állítólag meggyilkolt Arzeniust élve, ép kezekkel vezették elő. A bujaság vádját maga az a felbérelt nő, akit az ügybe Athanáz ellenségei belekevertek, cáfolta meg.

ATHANÁZ AZ UTOLSÓ pillanatban titkárát öltöztette főpapi ruhába, maga pedig mint titkár csatlakozott a nyomába. A titkár mint püspök lépett be a tárgyaló-terembe, ahol a felbérelt nőszeméllyel Athanáz a szembesítését kérte. — Vajjon nekem volt volna dolgom veled? kérdezte a nőt fölényesen az ál-Athanáz. — Igenis, te csábítottál el! — kiáltott rá a nő, míg a „titkár” oda sem hederített. Ezzel a hamis vád önmagát cáfolta meg.

Az ariánusok kudarca szégyenletes volt. De mert mindenáron lehetetlenné akarták tenni Athanázt, új vádakkal álltak elő. Azt találták ki, hogy Athanáz bosszúból az Egyiptomból Konstantinápoly felé irányuló gabonaszállítás megszüntetésével fenyegetőzött, hogy éhen veszítse Konstantinápolyt. A vádlott a tiszta lelkiismeret nyugodtságával nézett szembe a képtelen váddal. De ellenségei most már szóba sem álltak vele, letettnek nyilvánították s körlevélben felszólították az összes püspököket, hogy szüntessék meg a vele való közösséget.

Konstantint az ariánus udvari körök irányított befolyása már jó idő óta hozzászoktatta, hogy Athanázban békebontót lásson. Szó nélkül száműzte hát Trierbe. De utódot nem állított a helyébe. Lehet, hogy a száműzés is csak a béke kedvéért történt. Az is lehet, hogy a császár csak újabb ármányoktól akarta Athanázt ilyenformán megóvni. Remete sz. Antal és az alexandriaiak hiába emeltek szót Konstantinnál Atha-

náz érdekében. A nagy száműzöttet egyébként a Trierben székhelyét tartó cézár, II. Konstantin, a legnagyobb tisztelettel fogadta.

Eustathius és Athanáz félreállítása után a niceai hitvallás harmadik nagy védelmezőjére, Ancyrai Marcellusra került a sor. Eusebiusék őt is száműzték. Marcellus lelkes, tevékeny püspök volt, aki még Nicea előtt megbélyegezte egy Ancyrában tartott zsinaton az ariánizmust. Jósándéka mellett azonban orthodoxiája inkább hűnek s tüzesnek bizonyult, mint biztosnak. Ősz főpap volt már, amikor a neve körül sok harc támadt. Szentháromságtana miatt monarchianus-gyanúba került.

AZ ARIÁNIZMUST ROSSZUL leplezett politeizmusnak tartotta és ezért, hogy elkerülje az Atya és Fiú személye közötti éles megkülönböztetéseket, inkább olyan kifejezéseket használt, melyekből az látszott, mintha összezavarná a két isteni személyt. Valószínű, hogy furfangos ellenfelei ugratták be kifejezésbeli ügyetlenségeibe, amit aztán később ugyancsak ők siettek kihasználni az orthodoxia védői ellen. Barátainak róla alkotott ítélete ingadozó. Athanáz nagyrabecsülte és nagyon szerette. Általában nehéz ma világos képet alkotni tanításának az Egyház tanától való elhajlásáról. Alaki eretnek aligha volt. De az is bizonyos, hogy tanítványa, Photinus sirmiumi püspök, nagyon kompromittálta őt és tanait.

Marcellus száműzése után győzelmi mámorban úszott Eusebius és pártja. A győzelmet azzal akarták megkoszorúzni, hogy Konstantintól határozatot csikartak ki, mely Ariusnak a konstantinápolyi klérus tagjai közé való beiktatását rendelte el. Sándor, a jámbor és öreg konstantinápolyi püspök megborzadt a terv hallatára. Papságával együtt egész éjjel imádkozott az Iréne-templomban: „Uram, szólíts magadhoz, vagy há-

rítsd el Egyházadtól az eretnokség szennyét!" Konstantin maga ezekkel a szokatlanul komoly szavakkal bocsátotta el Ariust: „Ha igaz a hited, tégy rá esküt! Ha nem igaz, akkor ítéljen meg téged az Isten hamis esküdért!" Arius megesküdt, hogy hite az igaz, katolikus hit.

Arius diadala teljesnek látszott. Az eusebiánusok fényes tüntetést rendeztek az eretnekvezér tiszteletére, akit hatalmas tömeg kísért a „kiengesztelés ünnepére". De Arius menet közben Konstantin fórumán rosszul lett, félrevonult, barátai pedig kiömlött belekkel, holtan találták. A régi történetírók az Ap. Csel. könyvének Judásra alkalmazott szavait jegyezhatték fel róla: „Diffusa sunt viscera eius!"*

Egy évvel utóbb Konstantin is meghalt.

A KERESZTSÉG KEGYELMÉNEK volt mit lemosnia róla: egy roppant egyéniség és addig szinte nem is álmódott méretű földi hatalom nem kicsiny botlásait; Konstantin jellemében a fényoldalak mellett árnyékok is jelentkeznek. Császári hatalma második felében, a maga szinte teljesen korlátozatlan hatalmának magaslatán néha már elvesztette szemmértékét, mi illeti meg, mi nem. Aggály nélkül élte ki szenvedélyeit és aggály nélkül volt megfellebbezhetetlen bírása saját tetteinek. Hirtelen haragjában súlyos igazságtalanságokra vetemedett, családjá története csupa vér. Hogy kiírta régi uralkodótársa, Licinius ágának trónigényeit, megölette Licinius fiát, Licinianust, aki pedig unokaöccse volt. Második feleségének, Faustának intrikáira kivégeztette első házasságából származó saját fiát, a tehetséges Crispust; később kivégeztette magát Faustát is!

Hizelgők, kegyencek, cselszövények között s hatalmas udvari bürokráciától körülvéve később már az ügyek maguk is erős torzítással kerültek elébe. Eretnek pártok, ariánusok, donatisták befolyása alatt nem egyszer korlátozta az Egyház szabadságát. Többször foglalkozott azzal a tervvel —

* „Kiömlöttek minden belei." Athan., De morte Arii, c. 2.

és ez hiányos teológiai ismereteivel magyarázható, — hogy az összes vallásokat összeolvasztja. Egyházi ügyekbe kéri- lenül és ok nélkül be-beavatkozott. Ez nála talán a régi po- gány császárok hagyományainak folytatása akart lenni, de lehet, hogy saját tagadhatatlan deszpota-hajlandóságainak volt spontán megnyilatkozása. Örömmel elfogadta a niceai zsinattól kapott megtisztelő címet: „a külügyek püspöke” jelzőt és szívesen nevezte magát így. A cezaropapiz- mus végzetes rendszere, mely főleg görög talajon később oly erős gyökeret vert, nála már megkezdődött.

De mindazért a jóért, amit tett, megérdemelte a Nagy melléknevet, mellyel a Nyugat megtisztelte. Végrehajtotta a történelem egyik legnagyobb fontosságú alakító munká- ját: a római birodalomnak a pogányságtól való elszakítását és a keresztény eszméknek a közéletbe való átültetését — az állam lényegesebb megrendülése nélkül. Ha e cse- lekedetben volt is politikai számítás, nem szabad — mint J. Burckhardt és mások tették — őszinte vallásosságát kétségbevonni. Személyében összeforrt a bölcs államférfi és a keresztény lélek. A keleti egyház Konstantint szent- ként tiszteli, halála után a „tizenharmadik apostol”-nak kezdte nevezni. Életrője, Eusebius, a palesztinai Caesarea püspöke, kissé bizantinus módon, túlzottan magasztalta.

Konstantin halála (337) után a birodalmat három fia örökölte: Constantius kapta Keletet, II. Konstantin Nyugatot, Constans Itáliát és Illíriát. Folytatták atyjuk valláspolitikáját, de ötletszerűen, kapkodóan, Nagy Konstantin bölcsesége nélkül. Egymás közt is egyenet- lenkedtek.

II. Konstantin Aquileja mellett hamarosan életét vesztette a Constans ellen folytatott testvérháborúban. Később Constans is megölték a bitorló Magnentius katonái. Így 350-ben Constantius már ismét egyedural- kodó volt. Intézkedése, amellyel halálbüntetés mellett tiltotta meg a pogány áldozatokat, csak új erőt adott a kiélt pogányságnak. A pogány templomok egész sorát romboltatta le, de ugyanakkor nem gátolta meg, hogy a leghíresebb főiskolák és a magasabb körök nevelése

tovább is pogány szofisták és neoplatonista bölcseik kezében maradjon. Még Konstantinnál is fokozottabb mértékben avatkozott bele az egyházi ügyekbe. Gyanakvó, bizalmatlan, zsarnok ember volt, tipikus képviselője a cezaropapizmus gondolatának, aki saját akaratát egyházi téren is törvénné erőszakolta. Mindenáron az ariánizmust akarta győzelemhez segíteni.

Uralkodása idejére esik a legtöbb dogmatikus zűrzavar s két pápa uralkodása: I. Gyuláé (336—352) és Liberiusé (352—356).

6.

Nikomédiai Eusebius szívós harca sz. Athanáz ellen. Az alexandriai vérfürdő. Athanáz újabb számkivetése. Eusebius és Róma. Kelet első szakadása.

Szent Márk pápa 8 hónapos uralkodása után I. Gyula került a pápai székbe. Tizenöt éven át küzdött sz. Athanáz és a niceai hitvallás mellett Constantius császár udvarának két egymást váltogató félariánus pártja ellenében. A két párt csak egyben találkozott: Athanáz és a niceai zsinat gyűlésében.

Athanáz csak Konstantin halála után térhetett vissza. Alexandria, amely nem feledte el őt s amelyet csak az ő törhetetlen hűsége tartott meg az orthodoxia mellett, „császárinál is nagyobb ünnepekkel fogadta őt”, írja Názianzi Gergely. Visszatért, hogy tovább folytassa harcát a halott Arius lebírhatalan és rettenetes párthíve, az ariánizmusnak egy hosszú életen át valóságos pápája, a nikomédiai Eusebius ellen.

Ez fáradhatatlan energiával irányította az ariánizmus sorsát és akcióit. Hármasként irányban dolgozott. Mindenekelőtt tovább hajszolta a teológiai vitákat, hogy elmossa a niceai fogalmazás határozottságát; másodsor

a keleti püspökségeken belül tudatos pártszervezéssel igyekezett minél több ariánus befolyást biztosítani a püspökségekben; harmadszor: a császárt próbálta megnyerni.

Mi több, még a római püspököt is befolyása alá igyekezett vonni s tőle az ariánus tételre kedvező döntést szeretett volna kieszközölni.

Harcának személyi része egész Kelet minden nyugtalanságát felkavarta. Az ariánus Pistusnak az alexandriai, saját magának a konstantinápolyi, az ariánus Acatiusnak a caesareai, majd az ariánus Gergelynek az alexandriai székhelybe való emelkedése: ezek voltak Eusebius szívós harcának már a Konstantin halálát követő rövid három év alatt fő eseményei. De legnagyobb diadala Athanáz újabb száműzetése volt. Eretnek püspöktársai az Antiochiába összehívott zsinaton kimondták, hogy Athanáz mint már egyszer letett püspök nem foglalhatja el újra püspöki székhelyét. Athanáz lendületes tiltakozó irattal fordult Kelet püspökeihez és leleplezte Eusebius cselszövéseit. Hasztalan! Hamarosan mégis száműzték. A már sokszor megcáfolt, de újból felmelegített vádak ellen hiába igazolta Athanáz egyházilag is, politikailag is egy 100 püspökből álló alexandriai zsinat. Hiába rokonszenvezett vele II. Konstantin és Constans: az ariánus Constantius figyelmére sem méltatta védekezését. Csapatái megszállták Alexandriát, valóságos vérfürdőt rendeztek a hithű katolikusok között, Athanáznak pedig másodszor kellett száműzetésbe mennie (340).

Ha azelőtt a pogány császárok üldözték a keresztényeket, most az a sajátos helyzet állt elő, hogy a pogány üldöző helyébe a keresztény, de eretnek császár lépett.

A nagy száműzött útja most Rómába vezetett, I. Gyula pápához.

Gyula pápát mindkét fél — orthodoxok is, ariánusok is — a legilletékesebb bírónak ismerték el. A megszeppent eusebiánusok egérutat kerestek. Kérték a pápát, ne foglalkozzék Athanáz ügyével, mert hiszen Athanáz jogerősen el van ítélve. Ügyének újra való felvétele aláásná egy sereg zsinat tekintélyét. Érzékenykedtek azért is, hogy a pápa az Athanázzal és Marcellusszal való közösségét eléje helyezi a velük való közösségnek. Egyébként is — és itt hangzik el Kelet első féltékeny szava Róma primátusa ellen! — valamennyi püspök egyenlő. Igaz, hogy a római szék apostoli, igaz, hogy kezdettől fogva metropolisa volt az igaz hitnek, de Gyula püspök ne felejtse el, hogy a hit első terjesztői Keletről jöttek. A keletiek sem emeltek óvást annakidején, mikor Róma a novatiánusokat kiközösítette! Vegye hát a pápa egyszerűen tudomásul az ő ítéletüket Athanáz ellen!

A levél s az okoskodás Eusebius ravasz szövegezésére vall. Félreérthetetlenül ki-kilobban ugyan belőle a pápai szék tekintélyének elismerése, de Új-Róma már taktikázik, már kísérletezik, mint ahogy e kísérleteket később sokkal erősebb hangon, sokkal bűnösebb eszközökkel folytatták századokon át Eusebius konstantinápolyi utódai. Már érintve van itt a tragikus kifejeletű kérdés, mely a kereszténység egységét később siralmasan megbontotta: vajjon a régi Róma püspökének fiúi engedelmességgel tartozik-e az „Új-Róma” császári napsütésben ragyogó, a hatalom bíbora mellett ülő püspöke?

A pápa alapos vizsgálat után a 341-i római zsinaton — melyre a keletiek meghívót kaptak, de nem jöttek el — megállapította Athanáz és Marcellus ártatlanságát és visszahelyezte őket székeikbe. Erről értesítést kaptak a keletiek is. Gyula pápa érdekes levelet küldött Kelet püspökeinek, amelyben értesíti

őket a római zsinat döntéséről, őszinte méltósággal és komolysággal, de sértő él nélkül utasítja vissza az általuk használt méltatlan hangot s megroja őket, hogy a maguk sürgette zsinaton nem vettek részt. Kifogásolta a pápa, hogy a keletiek a niceai határozatokat megsértették; nem vette tudomásul a zsinatról való elmaradásuk mentségeit és pozdorjává zúzta Athanáz ellen emelt vádjait. Hangsúlyozta végül, hogy egy püspök vétsége esetén — a régi hagyomány alapján — előbb mindíg a római széktől kell döntést kérni. Róma, ha szelíden is, de határozottan szólott.

A római döntés után Antiochiában, a Nagy Konstantin által alapított és most végre felépült „arany-templom”-nak felszentelésére érkező, többségükben katolikus püspökök zsinatot tartottak. Ez volt a híres „in encaeniis”- (templomszentelési) zsinat. A szóvivő itt is Eusebius volt, akinek erőszakos fellépése és terrorja lehetővé tette, hogy a zsinatnak túlnyomóan katolikus tagjai Athanáz letételét véglegesnek mondták ki. Egyébként itt három hitvallás-formulát is szerkesztettek, melyek tartalmilag nem voltak ugyan eretnekek, de megkerülték a katolikus igazságot, névleg a homousios kifejezést. A feszültség ezzel az antiochiai zsinattal is csak nőtt a nyugati és keleti püspökségek között, mire a pápa a többi nyugati püspökökkel együtt arra kérte Constantius császárt — most már a Birodalom nyugati felének is urát, — hogy egy közös, nagy zsinaton vessen véget a viszályoknak. Erre a zsinatra a pápa két római presbytert jelölt ki követnek.

Csak hogy Eusebius, az arianusok zászlóvivője, még ebben az évben meghalt. Hívei a „Nagy” jelzővel diszítették. Kétségtelenül kiváló politikai rutinnal bíró ember volt, aggályok nélkül való diplomata, de nem volt püspöki lélek. Az egész küzdelem folyamán

alacsony eszközökkel dolgozott. Utódjául a bizánci széken a katolikusok jelöltjével, Pállal szemben Macedoniust fogadta el Constantius császár, azt a Macedoniust, aki később névadója lett egy új, a Szentlélek istenségét tagadó eretnekségnek.

Ekkor Constans, a Milanóban székelő társcsászár, Gyula pápa és több jeles nyugati püspök buzdítására megnyerte bátyját, Constantiust annak a tervnek, hogy Sardicában (a mai Szófia helyén) újabb zsinatot hívjanak össze. E zsinat célja lett volna dönteni a lelett püspökök ügyében, elhárítani a hamis hittani irányokat és elsimítani azt a sok zavart, amit a rengeteg hitvallás-formula okozott, mert ezekben már senki sem igazodott el.

Az ariánusok a katolikus Constanstól kezdeményezett zsinat iránt eleve bizalmatlanok voltak. Zsinati elnökké a pápa megint Nicea hajdani elnökét nevezte ki, az aggastyán Hosiust, aki már 100-ik életéve felé járt. A gyűlés 343 őszén nyílt meg. Az ariánus püspökök azt követelték, hogy se Athanáz, se Marcellus ne vehessen részt a zsinaton. De a sardicai katolikus többség nem fogadta el ezt a feltételt. Így a feszültség nőltön-nőtt. Végre az ariánusok elhagyták a zsinat színterét és mintegy nyolcvanán külön zug-zsinatot tartottak. Ezen a zsinaton Athanázt és társait közönséges gonosztevökként aposztrofálták, sőt Gyula pápának is felmondták az engedelmességet és a vele való közösséget azért, mert Athanázt elismerte.

A szakadás kimélyítésében tehát jókora lépéssel tovább mentek: most már elvitatták Róma jogát arra vonatkozólag, hogy keletiek fölött ítélkezhessék. Határozataikról gögös hangú körlevelet menesztettek szét: még a karthágói donatistákhoz is küldtek egyet.

Ez volt az első szakadás Nyugat és Kelet közt.

Volt ugyan Keleten még elég katolikus püspök, de rájuk nehezedett az ariánusoknak és a velük egy követ fűző udvarnak a terrorja, ahogy ez már két évvel ezelőtt az antiochiai zsinaton is megnyilatkozott.

JEGYZETEK

5.

¹ Hieronymus, Ep. 73. ad Evang. 2. ² Socrates, Hist. Eccl. 1. 26.

HARMADIK FEJEZET: AZ ARIÁNIZMUS BOMLÁSA. A POGÁNY VISSZAHATÁS KISÉRLETEI.

7.

Sardica, Antiochia, Sirmium s a többi zsinatok. Az ariánizáló udvar. Róma vétót mond. Bizánci cselszövések. A „felnyögő földkerekség”.

A konstantinápolyi püspök: nikomédiai Eusebius halálával a kor egyik legbecsvágyóbb szereplője, a párt-organizálás valóságos mestere húnyt el; de pártja sokkal jobban begyakorlódott a létharcba az ő három évtizedet átfogó vezetése alatt, semhogy újabb vezérek alatt tovább is fenn nem maradt volna. Fájdalmasan látszott meg ez a sardicai zsinaton.

Imponáló az a méltóság, amellyel ez a zsinat olyan bizonytalan helyzetben, szinte az ariánus ellenféllel tartó császári hatalom torkában folytatta tanácskozásait. Azonkívül, hogy Athanáz és társait visszaültették a püspöki székre, a zsinat húsz fegyelmi kánont is hagyott hátra. Meghatározta, hogy ha egy püspököt a helyi zsinat letesz, az a püspök föllebbezhet a római püspökhöz; ez az ügy kivizsgálását a szomszéd tartomány püspökeire bizza, de újabb appellálás esetén ő a végleges fóruma a döntésnek. Ezek a kánonok, amelyekkel Róma éppen a püspökök érdekében rendezte az eddig zavaros fellebbezési jogot, egyáltalában nem jelentik új hatásköri hódítását a római püspököknek. Mindössze bennük jut először kifejezésre definitív megfogalmazásban egy régi és világos jogelv a római szék legfelsőbb illetékességére vonatkozóan. Ha nem így állna, akkor a sardicai zsinatnak ezt a határozatát aligha ismerték volna el úgy, mint természetest.

A sardicai zsinat egyetemesnek indult, de utólag

nem tartották annak, csak a Nicaenum betetőzőjének. Új formulát nem készítettek a zsinaton, mert a niceai hitvallás elég világosan körvonalazta az Egyház tanítását. Az atyák körlevélben értesítették a távolmaradt püspököket az eusebiánusok megfutamodásáról és felhívták őket a sardicai határozatok aláírására.

Pillanatnyilag úgy látszott, hogy a béke most már helyreáll. Constans fenyegető levele, az ariánusok napfényre került álnok cselszövései, az alexandriai katolikusok véres forradalma Constantiust is kezdték mérsékletre hangolni. Athanáz hatévi távollét után visszatért székvárosába. Ursacius és Valens püspökök pedig, az ariánusoknak Eusebius halála után szellemi vezérei, keresni látszottak az utat Róma felé. A hangulat kompromisszum felé hajlott. Az ariánusok táborában is meg hasonlóság jelei mutatkoztak. Ez különösen a 344-i antiochiai zsinaton jutott világos kifejezésre, ahol az eusebiánusok hosszadalmas hitvallás-formulát szerkesztettek. Ebben elítélték ugyan magának Ariusnak is néhány tételét, de viszont a Fiút „mindenben hasonlónak” mondták az Atyához: ami megisméltése volt az Eusebius-féle ravaszkodásnak, a régi homoiusios-gondolatnak, bárha a szélső ariánusokkal, akik szerint a Fiú mégcsak „hasonlónak” sem mondható az Atyához (anomoiosok), szembehelyezkedett. A formulakeresés valóságos szótobzódásban élte ki magát: most már voltak egész-, fél- és negyed-ariánusok is.

AZ ANTIOCHIAI ZSINAT egyébként ismételtelen elítélte ancyrai Marcellust és tanítványát, Photinust, aki új „megoldást” keresett az arianizmus és a niceai tan között. Szerinte az Ige az Isten személytelen ereje és értelme, a Fiú ellenben csak az Ige ottlakozása az ember-Jézusban. Még szójátékot is csináltak róla a zsinaton. Azt mondták, nem érdemli meg, hogy Photinos-nak (fény-embere) nevezzék; inkább a Skotheinos (sötétség embere) nevét érdemelné meg. Photinus száműzetésben halt meg.

Az ariánusok kilátásai kedvezőbbek lettek, mikor az erősen katolikus érzelmű Constans császárt a trónbitorló Magnentius meggyilkoltatta (350). Magnentius politikájára nézve jellemző, hogy Athanázon keresztül próbált magának Egyiptomban talajt biztosítani. De sikertelenül. A nagylelkű főpap megható keresztényi hűséggel tartott ki törvényes uralkodója mellett, bármennyi szenvedést okozott az neki.

Magnentius leverése után az ariánus Constantius lett a birodalom egyeduralkodója s e döntő politikai erőnyerés után a taktikázó félariánus vezérek, Ursacius és Valens, visszavonták közeledési szándékukat. Azt hirdették mindenütt, hogy csak a Constanstól való félelem hatása alatt fordultak a niceai tanok felé. 351-ben Sirmiumban zsinatot tartottak, ahol kárhoztatták ugyan a merev ariánizmust, de formulájukban óvatosan kerültek a niceai terminológiát, főleg a „homousios”. Hangsúlyozták a Fiúnak az Atyától való származását, de — állítólag a császár kívánságára — óvakodtak minden „szélsőségtől”. Ez az első sirmiumi formula nem volt éppen eretneknek mondható, de a katolikus felfogásnak mégsem tett eleget. Ezért Athanáz mint tetszés szerint tágítható szöveget — mely nem égette föl maga mögött a hidat az eredeti ariánizmus felé — elvetette.

Athanáz ellen most újra hadjárat indult. Hamis vádak egész tömege vonult fel ellene, természetesen a régi stílusban. Azt mondták, hogy ő szította a gyűlöletet Constans és Constantius között, hogy pártolta a lázadó Magnentiust, hogy felszenteletlen templomban tartott istentiszteletet, hogy főpásztori jogait megyéje határain túl terjesztette, hogy a császár megidézõ rendeletének nem engedelmeskedett. A 353-i arlesi zsinaton a feldühödött császár annyira megfélemlítette az ott összejött püspököket, hogy Athanáz elítélését

szó nélkül aláírták, még capuai Vince is, a pápai követ. A katolikus püspökök azzal mentegetőztek, hogy nem a hitet tagadták meg, csak egy embert áldoztak fel a béke kedvéért. De a temperamentumos cagliari-i püspök, Lucifer, valamennyiüket megbélyegezte: szemükbe vágta, hogy Athanáz üldöztetése a katolikus hit üldözése. Liberius pápa megdöbbenéssel ítélte el követe gyáva viselkedését.

Zsinat zsinatra következett. A Nyugatot is arianizálni akaró udvar 355 tavaszán Milánóban hívott össze zsinatot. 300-nál több latin és néhány görög püspök jött össze. Az orthodoxia vezéralakja itt vercelli sz. Özséb volt, ki a niceai határozatoknak újból való aláírását sürgette és fölöslegesnek mondott minden további időfecsérlő, végtelenségbe nyúló tárgyalást. Milánói Dénes már kezébe vette a tollat, hogy Özséb javaslatát aláírja, de mursai Valens kiütötte azt a kezéből és rá kiáltott: „Nem szabad!”

A hír, hogy a katolikus hit veszélyben van, a városban leírhatatlan izgalmat keltett. Mert érdekes és fölöttébb figyelemreméltó dolog: Nyugaton a nép hitét az ariánizmus nem igen tudta kikezdeni. „Féltek tőle, mint a mérgeskígyótól” — írja sz. Athanáz.¹ A gyűléseket éppen a nép izgatottsága miatt áttették a milánói császári palotába, ahol a császár hallani akarta Athanáz kárhoztatását és az ariánusokkal való egyesülés kimondását. Lucifer püspök hiába magyarázta, hogy ez ellenkezik minden ismert egyházi törvénnyel, Constantius lenézően vetette oda: „Az lesz az Egyház törvénye, amit én akarok!” Brutális kijelentése volt ez a cezaropapizmus alaptételének.² Nem használt a püspökök intelme, hogy féljen Isten ítéletétől: a császár Lucifert egyszerűen száműzte az akkori világ másik végére, az Eufrátes mellé, milánói Dénest pedig Kap-

padóciába, míg Hilárius római diakonust a helyszínen megostoroztatta. A terrorizált püspökök nagy része — élükön az ariánizmus nyugati vezérével, arlesi Saturninusszal — aláírta a császár által követelt határozatokat.³

Constantius most a pápára vetette magát. Jól tudta, hogy az Örök Város püspöke kezdettől fogva vezető tekintély az Egyházban. Őt kellett hát vagy megnyerni vagy megbuktatni. Elküldte hozzá Eusebius eunuchot, hogy ajándékokkal, vagy ha kell, fenyegetésekkel rábírja Liberiuszt a milánói határozatok elfogadására: Athanáz kárhoytatására és az ariánusokkal való egyesülés kimondására. Liberius megvetéssel utasított vissza minden ajándékot és elhárított minden közeledési kísérletet. Az eunuch lerakta aranyos ajándékait a Szent Péter-templomba, de a pápa kivette ezeket onnan. Erre az aggastyán Liberiuszt elfogták és a császár elé hurcolták. A pápa bátran szemére vetette Constantiusnak zsarnokoskodását és jogtalanságait. Kijelentette, hogy ha a milánói püspököknek jó része meghunyászkodott is, ő készebb meghalni, semhogy közösségre lépjen az ariánusokkal. Védclmezte a niceai hitvallást, hangsúlyozta Athanáz ártatlanságát, erősen kidomborította az Egyház függetlenségét és azt, hogy az egyházi törvényeknek természetüknél fogva az állami törvények fölött kell állniok. Erre Constantius a pápát a tráciai Berrhoeába száműzte, ahol lehetetlenné tették számára, hogy hívei közül bárkivel is érintkezzék.⁴

Constantius utoljára a 100 éves Hosiuszal, Nicea és Sardica hajdani elnökével kezdett el kísérletezni. A sir szélén álló főpap ekkor már hatvan éve kormányozta a cordovai egyházat. Ő volt Nyugat leg-tiszteltebb főpapja. Csak úgy hívták, hogy a „niceai hitvallás atyja”. Hosius válasza megindító volt: „Első

izben egyik elődödnék, Maximinusnak keresztényüldözése idején vallottam meg nyilvánosan Jézus Krisztust. Ha te akarsz most üldözni, íme, készen állok, hogy mindent elszenvedjek az igazságért. Én nem vagyok Arius. De te gondolj az ítéletre! Gondolj a halálra! Isten neked adta a birodalmat, de nekünk adta az Egyházat. Ne avatkozzál hát bele a mi ügyeinkbe, amelyekhez semmi közöd!" Hosiust erre Sirmiumba száműzték.⁵

Athanázt pedig azon éjjel, mikor az alexandriai Theonas-templomban vigiliát tartott, nyilas katonákkal vették körül. Csodával határos módon tudott a poroszlok keze közül kimenekülni. Elbujdosott az egyiptomi sivatagba, ahol megírta az ariánusok történetét, sz. Antal remete életrajzát, Constantiushoz intézett Apológiáját és a Serapionhoz intézett leveleket.

Az üldöztetéseket betetőzte Galliában a 356-i béziers-i zsinat, melyen egyedül poitiers-i sz. Hilárius képviselte a katolikus tanítást. Őt is bevádolták, mire a császár Frígiába száműzte.

Az ariánizmus most ért hatalmának delelőjére. Úgy látszott, mintha a katolikus ügy elveszett volna. A császári hatalom minden nyílt ellenállást könyörtelesenül eltiport. Ez volt az az idő, melyről később sz. Jeromos így írt: „Ingemuit totus orbis et arianum se esse miratus est!”⁶ (Felnyögött a földkerekség és csodálkozva látta magát ariánusnak.)

8.

Az ariánusok egymás ellen. Új meg új hitvallási formulák. „Liberius-kérdés”? Püspök a császár ellen. Az ariánizmus bukása.

Az eretnekség diadala félelmetes, azonban pusztán külsőleges volt. A pápától kezdve minden jelentéke-

nyebb katolikus püspök székhelyéről elűzve, barbár városokba számkivetve élt. Ám a belső züllés jelei, melyek az ariánus és félariánus szektaárnyalatok külső és belső harcaiban már eddig is felismerhetők voltak, egyre élesebben bontakoztak ki.

A kivívott győzelem tulajdonképpen a félariánusok sikere volt. A szigorúbb árnyalat mindeddig nagyon visszavonult politikát folytatott. De most előléptek és vakmerő és éles harcot kezdtek a félariánusok ellen. Vezérek voltak: Aëtius antiochiai diakonus és tanítványa, Eunomius cyzicusai püspök, akiről ettől kezdve „eunomiánusoknak” is nevezték őket.

A félariánusok — a régi eusebiánusok utódai, — persze jóval nagyobb számban voltak s a szigorúbb ariánus árnyalat támadó fellépésére erélyes ellenintézkedéssel feleltek. A 357-i sirmiumi zsinaton szerkesztett második sirmiumi formulában eltiltották a homousius vagy homoiusius kifejezések használatát,¹ de elvetették a merev eunomianizmust is. Az ügynek megnyerték magát a császárt s a következő évben a harmadik sirmiumi formulában újból pálcát törtek a szigorú ariánizmus fölé; de az usia kifejezéstől megint félve óvakodtak, mint olyantól, mely a laikusok előtt teljesen érthetetlen. Viszont kimondták, hogy a Fiú „mindenben hasonló” az Atyához.² A 3. sirmiumi formulával függ össze a pápának, Liberiusnak súlyos megpróbáltatása, aki a császár által neki felajánlott támogatást méltó büszkeséggel utasította vissza.*

* Helyébe Félix diakonust kényszerítette a császár, de Félix önként is, a római nép közvéleményének nyomása alatt is, kötelezte magát arra, hogy még Liberius él, nem választanak más püspököt. De végül három ariánus püspökkel mégis felszenteltette magát. És ha a papság egy része csatlakozott is hozzá, a római nép nem akart tudni erről az ellenpápáról. Tíz évig (355–366) okozott súlyos zavarokat még akkor is, amikor Liberius visszatért száműzetéséből a sirmiumi zsinat után.

Némely író szerint az elaggott pápa belefáradva a száműzetés szenvedéseibe, Constantius nyomására és barátai könyörgésére mégis aláírta volna a 3. sirmiumi formulát. De — mint Sozomenos beszéli³ — arra már semmi áron sem volt rábírható, hogy a homousios kifejezést kárhóztassa. Ancyrai Bazil és sebastei Eustathius érvelésére, hogy a homousios szó nem szerencsés kifejezés, hogy ezt a szót Samosatai Pál és Photinus is használták, éppen tévedéseik alátámasztására, a pápa csakugyan aláírta a formulát, de ugyanakkor kijelentette, hogy aki tagadja, hogy a Fiú lényegét és minden egyebet tekintve teljesen azonos az Atyával: ki van közösítve az Egyházból.

Történeti érvénnyel az, hogy Liberius a szóbanforgó sirmiumi formulát aláírta, egyáltalán nincs bizonyítva. Az egykorú írók közül legtöbben egyáltalán nem tudnak róla. Ambrus és a szigorú Epiphanius, koruknak e legjobban informált emberei, Liberiusról mint „szentéletű pápá”-ról emlékeznek, amit semmi esetre sem tettek volna, ha Liberius hitbéli tévedésbe esik. Különösen feltűnő Epiphanius hallgatása, aki az eretnokségek történetéről szóló könyvébe minden esetre bevette volna az esetet. Rufinus⁴ a 4-ik század végén azt írja, hogy a Liberius-ügyben semmi bizonyosat nem lehet megállapítani; sőt valószínűnek tartja, hogy Liberiusnak a Rómába való visszatérést nem a 3-ik sirmiumi formula aláírása címén engedték meg, hanem azért, mert Constantius Liberius további fogvartatása miatt egy római forradalom kitörésétől tartott. Róma csakugyan oly diadallal is fogadta vissza püspökét, ami megmagyarázhatatlan lett volna, ha Liberius hite megrendült volna. Azonban még abban az esetben is, ha Liberius hosszú és kínos kényszerítés után valóban aláírta volna a 3-ik sirmiumi formulát, ez nem jelentett volna dogmatikai döntést, nem szólott

volna ex cathedra, nem erőszakolt volna rá az Egyházra tévtant, legfeljebb túlságosan messzemenő előzékenységgel kezelte volna a Nicaenumhoz közelebb álló féláriánusokat. De az Ige istenségét egyáltalában nem tette kérdésessé. Biztos róla, hogy mindig elítélte az ariánizmusnak minden árnyalatát. És biztos az is, hogy a 3-ik sirmiumi formula katolikus értelmezésnek is helyet enged. A „Liberius-kérdés” nem történeti kérdés, hanem legfőlleg irányzatos vádaskodásként vonult be a történetbe.

HOSIUST, A NICEAI zsinat hajdani elnökét állítólag szintén arra kényszerítették volna, hogy aláírja ugyanezt a formulát. Csak mikor végső óráját közel érezte, vonta volna vissza aláírását, mint olyasvalamit, amit csak erőszakkal csikartak ki tőle és újból anathémát mondott az ariánizmusra. Sulpicius Severus⁵ szerint a Hosius-esetnek sincs történeti alapja. Milevei Optatus arról számol be, hogy Hispánia bizalmát agg vezére Hosius iránt az ariánusok éppen ilyen pletykákkal igyekeztek megingatni.⁶

Valenst és Ursaciust valóságos formulaszerkesztési düh ültette meg. 359-ben az előbbivel majdnem azonos fogalmazásban elkészítették a 4-ik sirmiumi formulát és a keletiek számára az isauriai Seleuciában, a nyugatiaknak Riminiben összehívandó zsinatot hoztak javaslatba.

Az ariánusok zsinatozó mániájának s ideges, nyughatatlan erőszakosságának egyik legszomorúbb megnyilvánulása volt ez a riminii zsinat (359), ahol 320 katolikus püspökkel szemben mindössze 80 ariánus állt, de hátuk mögött ott sötétlettek Taurus császári prefektusnak a fegyverei. A kezdetben gerincesen viselkedő püspököket az ariánusok fenyegetései és zaklatásai mélyen megzavarták és megfélemlítették. Sokakra élenken hatott annak az óriási felelősségnek a hangoztatása, amely rájuk hárulna, ha egyetlen szó miatt, mely a Szentírásban elő sem fordul (a „homousios”,

általában az „usia” kifejezés miatt), lehetetlenné teszik Kelet és Nyugat között a kibékülést. Nyugtalanná tett sok latin püspököt az a szofista szemrehányás is, amellyel egyesek illették őket: hogy több értéke van előttük a homousios szónak, mint magának Jézus Krisztusnak. Voltak, akik azzal áltatták magukat, hogy a 4-ik sirmiumi formula — mely közben minden lényeges változás nélkül nikéi formulává alakult át — katolikus szellemben is magyarázható. Voltak, akik ezt az ariánusok által legújabbán előterjesztett nikéi formulát — a név hasonlósága miatt — a niceai hitvallással tévesztették össze. A mindvégig állhatatos püspökök száma végül is 20-ra szállt le. Valens, a hideg és makacs taktikus könyörtelen energiájával, úgy látszott, diadalmaskodik most már Nyugat fölött is!

Liberius pápa azonban elvetette a riminii határozatokat.

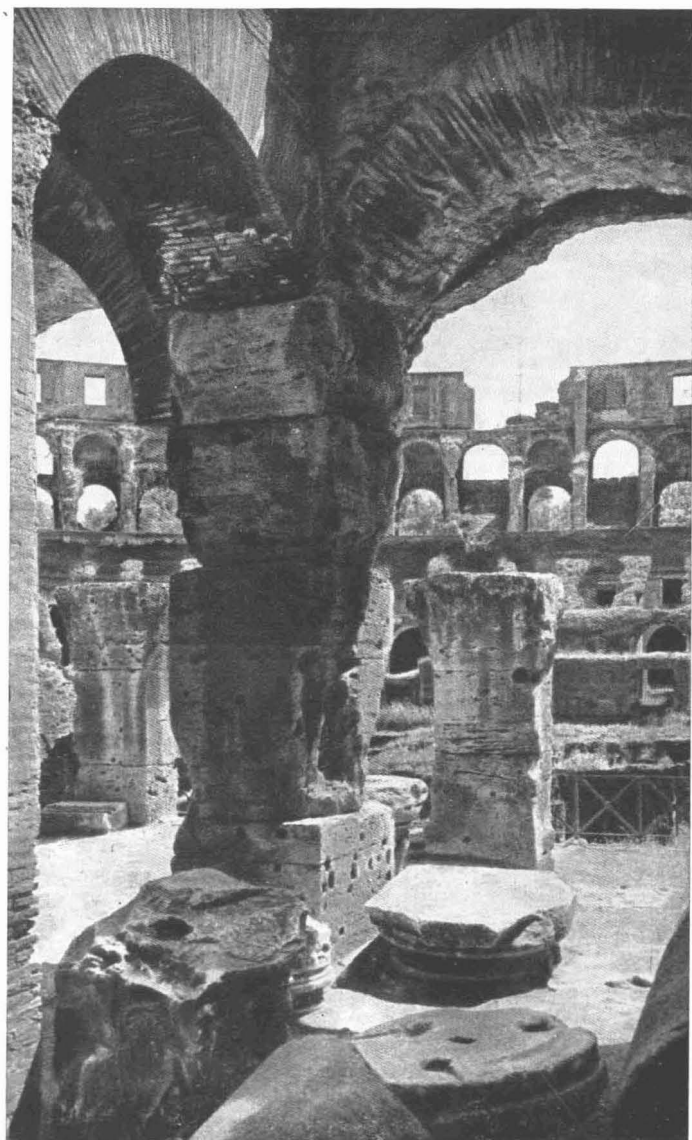
A zavar csak nőtt a seleuciai zsinaton, ahol új ariánus szekta bukkant fel: az Acatius caesareai érsek vezetése alatt álló homoiios-párt. Ez afféle közép-párt akart lenni az anomoiosok és a homoiusiánusok közt. Hasonlónak nevezte a Fiút az Atyához, de ezt a hasonlóságot csak az akaratra és a működésre korlátozta, a lényeg szerint való hasonlóságot, melyet a félariánus vagy homoiusiánus párt vallott, egyáltalán elvetette. Ez az új párt pillanatnyilag nagyon megerősödött, névleg meghódította a gótok egy részét is. Mindamellettt világos volt már, hogy az ariánizmus egyre jobban széthull és szétesik.⁷ Mindenütt teljes volt a felfordulás. Öt antiochiai, négy sirmiumi, egy nikéi, egy konstantinápolyi „formula” volt forgalomban, de egyiknek sem volt komoly tekintélye. Jóformán senki sem tudta, melyikhez tartsa magát. Sokan teljesen egyformán gondolkodtak a vitatott kérdésekben, de jelentéktelen, többnyire személyi természetű félreérté-

sek miatt elkülönítették magukat egymástól, sőt egymásnak adáz ellenségeivé lettek. A gyűlölködés a felekezeti megoszlás velejárója. Az ariánus formulák erői csak a császári parancsokban rejtettek, egyébként a népnél gúny és megvetés tárgya voltak. A világi hatalom önkénye a zsinati intézményt is egészen hitelvesztetté tette; hívők, egyháziak, főpapok belefáradtak és belefásultak az örökös, meddő zsinatozásba. Sokan már azt mondták, hogy lényegesen könnyebb volna az Egyház helyzete, ha csak külső ellenségekkel kellene viaskodnia.

Maga a hívő nép legtöbb helyütt katolikusnak maradt. Poitiers-i sz. Hilárius maga megállapította: „A nép füle szentebb volt, mint papjai szíve!” Nyugaton számos híve volt Niceának; egyik kimagasló vezérüket sz. Hiláriusban tisztelték. De Keleten is sokan maradtak hívek az egyházi tanításhoz. Vezető papi emberek néha a legerősebb kifejezésektől sem riadtak vissza Constantius megbélyegzésében. Cagliari-i Lucifer például így írt neki: „Ha egész hadaddal jössz is ellenem, nem engedek. Káromlásaidat megvetem, szentségtörő rendeleteidet kárhoztatom.” Hilárius szemtől-szembe zsarnoknak, csábítónak, hóhérnak, új Nérónak nevezte Constantius császárt.

Mikor már úgy látszott, hogy Constantius durva hatalmi politikájával az ariánizmus végleg győzelemre jut, 361-ben meghalt a császár. Utána Julianus Apostata (a hithagyó) következett s a pogányság visszahatásának erőszakolt kísérlete, amelynek váratlan és megsemmisítő szerepe volt — nem a kereszténységre, hanem az ariánizmusra.

Egyelőre szomorúan teljesedett a megszakadozott, vihardúlta, szenvedélytépte kereszténységen, hogy egység, erő és szeretet nem lehet ott, ahol egyesek büntetlenül az önkény és az elfeledkezés útjára lépnek.

Róma: Colosseum.

A pogányság utolsó hódító kísérlete. A hitehagyott Julianus harca a kereszténység ellen, amelyet a maga valláspolitikájában mégis utánozni kívánt.

A pogány erők, amelyek hamu alatt még mindig ott lappangtak a Birodalomban: neoplatonikus és misztikus bölcsészeti iskolák, előkelőbb osztályok még pogánynak maradt töredékei, különösen pedig pogány kultushelyek jövedelméből élő pogány papok — már régóta várakozva néztek a császári ház utolsó hercegének, Julianusnak sápadt alakja felé. A Birodalom keresztény és pogány részeinek közvéleményében egyaránt ismeretes volt a régi pogányság felé irányuló rokonszenve s ő vállalkozott is arra, hogy a körébe gyűlt rajongó várakozásokat és reményeket teljesíti és a kereszténységet, éppen súlyos és keserű meghasonlása idején, tövestől kiirtja.

AZ EMBER, AKI erre a szerepre vállalkozott, már csak új módszere miatt is megérdemli az érdeklődést. Nem a fegyveres és közigazgatási terror külső erejével akarta összetörni az Egyházat, hanem annak belső erőit szerette volna elapasztani s a pogányság összes belső tartalékait, eszmei, tudományos, vallási és társadalmi erőit igyekezett új tevékenységbe lendíteni és egységbe szervezni a kereszténység ellen.

Julianus aposztáziáját megmagyarázza neveltetése, ifjúságának sok szomorú tapasztalata, pogány tudósoktól táplált becsvágya, életének számos sajátos körülménye és önnön jelleme. Komor, lelkileg egészségtelen környezetben nőtt fel; gyermekkorra felett gyilkos nagybátyjának, a császárnak távoli árnyéka lebegett, félelem és a tettetés formálta ki lelkét. Első tanítója, Mardonius eunuch, a saját meghasonlottsága és a keresztény császárság ellen való gyűlölete szerint nevelte. Constantius a fiatal Julianust Eusebius nikomédiai arianus püspök szárnyai alá helyezte, de az ifjú kikerülte felügyelőjének éber szemét. Sokat érintkezett az akkortájt éppen Nikomédiában tartózkodó Libanius

rétorral, a letűnő pogány szellem egyik utolsó jelentékeny képviselőjével. Mohón olvasta ennek írásait, amelyekből a neoplatonikus misztika és a keleti misztériumvallások vegyületének fullasztó levegője csapott ki. Ez színesebb és vonzóbb élmény volt neki, mint a dogmatikai tételek gyűlölködő vitatásával eltelt ariánus papok, akikkel Eusebius neveltette. Barátságot kötött más neoplatonikusokkal is, többek közt Jamblichossal s bár a kereszténység külső formáit nagybátyja hatalmától és parancsától félve megtartotta még, szívében már ekkor közismerten pogány volt. Bátyja, Gallus, aggódva nézte öccse lelki irányát.

Gallusban a hatalmára féltékeny Constantius minden ok nélkül trónkövetelőt látott. Meggyilkoltatta tehát és Julianust is kettőzött éberséggel őriztette. Később mégis megengedte neki, hogy a híres athéni bölcséleti iskolát látogassa. Itt találkozott Julianus mint iskolatársakkal Nagy sz. Bazillal és Nazianzi sz. Gergellyel. Bazil már akkor előre sejtette, hogy a síma, hallgatag, zárkózott és tettető fiatal filozófushallgatóban az Egyháznak félelmetes ellenfele nő fel.

Nagybátyja később kibékült vele, társuralkodóvá: Nyugat augustusává tette és Galliába rendelte. A régi népi pogányságot és az új keleti Mithras-kultuszt tartó légiók élén innét indult el Julianus átvenni a hatalmat, meg sem várva nagybátyja halálát, aki az ő hadmenete közelgésének hírére hadsereg élén elébe akart sietni, de útközben meghalt. Julianus pedig, Mithras-bikák vérével akarva magáról lemosni a keresztvizet, diadalosan bevonult Konstantinápolyba.

Mint császár főfeladataul tekintette az ó-római vallás régi nagyságának és fényének visszaállítását. A kereszténységgel szemben, melyet csak ariánus alakjában ismert és sohasem tudott elfogulatlanul megítélni, határtalan megvetést mutatott. Szavajárása volt: *ἀνέγνω, ἔγνων, κατέγνω* (megismertem, megértettem, elvetettem). Sozomenos¹ szerint egy püspök azt vágta vissza neki: „Megismerni megismerhetted, de nem értetted, mert ha megértetted volna, nem vetnéd el!” Viszont minden részvéte, szeretete, ragaszkodása a pogányságé volt, amelyet gyűlölt rokonai üldöztek.

Neoplatonikus alapon, keresztény elemek hozzáadásával, megkísérelte a pogányság reformját. Egy megneemesített pogánysággal, úgy hitte, sikerül megtörnie a kereszténység hatalmát.

A pogány szellem most összeszedte utolsó erejét. De ez a kialvó fákllya végső fellobbanása volt.

Julianus visszaállította a pogány ünnepeket, oltárokat, templomokat és bálványképeket. Eltávolította a kereszt jelét a labarumokról. Megvonta a keresztény papoknak és templomoknak Nagy Konstantin óta élvezett kiváltságait és visszakövetelte a nekik tett adományokat. Kiűzte a keresztényeket az állami hivatalokból és a hadseregből. Előkelő keresztényeket elfogatott és megkínóztatott, bár a nyílt és véres üldözéseket lehetőleg kerülni akarta, tudva, hogy ezáltal a kereszténység csak izmosodnék. Viszont nem vetett gátat a pogányok fanatizmusának, sőt alkalommal maga is kivégeztetett keresztényeket. A julianusi idők mártirjai közül különösen nagy tiszteletben maradt sz. János és Pál testvérek emléke, akik a császári udvar római hivatalnokai voltak s akiket semmi ígérettel vagy fenyegetéssel sem tudott Julianus visszacsábítani a pogányságra. Végül is megölette őket a saját palotájukban (a mai római S. Giovanni e Paulo-templom helyén).

A hitehagyó császárnak tetszett a kereszténység megtépettsége. Mulatságosnak találta, hogy Keleten katolikusok és ariánusok, Afrikában katolikusok és donatisták ádáz harcban állnak egymással. Minden alkalommal kíméletlen szatírával gúnyolta a keresztényeket. Csak „galileai”-aknak vagy „istentelen”-eknek nevezte őket. Az Üdvözítőről is csak mint a „galileai”-ról beszélt, a legnagyobb megvetés hangján.

A keresztényeket mindenekelőtt az iskolákból

zárta ki, hogy így minden kultúrától megfossza, tudatlanságban, „lelki szegénységben” tartsa meg őket s ezzel ássa alá tekintélyüket. Ezt az intézkedést még a pogányok is elítélték.² „A galileaiak — szokta Julianus mondani — elégedjenek meg a maguk Mátéjával és Lukácsával, a klasszikus ókor íróihoz semmi közük!” Ez a politika azonban több nagyműveltségű papot arra bírta, hogy gondosan megstilizált, keresztény szellemű, irodalmi értékű műveket írjon és adjon az ifjúság kezébe és így elviselhetőbbé tegye számukra a klasszikusok tanulmányozásából való kizáratást. Ezen a téren különösen a két Apollinaris tűnt ki.

Julianus a keresztény felekezeteknek eleinte egyforma türelmet biztosított abban a reményben, hogy a kölcsönös súrlódás úgyis felőrli őket. Ezért hívta vissza a száműzött püspököket és papokat, akiket egyébként mindenütt és minden módon igyekezett neveltségessé tenni. Számos levélben, beszédben, versben, rendeletben küzdött a kereszt vallása ellen. „Adversus Galilaeos” címen hét könyvből álló munkát írt a keresztények ellen. Ebben, miután az ószövetési szentírási könyveket végiggúnyolta, azt próbálta kimutatni, hogy Jézust, aki szerint semmi nagy dolgot nem vitt végbe, először János evangélista istenítette. A halott Jézus műveivel szemben fölvonultatja a ragyogó görög irodalmat, Róma világuralmát; Jézus tanítását gyakorlatiatlannak, társadalomellenesnek, az államra veszélyesnek, sőt életellenesnek mondja.

A nagy fénnel visszaállított pogány kultuszban megkísérelte teljesen a keresztény berendezéseket utánozni. Egyházi kánonok módjára előírásokat adott a pogány papságnak: megtiltotta nekik a színházak látogatását, a korcsmázást, a nyereszkeskedő pénzüzleteket. Kötelezte őket, hogy istentiszteletek alkalmával oktató beszédeket tartsanak (ami eddig a pogány

vallási kultuszban hallatlan dolog volt), sőt valóságos alkalmazott pasztorálist próbált bevezetni. Példákban dolgozta fel, hogyan lehetne a mithoszok allegorizálásával gyakorlati gondolatokat vinni bele a beszédekbe. Szorgalmazta a templomi éneklést. Bűnbánati fegyelemhez hasonló intézkedések terveivel is foglalkozott. Szerzeteseket utánzó pogány társulatokat alapított, sőt keresztény egyházberendezések alapján valami pogány hierarchia-féléről is álmodozott, melynek természetesen maga a császár lett volna a feje: afféle pogány pápa-utánzata. Még kiközösítési joghoz hasonló kizárást is bevezetett! Jótékonyági intézményeket állított fel. „Nálunk a régi pontifexek — írja — nem törődtek a szegényekkel. De az útálatraméltó galileaiak felismerték hitünknek ezt a hiányát és sietve minden figyelmüket a szeretet gyakorlására fordították. Ezzel a látszólagos jóssággal alapították és erősítették meg a maguk veszedelmes hamisságait. Ezért vannak agapéik, a szegények számára terített asztalaik. Ezzel kezdték és folytatják a hívek elcsábítását az istenek tiszteletétől a maguk istentelenségeire.”³ Tanulságos ez az önvallomás, mely — mint mindig — most is kisebbiteni igyekezett a keresztény erényeket, rossz szándékot látva mögöttük. Nem vette észre, hogy valláspolitikai intézkedéseivel akaratlanul is meghódolt a kereszténység szelleme előtt!

Minden fáradozása végül is hiábavaló volt. A pogányokban a rég halott vallásos lelkesedést életretámasztani nem sikerült. Templomaik üresek voltak, papjaik továbbra is minden emelkedettség nélküli tucat-emberek. Maguk a pogányok éppúgy mosolyogtak vallási babonáikon, mint a régi cézárok idején.

A császár későbben a katolikusokkal szemben kegyelni kezdte az arianusokat és főleg a zsidókat. Hogy lerontsa az Üdvözítő Jeruzsálemre vonatkozó

jövendölésének (Mt. 24, 2) hitelét, fel akarta építeni a jeruzsálemi templomot és régi díszébe öltöztetni a zsidó fővárost. A pogány Ammianus Marcellinus feljegyzései szerint egészen szokatlan jelenségekkel összekötött földrengések, a földből előtörő és a munkásokat elpusztító lángok megghiúsították Julianus tervének végrehajtását.⁴ Az elemek léptek itt fel a hitehagyóval szemben és Julianus megszegyenülten hagyta abba kísérleteit.

Márk arethusai püspök egykor a császárt még mint gyermeket gyilkosok kezei közül mentette meg. Az agg főpap most vonakodott székvárosának keresztény templomait pogány kultusz céljaira átadni. Julianus egykori életmentőjét megvesszőztette, ősz szakállát szálankint kitépette, mezítelen testét mézzel bekenette és az aggastyánt egy hálóba felkötve kitétette a nap tűző hevének és a rovarok csípésének.

10.

Az ariánizmus felszámolása. Visszaáramlás az Egyházba. Egy hevesvérű rigorista. A luciferiánusok. „Mint valami felhő.” „Győztél, Galileai!”

Julianus császársága s a császári támogatásnak az ariánizmustól való megvonása elég volt ahhoz, hogy az ariánizmus elveszítse nemrég még verhetetlennek látszó jelentőségét. A teljes bomlásba, az egymással ellentétes pártnézetek zűrzavarába került eretnekséggel szemben ingatatlan és fölényes méltóságban trónolt az igaz Egyház. Diadalában része volt megbocsátó és békülékeny szeretetének is, amellyel a hozzá visszatérőket fogadta.

Ez a szeretet és türelem a legviharosabb időkben is megállta helyét. Julianus mindjárt uralkodása elején

az összes száműzött katolikus püspököket visszahívta székhelyükre; nem mintha az annyira gyűlölt keresztényeknek akart volna vele használni, hanem ellenkezőleg: mert azt akarta, hogy a pártok újból felszabadított harcában az Egyház tönkre menjen. Azonban nem érte el ezt a célját. A száműzött püspökök, annyi harcnak, üldöztetésnek és szenvedésnek hősei, visszatértek székhelyeikre, ahol többnyire a dogmatikai viszályokban halálosan kifáradt hívők és papság vártak rájuk s ahol az ellenpártoknak többnyire csak a töredékei marakodtak tovább egymás között. A többség azóta bűnbánóan visszatért a niceai formulához. Maguk az elpártolt püspökök is legnagyobbbészről elfogadták a Nicaenum világos és félreérthetetlen fogalmazását.

Athanáz is visszatért — immár harmadszor — száműzetéséből.

HOGY AZ ARIÁNIZMUSNAK Constantius alatti győzelme mennyire látszólagos volt s mennyire erőszakból fakadt, legtöbb helyen a nép akarata ellenére, azt éppen ennek a száműzetésnek előzményei mutatják. Annakidején, 356 február 9-én egy éjszakai istentisztelet alatt Egyiptom duxa, Sirianus, 5000 katonával körülvette Athanáz templomát, hogy a püspököt foglyul ejtse. A nép azonban felázadt és akkora tömegben vette körül püspökét, hogy a parancsnok nem tudta elfogni. Az ariánus vezetők a püspökséget végül is fegyveres hatalommal kerítették kezükre, Athanáz pedig a sivatagba menekült, ahol nem találhatták meg. Itt szerkesztette meg védőiratát, amelyet személyesen akart átadni a császárnak. Közbe-közbe visszatért Alexandriába, hogy híveit erősítse, azonban ismételen ki kellett menekülnie a sivatagba. Amikor Julianus megszüntette a Birodalom feletti ariánus diktatúrát, az ariánus Georgius püspököt a nép megrohanta és megölte, a holttestet egy tevéhez kötve hurcolták végig az utcákon. Ennyire megelégtelt a közhangulat az áldatlan egyházforradalmat!

Az ötévi száműzetésben és tengernyi nélkülözés-

ben megrokkant Athanáznak első intézkedése az volt, hogy zsinatot tartott s azon testvéri szelidséggel nyitott kaput az összes visszatérni akaróknak, nem törődve azzal, hogy köztük nagy számmal vannak püspökök, akik személyes ellenfelei s az ariánizmusnak szinte vezérekara voltak. Athanáz a megbocsátásban még nagyobbnak mutatkozott, mint a harcban.

A szeretetnek és megértésnek ugyanezt a taktikáját követték az összes püspökök, köztük vercelli-i sz. Eusebius és Ambrus is, mindenekelőtt pedig maga az agg és megkínzott Liberius pápa. Az ariánizmus ilykép elvesztette vezéreinek jórészét, elvesztette tömegeit is — az egész kérdés a legváratlanabb pillanatban és legváratlanabb fordulattal közeledett a felszámolás felé. Ekkor okozott váratlanul újabb gondokat cagliari-i Lucifer püspök meggondolatlan heveskedése.

Lucifer a 355-i milánói álzsinaton rendületlenül képviselte a niceai igazságokat s ezért Keletre száműzték. Itt meddő, tehetetlen haragba temetkezett és szenvedélyes szidalmi már ekkor túlmentek minden megengedhető határon. A száműzetésből való visszatérése után nyíltan és tudatosan szembehelyezkedett Kelet és Nyugat összes katolikus püspökeinek békülékeny politikájával. Nemcsak ő maga maradt merev az Egyházba visszatérőkkel szemben, hanem élesen támadta azokat is, akik őket visszafogadták. Ilykép rigorista híveivel együtt szakadásba került: társait és híveit luciferiánusok neve alatt ismeri az egyháztörténelem.

Hogy a szakadás megszervezésében aktív része volt-e Lucifernek, nem világos. Mindenesetre csakhamar meglehetősen magára maradt és mozgalma — az ariánizmus ellen való küzdelemnek ez a szerencsétlen epizódja — rövidéletű volt. Volt Luciferben

valami a novatiánusok és a donatisták túlzó szelleméből: azt hitte, hogy az Egyházat megfertőzi a bukottak visszavétele.

Sz. Jeromos kegyelettel jegyezte fel emlékét, mint csodálatos állhatatosságú, vértanúságra kész lelkületű férfiút. Emlékezete azért tanulságos, mert mutatja: valóban mennyire érvényesült az Egyházban a szeretet principiuma s az adott történelmi helyzetben mennyire ez adta meg számára a döntő sikert. Ha nem fogadja vissza a szakadásból újra hozzátérőket, maga kényseríti őket egy ellenegyház fenntartására.

Az ariánizmus csakugyan nagyfokú visszaáramlással végződött az Egyház felé. A tékozló fiúknak egész serege tért vissza az Egyházba, sőt helyenkint, mint az alexandriai patriarchátus területén, ezen a réven még a pogányok megtérő mozgalma is erősödött. Julianus — egészen helyes logikával — a nagynevű patriarchát tartotta a megtérések elindítójának s Athanáznak ismét számkivetésbe kellett mennie. Ezúttal már negyedszer! Felső-Egyiptomba, a Niluson felfelé menekült. Julianus üldöző gályái utolérték és érdeklődtek Athanáz hajójának embereitől, nem látták-e erre felé az alexandriai püspököt. Maga Athanáz világosította fel őket, hogy akit keresnek, közel van és ha ügyesek, esetleg el is foghatják. A császári gályák tovább hajszolták a szökevényt, Athanáz pedig a sivatagba menekült, a remeték közé. Thebaisi magányából a remeték közt a szerzetesek révén tovább működött hívőiért, míg nem — ahogy éppen ő megjövendölte — Julianus úgy letűnt, „mint valami felhő”.

Mindössze másfél évig uralkodott Julianus, lázas nyugtalansággal hajszolva az eredményt, a nagy tetteket. Tagadhatatlanul eszes ember volt, becsvágyó, erőskezű uralkodó. Mégis valamennyi terve összeomlott,

ami még jobban növelte elkeseredését a keresztények ellen. Hogy bosszút álljon rajtuk, a küszöbön lévő perzsa háború költségeinek fedezésére hallatlan erőszakkal éppen tőlük préselt ki roppant adóösszegeket.

De éppen ez a háború tett pontot a tervei, sőt élete végére. Julianus Nagy Sándor életkorában (32 éves volt mindössze) perzsa nyiltól találva a harcmезőn pusztult el 363 nyarán. Ha a modern történetírás kétségbevonja is az elbeszélésnek a hitelességét, melyet az egyébként mindig komoly Theodoretus cyrusi püspök jegyzett fel, hogy a haldokló marokra fogva a sebéből kiömlő vért, azt az ég felé szórta e szavakkal: „Győztél Galileai!”¹, az elbeszélésnek tökéletesen megfelel a történelmi helyzet. Mert Julianus pusztulásában csakugyan Krisztus győzött újra és vele a pogányság hatalma végleg elbukott.

JEGYZETEK

7.

¹ Hist. Arian. 41. ² Mourret i. m. II. 135. ³ Hefele Konzils-geschichte, I. 654. kk. ⁴ Ammianus Marcellinus, Rer. Gest. 1, 15. ⁵ Athan., Hist. Arian. 42—45. ⁶ Hieron., Alterc. Lucif. et orth. 19.

8.

¹ Hefele i. m. 679. kk. ² U. a. I. 679. ³ Hist. Eccl., 4, 15. ⁴ Hist. Eccl., 1, 27. ⁵ Sulp. Sev., Chron. 2, 40. ⁶ Opt. Milev., C. Parmen. Don. I. 4. ⁷ Hefele i. m. I. 697. kk.

9.

¹ Hist. Eccl. 5, 18. ² Ammian. Marc., Hist. 22, 10. ³ Julian. Epist. 48. ⁴ Amm. Marc. Hist. 23.; Rabbi Gedalja: Salseleth m. hakkabba.; Greg. Naz. Or. 5. n. 4.

10.

¹ Theodoret. H. E. 3, 25.

NEGYEDIK FEJEZET: A POGÁNYSÁG ÉS AZ ARIÁNIZMUS EGYÜTTES BUKÁSA.

11.

*Az ariánizmus bukása Keleten. Valens császár, a félarianus.
Katolikusok üldözése. Eunomius utolsó kísérletei.*

Julianus igazán nem számolt azzal, hogy a kereszténységet elfojtani szándékozó kísérletének következményeképpen egyszerre mozdítja elő a kereszténységnek mindkét diadalát: a pogányság és az ariánizmus frontjának összeomlását. A következő másfél évtized gyors ütemben hozta meg mindkettőt.

Julianus örökös hátrahagyása nélkül halt meg s a perzsák torkában lévő hadsereg természetesen ismét katonát választott császáru: Jovianust. Erélyes, megnyerő modorú, fiatal tábornok volt ez, aki az első pillanatokban megriadt a súlyos feladattól, amelyet a Julianus uralmával való felszámolás jelentett. „Nem lehetek a cézártok, mert keresztény vagyok!” — tiltakozott megválasztása ellen. — „Mi is azok vagyunk” — felelték egyértelmű hitvallással a katonák. Jovianus erre visszaadta a keresztényeknek a Julianus által elvett jogokat, de Konstantinhoz hasonlóan türelmes akart lenni a régi vallás követőihez is. Sokat nem végezhetett, mert 364-ben, alig 7 havi uralkodás után váratlanul elhunyt.

Újra a hadsereg adott császárt s újra a keresztény tábornokok közül; azok közül, akik valamikor Julianussal együtt harcoltak Galliában, de a kereszténységük miatt háttérbe szorultak és kegyvesztettek lettek. Az új császár, Valentinianus, pannoniai származású volt, hithű keresztény, aki mindig orthodox katolikus tételeket vallott. Az idők, amelyekben az uralmat át-

vette, kegyetlenül súlyosak voltak: északon a barbár világ új rohama készülődött és lazítgatta a határprovinciák gátjait Dáciától, Moesiától és Illyricumtól egészen Britanniáig, roskadozott a Limes, a Szármátsíkságon mint vándorló sáskafelhők rajai, új és új népek tűntek fel. Ő saját magának tartva fenn a feladat nehezebb felét, Nyugat védelmét, Milánót választotta székvárosául, míg Kelet számára öccsét, a féláriánus Valenst adta társuralkodónak.

Kettőjük idején már jellegzetes vonásokkal nyilvánult meg Nyugat és Kelet vallási fejlődésének egymástól eltérő iránya. Valentinianus alatt Nyugat hitélete nyugodtan fejlődhetett és egyre erőteljesebben bontakozik az egységes Egyház ereje, benne mint centrum, a pápai hatalom. Valens viszont erőszakos eszközökkel nyúlt bele Kelet egyházi ügyeibe s a Julianus alatt szenvedett döntő vereség ellenére is megkísérelte még egyszer feltámasztani az ariánizmust azokból a töredékekből, amikre bomlott. Tartani akarta a bizantinus tévelyt: majd megmutatja ő, hogy Kelet hitéletében a világi hatalomé a döntő súly. Valójában pedig a kicsiny tehetségű Eudoxius püspök kezében volt maga is.

A féláriánus Valens, ha mint ember nem is ellenszenves, semmiesetre sem nagyméretű egyéniség. Kortársai dicsérik a kicsinytermetű, sötétbőrű, élesarcú, becsvágyó uralkodó egyszerűségét, közvetlenségét. Nagy baj, hogy befolyásolható volt, játékszer a maradék ariánusok kezében, úgyhogy voltaképp Eudoxius konstantinápolyi püspök uralkodott fölötte — az ariánizmus vezéralakjainak sorában az utolsóelőtti jelentősebb szereplő. Rajta, szellemének és egyéniségének kicsinységén mérhető le, mennyit veszített kezdeti erőiből és támadó kedvéből az ariánizmus két nemzedék alatt.

Ez a bizonytalan és ingadozó örmény főpap már csak egy nyugtalan cselszövő, egy örökös formulagyártó, akinél csak a szereplés becsvágya fontos, nem Nicea homousiossa, sem Ancyrai Bazil homoiusiosa, sem Eunomius anomoiosa. Új terminust talál ki: a homoios-t, amely „pusztán hasonlót” jelent s elég tág és bizonytalan kifejezés ahhoz, hogy kiki azt értse rajta, amit akar. Kísérletét máig eudoxianizmusnak hívjuk.

Mi sem jellemzőbb az ariánizmus tévesztő hatására, mint hogy akkor már egy Eudoxius udvari köre és Valens császárra való befolyása tudta még utolsó kísérletként felszínen tartani. Az eudoxianizmusnak nem voltak tömegei; vezérei csak az a néhány magafeledt pap, aki püspök szeretett volna lenni az elűzendő katolikus püspökök helyébe! S ez a csoport mégis zsinatot próbált kierőszakolni, sőt Liberius pápa ellen áskálódott, a „homoios“-formula elfogadtatására! Eudoxius persze a császáron keresztül mindenható volt s a személyi kérdésekben is a maga pártjának javára tudott döntéseket kierőszakolni. Az a császári ediktum, amellyel Eudoxius elrendelte a Julianustól visszahívott és székeikbe visszatért püspökök újra való száműzetését, elsősorban a Nicaenum hatalmas aggastyánja, Nagy sz. Athanáz ellen irányult. Az alexandriai császári hivatalnokokat még meg is fenyegették arra az esetre, ha Athanázt nem távolítják el azonnal.

A kísérlet azonban ezúttal sem sikerült. Athanáz elbujdosott ugyan és a város közelében apja sírboltjában húzódott meg, de a nép között erre olyan nyugtalanság tört ki és olyan zavargások indultak, hogy Valensnek Kelet politikai békéjét kellett féltennie s kénytelen volt kihirdetni, hogy visszahívja az elrejtőzött püspököket.

Athanáz erre hamarosan visszatért. Hetvenéves öreg ember volt már; látta mindazokat a viharokat,

amelyek a milánói rendelet óta keltek az Egyház ellen, — vele egyik vihar sem bírt. Összetörhetetlen volt s valami titokzatos módon végzetes minden ellenfelére. Tekintélye óriási volt az egész Birodalomban, féltek tőle s most már sem rágalom, sem intrika, sem hivatalnoki hatalmaskodás nem tudta kikezdeni. Még az is megadatott neki, hogy lássa az ariánizmus teljes bukását annak a silány, de lehetőségeiben nem veszélytelen kísérletnek csődjében, amely Valens és Eudoxius kezdeményezését jellemezte.

A brutális üldözés egyik lökése a szerzetesek ellen irányult. Való ugyan, hogy az egyiptomi és palesztinai szerzetes tömegek közé gyanús elemek is férkőztek, munkakerülők, csavargók és túlzók, de a császári helytartók csapatai mégis éppen a legszebb és legvirulóbb aszkéta-telepeken dühöngtek s kíméletlenül kizavarták fészkeikből a legderekabb szerzeteseket. A püspökök elűzésének kísérlete a legtöbb helyen ugyanabba az akadályba ütközött, mint Alexandriában: a nép ragaszkodott sokat üldözött, kipróbált s a visszatérés után mindenki vel szemben megbocsátó püspökeihez. Edesszában, Samosatában és Caesareában súlyos zavargások törtek ki; a samosataiak bezárták városuk kapuit a helytartó csapatai előtt. Caesareából pedig botokkal felfegyverzett tömeg kísérte püspökét, sz. Bazilt a prefektus emelvénye elé s a különböző céhek férfiainak és az egész város asszonyainak nyugtalan-sága akkora volt, hogy a prefektus és csapatai megszöktek a városból.

Semmi kétség: ezek az egész Keleten megismétlődő jelek azt mutatták, hogy az ariánizmus megszűnt már a tömegek lelkében. Valens sietve vonta vissza eltévesztett intézkedéseit, amikor a húnoktól hajsolt gótok váratlanul, akár a vihar, felbukkantak északon s elárasztották Pannoniát, Moesiát és Illyricumot. A

rémület Hadrianopoliszig és Thesszalonikáig hatolt s maga a főváros rettegve várta jövetelüket. Valens két évig készülődött a gótok ellen, végül kivonult elébük. 378-ban a drinápolyi ütközetben az ariánizmus utolsó pártfogója esett el vele.

A herezis azonban — s ez a természete korszakról-korszakra meg fog ismétlődni az egyháztörténetben — nem adta meg magát. Azzal próbálkozott, hogy ezúttal a császár és az állam hatalmi hátvédje nélkül indít támadást. Az ariánus mozgalmakban régtől szereplő Eunomius még egyszer megkísérelte újjászervezni tanítását és taktikáját.

Igy történt, hogy több mint félszázaddal Nicea után újra felhangzott a régi jelszó: „Az Ige nem Isten, csak teremtmény; volt úgy, hogy az Ige még nem létezett!” Eunomius görög köznépből származó pap volt, s amint az egyháztörténetíró Rufinus döbbenetes tömörséggel mondja róla: „interius exteriusque morbo regio laborabat”, „kívül is, belül is egyaránt leprás volt”. Szereplésének fénykorában a belpoklosság fehér penészfonalai már behálózták a fél arcát. Azonban képzett, a vitatkozások fordulatainak irányításában gyakorlott szellem volt, szuggesztív befolyással tanítványaira, különösen Aëtiusra és Asteriusra. Tanának kiépítésében Platonra támaszkodott a még mindig élő és hatalmas szellemi áramlatot jelentő aristotelizmus ellen. Vele az ariánizmus utolsó hadállását foglalta el, de a legveszélyesebbek egyikét: mint filozófiai irány azzal az igénynyel jelentkezett, hogy Kelet tudós világát hódítja meg.

Am éppen tudományos téren hamar támadtak legyőzői. A szellemi harc sikra szólította a „három nagy kappadóciait”: Nagy sz. Bazilt, Nyssai sz. Gergelyt és Názianzi sz. Gergelyt, akikben a kappadóciai iskola fénykorát érte. Nagy sz. Bazil mint szónok, egyház-

kormányzó, taktikus és mozgalmászervező, Nyssai sz. Gergely mint látnoki erejű, egyben szabatos nyelvű teológus, Naziánzi sz. Gergely pedig mint csodálatosan mély filozófus és verhetetlen vitatkozó szálltak ki Eunomius ellen.

Nagy sz. Bazilban mintha csak egy új, fiatalabb Athanáz támadt volna fel: az aggastyán ifjú hasonmása, ugyanazzal a tűzzel és fönséggel. Már megjelenése is a klasszikus egyházatyáé: korán megöregedett, szakáll köríti állát, szeme szikra, tekintete elmélyülő. Ilyennek rajzolja őt a vatikáni könyvtárban fennmaradt egyik kézirat. Műve is nagy és egész ember életműve: harcolt az ariánusok ellen, nagy tanítója volt egyházmegyéje hívőinek, újjászervezte a szerzetességet, megvalósította korának legtökéletesebb karitatív szervezetét. Az eunomianizmus az ő hatalmas alakján törött meg s legyőzve vonult a homályba. Bazil mellett Keleten ott harcolt testvéröccse, Nyssai Gergely, Naziánzi Gergely, iconiumi Amphilocheus, jeruzsálemi Cirill, a vak Didymus, Epiphanius, antiochiai Flavianus, a tarsusi Diodorus, Aranyszájú sz. János és a szír sz. Efrém. A nyugati fegyvertársak: a poitiersi sz. Hilárius és a milánói sz. Ambrus, később Jeromos és Ágoston voltak. Ilyen szellemóriásoknak a tévtan nem tudott ellenállni s a politikai fordulatok csak siettették az arianizmus végső bukását.

12.

Az arianizmus és a pogányság bomlása Nyugaton. Liberius Rómája. Allami beavatkozás az egyházi ügyekbe. Nagy Theodózius.

Míg Valens keleti császársága egyházpolitikai szempontból elég viharos volt, Nyugaton Valentinianus

A Santa Pudenziana-bazilika híres mozaikja, amely Krisztust és az apostolokat ábrázolja, háttérben Róma városával. Az egyellen fennmaradt római-stílusú keresztény mozaik, még színes márványból.

rövid uralma alatt nyugodtan folytak le Liberius pápaságának utolsó évei.

Liberius nevéhez fűződik Rómának egyik máig fennálló temploma, a világ egyik legrégebbi Mária-szentélye, a mai Santa Maria Maggiore, amelyet sokáig csak Basilica Liberiana-nak neveztek. Ő alatta kezdték építeni eretnekségektől széthasogatott időkben, Róma egyik uralkodó pontján, 352-ben ezt a hatalmas bazilikát. Liberius közben száműzték; visszatérése után azonban tovább folytatta az építkezést, amely csak 432-ben fejeződött be, mikor is Sixtus pápa a Szűz Mária istenanyaságát kimondó efezusi zsinat emlékére az Isten Anyjának bazilikájává tette.

LIBERIUS PÁPASÁGA ALATT már éles vonásokkal jelentkezik az, hogy Róma kereszténnyé lett. A birodalom békéjének végső, alkonyati ragyogásában terül el az épülő Basilica Liberiana körül Róma, a keresztény város, ahol már nemcsak a köznép keresztény, hanem a pogányság fellegvára, a patrícius-osztály pogánynak maradt része is kereszténnyé olvadt. Ez a patrícius-osztály lassan-lassan felszabadította rabszolgáit s egy új életforma egyre határozottabban derengő képei felé indult el, nem is sejtve még, hogy nem a barbárokból lett római seregek s barbárokból lett római császárok és tábornokok, hanem ez az új életforma fogja fenntartani mindazt, ami ebből a birodalomból megmaradandó volt, a kultúrát és a kereszténységet.

A szerzetesség nagy patriarchája, sz. Benedek, maga sem a semmiből lépett ki, hanem a kereszténnyé lett patríciusok áhítatos nemzedékei állanak mögötte.

Míg Keleten aláhajolt az ariánizmus, azalatt itt Rómában Anicia, az ősi nemzetség egyik nagy dominája, Róma összes szeretetműveinek középpontjává tette az Aniciusok palotáját. A városnak Olybriusban már szentéletű prefektusa is akadt. Toxatius patrícius özvegye, a Scipiók és a Gracchusok utóda, Paula, Marcellus konzul unokája, a gazdag és finomlelkű Melánia s barátnői köre: ezek alkotják meg az Aventinuson az első női zárdát.

A pápaságnak a város életében vitt szerepe is egyre nőtt. A város népe és a püspöki szék között meghitt, bizalmas és ragaszkodó kapcsolatok szövődtek; hogy mennyire, azt Liberius ellenpüspökének, Félixnek esete bizonyítja, akit maga a nép üzött el, úgyhogy egy nyomorúságos környékbeli városkában kellett leélnie hátralevő éveit. A római népnek püspökével való együttérzése már azért is természetes volt, mert a hatalom, az események, sőt az érdekeknek is perifériájára került várossal a császári hatalom és birodalmi közigazgatás már alig törődött s bár a császárság a közeli Milánóban székelte, Róma népe szükség esetén csak a pápára tekinthetett fel. S a pápának volt miből segítenie, hiszen az adományozások és örökségek ekkor már hihetetlenül megnövelték birtokait. Politikai hatásköre ugyan s a világi hatóságokkal való összeműködése még a legkezdetlegesebb vonásokban sem volt rendszerezve, de megvolt. Ez a rendezetlenség azután Liberius utóda, sz. Damazus pápa alatt kétszer is megmutatkozott.

Damazusnak (336—384), Liberius egykori diákonusának megválasztása nem volt egyhangú. Egy kisebbség nem értett egyet az engedékenységgel és békülékenységgel azzal a politikájával, melyet Liberius nyomán Damazus is folytatni akart. Ez a kisebbség Ursinus diákonust választotta meg. A két párt között még véres harcokra is került sor, úgyhogy számos halott maradt a síkon és még a templomokban is vér folyt.

A császár és a város prefektusa beavatkoztak a viszályba. A beavatkozás Damazust igazolta, mire Ursinus száműzték, de híveinek cselszövése szakadatlanul tovább folyt, míg csak Ursinus ideiglenesen vissza nem került Rómába. Ezzel azonban a nyugtalanság szinte állandósult. A zavargások alatt a pápa egy Izsák

nevű megkeresztelkedett, de azután ismét elpártolt zsidó miatt maga is méltatlan helyzetbe került: fegyelmi joghatóságát nem tudta érvényesíteni s a város prefektusa nem bocsátott rendelkezésére kellő karhatalmat.

Hogy az ilyen események elkerülhetők legyenek, a Damazustól összehívott és elnöklése alatt tartott római zsinat közbenjárt a császárnál, hogy a püspökök a maguk fegyelmi jogkörét, amelyet most már az állam is elismert, a világi hatóságok segítségével gyakorolhassák. Damazus pápának ezek az intézkedései készítették elő a későbbi egyházi bíraskodás rendszerét. A császár nemcsak Róma és Itália, hanem az egész nyugatrómai Birodalom számára elrendelte, hogy a püspöki ítéleteknél a császári hivatalnokok közreműködni kötelesek. A zsinat kimondta a római püspök illetékességét Nyugat összes metropolitái felett; azonkívül, hogy a római püspököt világi ügyekben is bizonyos különleges bírói jogkör illesse meg. A császár ennek ellenszegült s így a pápa világi ügyeit ezután is Róma város prefektusa intézte.

Hogy a milánói császári udvar az Egyházzal szemben mégis messzemenően udvarias viselkedést tanúsított, abban egyéb tényezők mellett kétségtelenül Ambrus püspök hatalmas egyéniségének sugárzása érvényesült. A milánói püspök valósággal imperátori jelenség Nyugat egyházi életében, a jellemerőnek, az igazi római stílusú kormányzóképeségnek s a férfias fölénynek valóságos kolosszusa.

A haldokló Valentinianus sz. Ambrus szellemi pártfogásába ajánlotta két fiatal fiát, Gratianust és II. Valentinianust. Mint a milánói udvar főtanácsadójaé, bontakozik ki Ambrus államférfiúi szerepe. Az ő jogászai és politikai talentuma áll őrt a fiatal Gratianus keresz-

tény törvényhozói munkássága felett s figyeli a nyugati császárság külső és belső érdekeit. Az ő alakja szimbolizálja azt, hogy a Birodalom most már keresztény és katolikus állam.

A fiatal Gratianus Ambrust nemcsak főpásztorának, hanem atyjának és igaz barátjának tekintette. Egyházpolitikáját Ambrus irányította klasszikus római határozottsággal és keresztényi mérséklettel. Mikor a pogányság utolsó számottevő töredéke Symmachusnak, a nagytekintélyű szenátornak vezetése alatt az ó-római vallás elismerését kérte, Gratianus Ambrus sugalmazására teljes határozottsággal elutasította őket és nem engedélyezte a már régebben eltávolított Victoria-szobor visszahelyezését a szenátus tanácstermébe. A nagyra-hivatott, jóindulatú fiatal uralkodót 383-ban orvul megölette Maximus trónbitorló.

Nyugat császáraul most a gyermek II. Valentini-anust, Gratianus mostohaöccsét kiáltották ki a császárválasztó légiók. Helyette ariánus érzelmű anyja, Justina uralkodott, aki kegyeltjeinek minden lehető kedvezményt biztosított. Ambrus püspök ellenállásán azonban minden terve megtört. Justina az ariánusok számára egy templomot követelt Ambrustól. Ambrus a követelést így utasította el: „A templom a püspökre, nem a császárra tartozik. A bíbor csak császárrá tesz, de nem püspökké! Nekem a templomot nincs jogom odaadni, amint neked nincs jogod azt elvenni.” Viszont Ambrus az anyacsászárné ariánus-barátsága ellenére is végig hű maradt a császári házhoz. Justina császárné megbízásából két ízben is Trierbe utazott, hogy ott tárgyalásokat folytasson Maximusszal, Gratianus gyilkosával, s midőn Maximus 387-ben Milánó ellen indult, Ambrus megbocsátó keresztény lélekkel fogadta magához a megrémült Justinát. Azt azonban ő sem tudta megakadályozni, hogy az ifjú Valentinianus is bátyja

sorsára ne jusson. A szép reményekre jogosító, anyja halála után szívvel-lélekkel a katolicizmust pártoló, a pogány hagyományoktól elfordult, tisztaerkölcsű, 21 éves császár Arbogast áruló frank vezér összeesküvésének lett az áldozata (390). Ambrus könnyezve mondott fölötte gyászbeszédet, kiemelve, hogy bár mint katechumént ölték meg, reméli, hogy a vágykeresztség révén lelke mégis üdvözült.

Most Valentinianus halála után a két fiatal császár sógorának, a lángeszű hadvezérnek és államférfinak, Nagy Theodóziusnak császársága következett. Vele véget értek a haldokló pogányság utolsó kísérletei s egyszersmindenkorra lehetetlenné vált, hogy az ariánizmus még egyszer érvényesülni próbáljon.

A pogányság már Valens és Valentinianus alatt meglehetősen kiszorult a városokból. Csak a falvakban maradtak még pogányok, ahol a földművelő parasztság nehézkes konzervativizmusa és babonái őrizték. A mitológiákkal, filozófiával és kultuszokkal ékes klasszikus görög-római vallás: gyanakvó és elmaradt emberek babonahite lett, ott vonta meg magát vidéki zugokban s innét kapta új nevét is: paganus „vidéki” lett, aki még vallotta. Theodózius egyszerűen bezáratta a birodalom pogány templomait, semmiféle kultusznak nem engedett többé teret és így a kereszténység államvallássá emelkedett. A császár bezáratta Alexandria híres Serapis-templomát is; Szicília hatalmas görög templomai ő alatta lettek azzá, amik ma is: szélben és napfényben holtan álldogáló, elhagyott, üres épületvázakká. A pogány kultushelyeken megszűntek az áldozatok s lassan megszűntek a pogány iskolák is. A római világ most már nemcsak valóságban, hanem hivatalosan is keresztény lett.

II. Theodózius egy 423-ból származó rendeleté-

ben már arról tesz említést, hogy birodalmában alig akad pogány.

Egy 380-i thesszalonikai császári rendelet a Birodalom minden alattvalójára nézve kötelezően előírta a niceai hitvallást, ami viszont az ariánizmus hivatalos megszűnését jelentette. Konstantinápolyban, ahol nemrég mindössze egyetlen templomuk volt a katolikusoknak: az Anastasis-templom, most az ariánusoknak maradt csupán egy. Tehát ugyanaz a hatalom buktatta meg Keleten az ariánizmust, mely eddig hordozója volt.

Erőtlenül, megoszolva, sok apró szektára hasadozottan, számbelileg egészen jelentéktelenül, de még a 6. századig akadtak a Birodalomban ariánusok; aztán lassan ezek is kihaltak. Igaz, hogy a germán népek közt, amelyek Itáliát, Galliát, Spanyolországot és Afrikát előzőnlőtték, Arius tana még egyideig menedéket talált, de a Birodalomban megszűnt. Sorsa tipikus herezis-sors: felvonult mellette a világi hatalom minden erőszakoskodása, de győzelme csak ideig-óráig tartott, aztán véglegesen összeomlott. A dogma pedig, melyet megtámadott, szilárdan áll az ő megsemmisülése felett.

13.

A kereszténység a Birodalom határain túl. Perzsia, Örményország s a gótok. Ulfilas az ariánok oldalán.

A kereszténység ereje természetesen rég túlhatolt már a Birodalom határain; hiszen már az apostolok sem pusztán a Római Birodalmat tekintették küldetésük színterének. Azonban a Birodalom krisztianizálása nemcsak az első három, hanem a 4. és 5. században is annyira lekötötte a kereszténység erőit, hogy a Biro-

dalmon kívül élő népek között csak a határok közvetlen szomszédságára terjedt ki a keresztény térítői munka.

Igy mindenekelőtt a rómaival keleti viszonylatban szinte vetekedő, újjászervezett perzsa birodalomra.

A 3. században Perzsiában elindult térítés a 4. században gyönyörű eredményeket hozott. Számos egyházközség keletkezett, melyeknek főpásztora a seleucia-i Ktesiphonban székelő metropolita volt. A perzsa papság a hírneves nisibisi, később az edesszai főiskolában sajátította el az egyházi tudományokat.

A 4. század derekán politikai okokból — mivel a perzsa uralkodók attól tartottak, hogy a keresztények majd a római Birodalomhoz húznak — váratlan és rettenetes keresztényüldözés tört ki. II. Sapor király nérói kegyetlenséggel dühöngött négy évtizeden át birodalmában a keresztény hit ellen, s a perzsa keresztények közül Szozomenos szerint ez alkalommal több mint 16,000 szenvedett vértanúságot.

Később, I. Izdegerd király alatt viszonylagos békeséget élveztek a perzsiai keresztények; szabadon gyakorolhatták vallásukat. De Abdas susai püspök túlfűtött buzgósága, mely a híres Pyreiont, Ormuzd szentélyét elpusztította, újabb üldözésre adott alkalmat. Ez az üldözés oly véres és kegyetlen volt, hogy a perzsa kereszténység csaknem egészen elpusztult belé.

Egy darabig Perzsia nem számított többé a kereszténység egyik telepének. Az 5. század közepén azonban Perzsiát ellepték a Keleten akkor vesztes nesztoriánizmus menekültjei. A perzsa császárság politikai okokból befogadta és támogatta őket, hogy ezáltal is fenntartsa a római birodalom vallási megosztásának tűzfészekét. Ígyképpen Perzsia lassankint a nesztoriánizmus főbástyája lett. Mivel a nesztoriánizmus a keleti császárságot politikailag is ellenségesnek érezte magá-

val szemben, később Rómától teljesen elszakadva, független nemzeti egyházzá alakult át, sőt a katolikusok töredékei is közéjük olvadtak. Érdekes, hogy még a perzsává asszimilálódott eretnek kereszténység is megtartott valamit az egyetemes küldetés öntudatából és hivatásából; a kereszténység misszió-történetének egyik legérdekesebb fejezete pl. a perzsa nesztoriánus-keresztényeknek a Távol-Kelet felé irányuló missziós vállalkozása. Ezek a missziózások eljutottak egészen Indiáig, Dzsingisz-khán tatár táboraiba, sőt Kínába. Nyomaikkal és eredményeikkel több mint ezer év múlva is találkozunk az Egyház misszionáriusai.

Az örmények apostola Világító (Illuminator) sz. Gergely volt, az Arsakidák neves családjának sarja. 300 körül megtérítette III. Tiridates királyt és az örmény nép zömét, amelynek megtérése a 4. század folyamán fejeződött be. Az örményországi hitélet különösen Nagy Izsák érsek alatt indult virágzásnak, aki sokat tett az egyházi fegyelem megerősítése és az oktatásügy fellendítése érdekében. A hódító perzsák erőszakoskodásának az egész nép hitvallói lelkelettel állt ellen. Azonban az 5. század végén az örménység is a monofizita szakadásnak hullott az ölébe.

Georgiában, Örményország északi szomszédságában 325 körül terjedt el a kereszténység. Innen tört magának utat még tovább: Colchisba és az abkházok földjére.

A 4. század közepe táján hódította meg az evangélium Etiópiát. Két Indiát járt tirusi ifjú: sz. Frumentius és Aedesius került el az axumi királyi udvarba s itt hamarosan nagy befolyásra tett szert. Ennek eredményeképpen Aizanas etiops király és népe megtért. Sz. Athanáz maga szentelte fel Frumentiuszt axumi püspökké.

Azonban utóbb itt is győzedelmeskedett a politikai alakulás során a herezis: amikor Alexandria az 5. század végén a monofiziták hatalmába került, vele együtt hullott le az Egyház fájáról Etiopia is, ahol még ma is a zsidó és mohamedán elemekkel erősen kevert monofizitizmus az uralkodó vallás.

Nyugat s a későbbi események szempontjából mindezeknél sokkal jelentősebbek voltak az eretnekségnek azok a sikerei, amelyeket ugyancsak a Birodalom határain kívül a gótoknál ért el.

A gótok a 3. századtól kezdve ugyanazt a szerepet vitték a Dunánál, mint a korábbi germán törzsek a Rajnán túl. Örökké háborgó, nyugtalan és szeszélyes nép voltak, akik területükről sűrű és kiszámíthatatlan egymásutánban csapkodtak át, pusztítva és rabolva, a Birodalom legvirágzóbb provinciáiba. Mindkét csoportjuk, a keleti és nyugati gótoké, már a 3. században átvonult a határokon. Fő szállásterületük Moesia volt, de részint letelepüléseik, részint hódításaik alászivárogtak egészen Görögországig, Illíriáig, Kappadóciáig. A Birodalomnak Diocletianus előtti széthullottságában és ziláltságában már Kisázsia is átkeltek, ahol többi közt elpusztították és felgyújtották a híres efezusi templomot. A Birodalom erőskezü újjászervezése azután római alattvalókká változtatta a balkáni provinciákban letelepült gótokat. A kereszténység is terjedni kezdett köztük s a niceai zsinaton már Theophilus gót püspök is szerepel. Csakhogy ezeket a kereszténnyé lett gótokat Theophilus utóda, Ulfilasz (Wulfila) ariánusokká tette.

AZ ÖSSZES GÓT TÖRZSEK s velük együtt egy csomó más barbár, határmenti nép végzetes embere volt ez az Ulfilasz, akinek alakja történetileg homályos. Származása is ismeretlen. Valószínű, hogy gót apának és talán vala-

melyik kisérszói rablóhadjáratban rabulejtett rabszolga-
anyának volt a fia. A neve mindenestre azt jelenti:
„Farkas fia”. Apai ágon családja előkelő lehetett, mert ő
maga mint túszerült (340 körül) Konstantinápolyba. Itt
ismerkedett meg az arianizmusnak azzal a szakával,
amelyben egymást váltogatták az ariánus gondolatok
különböztetett zavaros árnyalatai. Nikomédiai Eusebius szent-
telte püspökké s ő mint ariánus térítő tért vissza népé-
hez. Azonban az Ige lényegéről és hasonlóságáról szóló
metafizikai problémáknál és szentháromságtani kérdések-
nél sokkal jobban érdekelt az, hogyan tudna a gótok-
nak nemzeti vallást adni. Úgy látszik, erőteljes egyéniség
lehetett, valami hatalmas, barbár erejű ékesszólású, aki
bebizonyította népének, hogy kell egy a világtól külön-
böző Istennek lennie. Hogy népét a kereszténység gondolat-
körébe belevigye, gót nyelvre fordította a Szentírást. Ez
a barbár nyelvek közül elsőnek gótul megszólaló biblia
tulajdonképpen csak hosszabb kivonat volt, de hatása
annál teljesebb: mint a gót nép, gót nyelv és irodalom
egyetlen alkotása, a gótok szellemi életének fő tartalma
lett.

Ulfilasz szentírásával együtt Ulfilasznak arianizmusa is
uralkodóvá lett a gótok között. Valóban nemzeti egyházat
kaptak általa s új vallásuk tökéletesen összeforrott
politikai szervezetükkel. Ulfilasz arianizmusa zavaros és
borzalmasan nehézkes megfogalmazású hittételek szöve-
déke, a Szentháromság személyei alárendelt viszonyban
vannak egymással (legalább is a Szentlélek), az Ígére
vonatkozó szövegezés zavart és homályos.

A kereszténységnek ez a szegényes, ariánus formája
indult aztán útnak a gótokon keresztül s a gót
nyelvű Szentírás adta propaganda-lehetőségek ösztön-
szerű kihasználásával a rokonnyelvű népek közt
is. Egymásután csatlakoztak a gótokhoz a gepidák,
rugiaiak, svévek, vandálok, herulok, burgundok és
longobardok. Mialatt a Birodalomban az arianizmus
kihalt, a barbár világban úgy hódított, mint a futó-
tűz. Egyik ariánus hullám a másik után indult rohamra
később a barbárokkal a Nyugat ellen. Egyelőre azon-

ban Nagy Theodózius erős keze rendet teremtett a Birodalom belsejében. Az Egyháznak időközben inkább újabb eretnekségekkel s megtévelyedésekkel kellett megküzdenie.

ÖTÖDIK FEJEZET: HARCOK A SZENTLÉLEK ISTENSÉGÉNEK
KÉRDÉSE KÖRÜL. A CHRISTOLOGIAI KÜZDELMEK KEZDETEI.

14.

Nagy Theodóziusz az igaz hit védelmében. „Szerettem ezt az embert.” A szentírási kánon megállapítása. A római püspökök.

Gratianus császár Nagy Theodóziust a birodalom keleti felének augustusaként emelte maga mellé: előkelő provinciális tisztségeket betöltött hispán-görög család fiát, aki mögött megnyert ütközetek álltak s akit a géniusz fényének sugárzásán kívül a nagy emberek közvetlenül megnyilvánuló grandiozitása ajánlott a trónra. Mindenképpen alkalmasnak látszott arra, hogy rá támaszkodhassék az északi népek új nyugtalanságának nyomásai alatt újra ingadozó Birodalom s az ő kezébe fussanak össze rendezetlen és széthúzásra kész belső erői.

A BIRODALOM HARTÉRI PROBLÉMÁIT kellett megoldani mindenekelőtt s főleg a látóhatáron felbukkanó gót vész ellen fordulni. Theodóziusz a Balkánra vonult s négy évet töltött ott folytonos harcban a gótok ellen, akik vad és puszta vidékké tarolták le a Balkán-félsziget virágzó provinciáit.

383-ban meggyilkolták Gratianus császárt, amire Theodóziusz Nyugat felé vonult. Ettől kezdve öt éven át folytatott változó sorsú harcokat. Hol a Balkánon küzdött a kiirt-hatatlannak tetsző és vérző sebeikből újra és újra feltámadó gótokkal, hol meg Nyugaton a Valentinianus fiainak helyébe lépett törvénytelen utódokkal szemben.

Udvara éveken keresztül úgy vonult össze-vissza a fél Birodalmon át, mint valami tábor. Ez a tábor volt a Birodalom mozgó középpontja, amely hol valamelyik északi harctéren kelt át, hol Konstantinápolyban, hol Thesszalonikában, hol Milánóban székelt.

Amikor Theodóziusz császárnak először kellett beavatkoznia az eseményekbe, Dácia, Thrácia és Illyria már elvesz-

tek: gótok, alánok és húnok tartották megszállva a Duna-vidéket és a tőle délre eső területeket; Ibériában lázadás dúlt; Örményország és a perzsa birodalom fegyverben állott a rómaiak ellen. A drinápolyi csata után a gótok támadásai egyenesen Konstantinápolyig hatolhattak. Megszilárdítani a birodalom épségének és egységének roskadozó frontját a Tigris mellett éppúgy, mint a Duna és a Rajna mellett, újjászervezni a bomladozó hadügyet és közigazgatást s ugyanakkor megteremteni a birodalom belső békéjét: ezek voltak Theodózius roppant államfői feladatai. Aki ily körülmények közt tisztán felismerte feladatait s meglátta a megoldásra alkalmas lehetőségeket is, csakugyan megérdemli a Nagy jelzőt.

A birodalom egységének kérdésében Theodózius világos szemmel látta meg az eretnenségek megosztó hatásának közvetett vagy közvetlen politikai hatásait. Azonban az, hogy politikai programmá tette a hit egysége felett való örökdedést, nála nem pusztán politikai megfontolásokból fakadt. Kevesen szerették az Egyházat és a katolikus hitet úgy, mint ő. A császárok közül talán egynek sem volt annyira személyi élménye, személyi ügye az Egyház lényének tisztasága és egysége, mint neki. A maga mindenekelőtt érzelmektől átszőtt, dús skálájú, hatalmas férfiasságának egész hevével és erejével szolgálta az Egyház érdekeit világi életében.

Még 380-ban történt, hogy Thesszalonikában való időzése alatt súlyosan megbetegedett s mivel az akkori szokások szerint még csak hitjelölt, katechumén volt, most megkeresztelkedett. Ettől kezdve forró hittel ragaszkodott az Egyházhoz. Azt lehet mondani, az arianizmusnak is ő vetett véget Keleten azzal a 380-ban kiadott nagy ediktummal, amely szerint a birodalom minden lakójának az Atya, Fiú és a Szentlélekre vonatkozóan azt kell vallania, amit sz. Péter apostol a rómaiaknak átadott, most pedig Damazus római püspök és Alexandriai Péter (sz. Athanáz utóda) vall.

Szigorú rendeletet hozott a gyermekkereskedés, a házasságtörés és a vasárnap megszegése ellen. Amikor egyszer indulataitól elragadtatva Thesszalonikában borzalmas vérfürdőt rendezett és sz. Ambrus ezért nyilvános bűnbánatra utasította, alázatosan engedett neki. Ötvenéves lehetett, amikor 395-ben, január 17-én, Milánóban meghalt.

„Szerettem ezt az embert, — mondja róla gyászbeszédében Ambrus — aki megsemmisítette magában a gőgöt és mindnyájan láthattuk, hogyan ismerte be az Egyház előtt bűneit. Szerettem ezt az embert, aki egyik legnagyobb győzelmének napján szentáldozáshoz járult, mert a csatában az ellenség vérént ontotta. Szerettem ezt az embert, aki halálos ágyán utánam sóhajtozott és szerettem ezt az embert, akinek halála pillanatában, halálküzdeldmei között nem a saját gondja volt a legnagyobb, hanem az Egyház állapota.”

Uralkodásának idejére (380—395) esnek sz. Damazus pápának (356—384) utolsó évei és Siricius pápasága. Egész uralkodása alatt, valamint fiának, Honoriusnak császársága alatt is egész sor eretnekséggel szemben folyt az Egyház harca.

Sz. Damazus pápa alakja a Nagy sz. Leó előtti pápák sorában egyike a legélesebbeknek és legegényibbeknek. Tudatos tradicionalizmust képvisel a kor annyi nyugtalansága és mozgalmassága közt. Az őskeresztény élet hitbéli egységéhez és fegyelméhez akarja visszatéríteni az annyiféle bomlási folyamatból megtámadott kereszténységet. Külsőleg is gondoskodni akar arról, hogy az őskeresztény élet emlékei ne menjenek veszendőbe. A katakombák, amelyek az ő idejében nyitva voltak s amelyeket még látogatott a hívők kegyelele, úgylátszik, ekkor már kissé omladoztak; ő megerősítette őket, kibővítette a fontosabb járatokat, tágította

a misézőhelyeket, verses, megleghangú, áhítatos emléksorokkal látta el az ismertebb mártírok sírhelyeit.

Nevezetes mozzanata Damazus pápaságának: a szentírási könyvek kánonjának megállapítása. Az erre vonatkozó első döntéseket a 374-i római zsinaton hirdette ki. Ez az első ránk maradt listája az Egyház által elismert ó- és újszövetségi könyveknek. A bibliai tudományok történetében Damazus pápa e rendelkezése a legfontosabb események egyike; sok tekintetben ő tehát az, akinek döntése alapján bírjuk a lezárt, végérvényesen megállapított Újszövetséget. Ugyancsak az ő ösztönzésére született meg a Keletet járt sz. Jeromos nagyjelentőségű bibliafordítása.

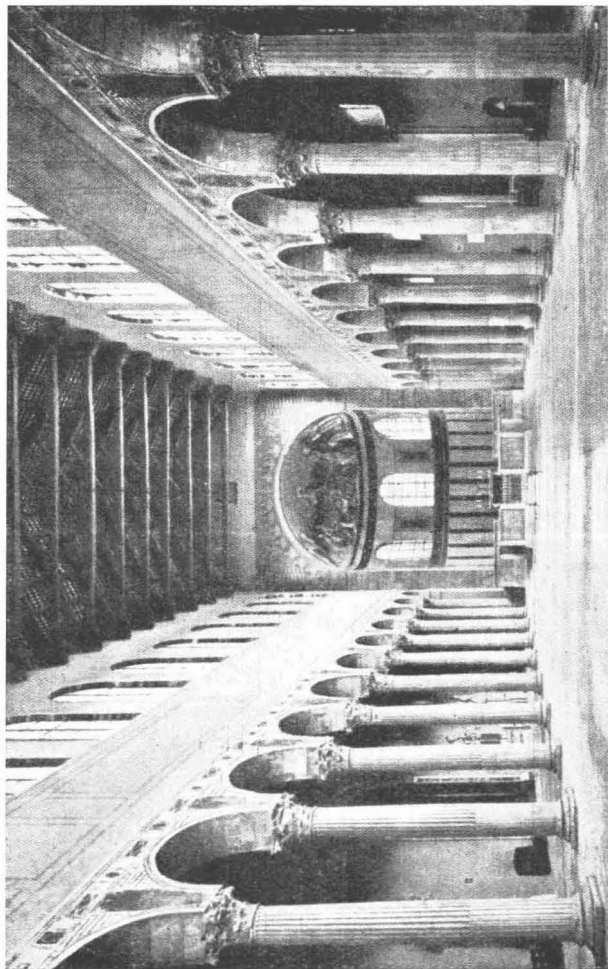
JEROMOS, akiről alább bővebben lesz szó, már híres egyháztudós és polémikus volt, Eusebius görögül írt egyháztörténetének latinra fordítója, amikor kapcsolatba került sz. Damazus pápával s mellette jelentős szerepet kapott az új eretnekséget, az apollinarizmust újra és véglegesen elítélő római zsinaton (382). A zsinat hittudományi munkálatainak elvégzése után Damazus titkárává tette. Jeromos most kettős szolgálatot végzett körülötte: résztvett az arianizmus feloszlásából keletkezett szekták egész sorának kiirtásában, harcolt a luciferianus túlzások, Helvidiusnak Szűz Mária szüzességét tagadó tanai s más tévtanok ellen.

A viták között, amelyek átcsúsztak ide Nyugatra is, súlyos nehézség volt, hogy a főérvek forrásának, a Szentírásnak régi, primitív latin fordítása, az Itala, teljesen elavultnak bizonyult. Jeromos már Keletről magával hozta a Szentírás latinra való fordításának tervét. Először természetesen az Evangéliumokat fordította le, azután a zsoltárokat. Munkáját Damazus pápa buzdításai és dicséretei kísérték. Jeromos akkoriban volt 40. éve körül, megérve és megszilárdulva a sivatagban, munkáerejének legacélosabb teljében, mindenképpen felkészülve a nagy mű teljes bevégzésére, megérve a magány-

ban töltött éveinek aszkézise és tanulmányai között. A bármily érdes, de hatalmas ember és hatalmas lélek másokat is oda tudott vonzani a maga aszketikus életének és nagyságának sugárkörébe. Tudományos munkája s a Nyugatot is elárasztó eretnekviták közt, a barbár világ már közeledő végső támadásának távlata előtt az ő lelki erői körül gyűlt össze az a kicsiny női kör, amelyben felgyúlt a nyugati szerzetesség eszméje. Ennek a szent közösségnek azonban megszólói, támadoi akadtak s Jeromos végül is elkeseredve hagyta el Rómát újra. Visszatért Palesztínába, hogy ott dolgozzék tovább nagy művén, a Szentírás fordításán. Hívei a későbbi években utána mentek s ott telepedtek le körülötte Betlehemben. Az elutazását követő évben az agg Damazus pápa meghalt.

A pápaság történetében nem jelentéktelen Siricius pápa szereplése sem, aki hosszú időn át (384—399) uralkodott, hűségesen követve mindenben Damazust. Tőle maradt reánk a pápai hatalom kibontakozásának egyik legérdekesebb dokumentuma.

Míg ugyanis az eddigi pápák levelei, hasonlóan a többi püspökök levelezéseihez s a keresztény magánlevelek stílusához, tanításokkal, intésekkel és vigasztalásokkal vannak tele, addig Siricius egészen más stílust követ: a császári hivatalokét. Levelei zárt és meghatározott formákban parancsolnak, tilalmaznak; ezek formailag is az első pápai dekretálék. Első egy terjedelmes irat Himerius tarragoniai (Hispania) püspökhöz, melyben egy sor egyházfegyelmi kérdésre ad választ. Ezek a válaszok és intézkedések részint az akkor érvényben lévő egyházi jog szerint ítélkeznek és döntenek egyes esetekben, részint vitás kérdéseket döntenek el és új jogot teremtenek. A végén ott van Siricius intése, hogy ezeket a rendelkezéseit, amelyeknek ér-

Az V. században épített Santa Sabina-bazilika belseje.

vénye éppen olyan, mint a zsinati határozatoké, a szomszédos afrikai, hispániai, galliai provinciáknak is juttassák tudomására. Az intés, hogy a római püspök mint sz. Péter helyettese tartja vállain az egész Egyház gondját, többször jut hatalmas erővel kifejezésre ebben az írásban.

Van még egy másik írása is, amely egy észak-afrikai püspökség egyházfegyelmi kérdéseiben mond ítéletet. Kiközösített továbbá egy eretneket, aki kétségbevonta Szűz Mária szüzességét. 391-ben Kelet-Illyriát, amely eddig a Nyugatrómai Birodalomhoz tartozott és így a római patriarchátusnak volt alárendelve, a Kelet-római Birodalomhoz csatolták s ezzel előállott az a veszély, hogy megváltozik a felette való egyházi joghatóság is. A konstantinápolyi patriarcha csakugyan be is jelentette rá igényét és a Bosporus partján pompázó császárvárosnak és a császári hatalomnak politikai jelentőségére hivatkozva akart magának jogtalanul patriarchátusi területet hódítani. Siricius ekkor Thesszalonikában pápai vikáriátust állíttatott fel a fontos terület védelmére, amelyet aztán a következő pápaság még jobban kiépített. S hogy egészen biztonságban érezhesse magát a római püspökök e joghatósági területe felől: az akkori thesszalonikai püspöknek azt az elég szokatlan jogkört adta, hogy ezen a területen a püspököt csak az ő hozzájárulásával lehet felszentelni: a felszentelés csak akkor érvényes, ha saját kezéből vagy kifejezetten az ő megbízottja útján történik.

Érdekes és jellemző, mennyire kiéleződött ekkor már a viszony Kelet és Nyugat között. Nem a pápai primátusról volt szó ezekben a vitákban, hanem csak a pápa és Konstantinápoly közvetlen patriarchai jogköréről s mégis mily éles a küzdelem azért is! Feltűnő az is, hogy ekkor már minek tekintette a római püs-

pök a konstantinápolyi patriarcha befolyásának körét és általában Keletet: valami bizonytalan területnek, bizonytalan emberekkel és egy olyan hatalommal, amely ellenséges is lehet. Nem csoda, az Egyházra sok baj zúdult ebből a városból és a többi görög városból is, amelyekben az eretnekmozgalom csak nem akart lecsillapulni.

Siricius pápa kezdte építeni Rómában a sz. Pál-bazilikát, amely az általa lefektetett alakban a 19. század elején bekövetkezett tűzvészig fennállott. Míg azonban ezek a falak épültek: Keleten az origénista viták lobogtak, Afrikában a donatisták kaptak új erőre, Hispániában a priscillianizmus szédítette meg a lelkeket. Mint Damazusnak a macedonizmussal és apollinazizmussal, Siriciusnak ezekkel a tévtanokkal kellett leszámolnia.

Az egyházatyák korában a pápai tekintély középponti jelentősége mindinkább kiterjeszkedik. A teológiai küzdelmek s az eretnekmozgalmak során számtalan esetben mutatkozik az a meggyőződés, hogy a vitának végső fokon való elintézése, a tévedések helyreigazítása s az eretnekek tekintélyszerű megfenyítése a római püspök feladata. Valahányszor az egység veszélyben volt, az egység természetes középpontjához: Rómához fordultak. Most már aztán igazán nem csupán azon a címen, mert hogy Róma a világi hatalomnak is központja, a császárok székhelye: hiszen ez a helyzet éppen ebben az időben végleg megszűnt. Ellenkezőleg, talán inkább a császárok süllyedő tekintélye lehetett egyik természetes oka a pápai tekintély mind általánosabb elismerésének, még világi vonatkozású ügyekben is. A voltaképeni indítók azonban, amely a római püspök felsőbbségének folytonos elismerésére vezetett, kétségtelenül az a meggyőződés volt, hogy Péter székének

birtokosa Krisztus akarata szerint az egész Anyaszent-egyház feje.

A 4. század végén I. Anasztáz ül a római széken (399—401); sz. Jeromos és Rulinus vitájában ő mondja ki a döntő szót. I. Ince (401—417) intézkedik a Pelagius-féle eretnkség ügyében; ő fogja pártját az üldözött Aranyszájú sz. Jánosnak s védi meg az apostoli Szék felülvizsgálati jogát a püspökök intézkedései felett a „causae maiores“, a fontosabb ügyek dolgában.

Utódja, a görög Zosimus, aki mindössze 21 hónapig uralkodott, híres levelében, az „epistola tractoria“-ban elítéli a pelagiánizmust. Kevésbé szerencsés az az intézkedése, hogy egy arles-i püspöknek, a nagyravágyó Patroclusnak kérésére ezt jelölte ki Délgalliára nézve a pápai helynökség méltóságára, s ezzel belevágott a narbonne-i, marseille-i és vienne-i püspökök jogaiba, ami heves vitákra vezetett. A görög eredetű pápa makacsul megmaradt álláspontja mellett, úgyhogy a kérdést utódjának kellett rendezni. Nem volt szerencsés egy másik esetben sem, amikor egy méltatlan afrikai pap, Apiarius hozzá való fellebbezését elfogadta s ennek pártjára állott, amire az észak-afrikai püspökök ingerülten azzal feleltek, hogy régi jogszokás szerint nem szabad Afrikából mindjárt a „tengerentúlra“, vagyis Rómába fellebbezni. Ebből is harc támadt, mely csak a következő pápa alatt simult el. Zosimus az első pápa, akinek neve nem került bele a liturgiába, vagyis: akit nem tekintettek szentnek.

Zosimus utódja, I. Bonifác (418—422) mellett kezdetben ellenpápa lépett fel: Eulalius, akire a népnek s a papság egy részének választása esett. A császár kezdetben szintén Eulalius mellé állt, de aztán száműzte őt, mert parancsa ellenére a vita eldöntése előtt visszatért Rómába s beült a Laterán-palotába.

I. Caelestinus pápa uralkodása (422—432) főleg a félpelagíanusokkal és Nestorius eretnekségével való küzdelme révén lett emlékezetessé. Alatta folytatódott az afrikaiak által indított fellebbezési vita, amelynek alaki befejezését nem ismerjük. Bizonyos azonban, hogy mint azelőtt, úgy ezután is történtek Rómába fellebbezések.¹

III. Sixtus (432—440) Nestorius híveivel szemben gyakorolta dispenzációs jogát. Hozzáfordult Euthérius tyanai és Helladius tarsusi püspök azzal a kérelemmel, hogy mentse meg végleg az Egyházat a nesztoriánus tévelygésektől s e célból javítsa meg az efezusi általános zsinat rendelkezéseit. A pápaság egyetemes hatalmának köztudati elismerése szempontjából nem jelentős dolog-e, hogy itt két keleti püspök egyenesen arra kéri a pápát, hogy teljhatalmának tudatában magának a zsinatnak intézkedéseit is másítsa meg?²

Sixtus utódja a hatalmas I. Nagy sz. Leó volt, aki 452-ben Rómát a húnoktól megmentette, valamint 455-ben a vandál Genserichet rábírta, hogy Róma kirablásánál legalább a római lakosság életétkímélje meg.

15.

Harc a Szentlélek istenségének kérdése körül. Macedonius és a 2-ik egyetemes zsinat. A Filioque tana.

Az ariánizmussal párhuzamosan folyt le a harc a Szentlélekről szóló tanítás körül. Ezt is végleg tisztázni kellett s a keresztény tannak dogmatikailag szabatos kifejezőmódban való lerögzítése ezúttal sem folyt le küzdelmek nélkül.

Az Egyház elítélte a sabellianizmust, amely az isteni személyek közt csak fogalmi különbséget fogadott el. Egyébként azonban a Szentlélekről maga a

niceai zsinat sem adott ki külön határozatot, csak megismételte az Apostoli Hitvallás szavait.

Macedonius konstantinápolyi püspök volt az, aki Arius eszméit átvitte a Szentlélekre is. Hívei, a „macedoniánusok” vagy „pneumatomachusok” (Szentlélek ellen harcolók), a 361-i zéléi zsinaton (Pontusban) állították össze hittanukat. Félariánus módon, tehát a homoiusios gondolata alapján, elfogadták ugyan a Fiú istenségét, de a Szentlelket az Atyánál és a Fiúnál „kisebbnek” mondták. Teológiájukban félreismerhetetlen a gnosztikus vonás: minél távolabb esnek az éonok az őket kisugárzó fölvétől, annál kevésbé tökéletesek.

Sz. Athanáz harmadik számkivetése idejében Serapionhoz intézett híres négy levelében szövegezte meg a katolikus teológia álláspontját a Szentlélek istentanára nézve, összefoglalva az idevonatkozó szentírási és hagyományi adatokat. Más görög atyák, Bazil, Názianzi Gergely, Vak Didymus s a nyugatiak közül sz. Ambrus szintén külön művekben keltek a katolikus tanítás védelmére. Sz. Ágoston „De Trinitate” c. műve gyönyörű összefoglalója az egész Szentháromságról szóló hagyományos hitnek.

Szerencsére ezúttal a harc nem húzódott soká; hiszen a lényeg, az elv már az ariánus vitákban eléggé tisztázódott. Csakugyan, már a 381-ben tartott első konstantinápolyi (második egyetemes) zsinat világosan állástfoglalt a macedonianizmus ellen. A zsinaton sz. Meletius, Antiochia patriarchája, majd ennek halála után Názianzi sz. Gergely, a főváros püspöke elnökölt. Ott volt többi közt Nyssai sz. Gergely, korának egyik legmélyebb teológusa, akinek Meletius ravatala fölött mondott gyászbeszéde a keresztény ókor ékesszólásának egyik remeke. A zsinati atyák megerősítették a niceai határozatokat s a niceai hitvallásba pótlólag bevették e szavakat: „Hiszek a Szent-

lélekben, aki Úr és Elevenítő, aki az Atyától származik, akit az Atyával és Fiúval azonos imádás és dicsőítés illet, aki a próféták által szólott."

A Szentháromság tanának megformulázását ezen a zsinaton egyelőre lezárták. A katolikus tanítás később még világosabb kifejezést nyert az ú. n. Athanáz-féle hitvallásban, mely nem származik ugyan a nagy alexandriai püspöktől, de teljesen födi az ő teológiai felfogását. Valószínűleg spanyolországi püspökök állították össze az 5. és 6. század folyamán a ma használatos alakban. Van aki sz. Ambrusban vagy Lerini sz. Vincében keresi szerzőjét.¹

Az I. konstantinápolyi zsinat hitvallásából hiányzik a „Filioque”, az a szócska, amely a Szentléleknek az Atyától „és Fiútól” való származását vallja s amely szónak utólag való bepótlása később Keleten annyi zavarra és ellentmondásra adott okot. Lényeg szerint azonban a zsinat idevonatkozó tanítása nem lehetett kétséges. Hiszen amikor a zsinat egyszerűen azt tanította, hogy a Szentlélek az Atyától származik, ezzel semmiképpen sem akarta tagadni a Fiútól való eredetét. Ez a zsinaton szereplő nagy egyházatyák irataiból egészen szembeszökően világos. A macedoniánusok a Szentléleknek csak az istenségét tagadták, eredetét közvetlenül nem érintették, azért a zsinati atyák közvetlenül csak a Szentlélek istenségével foglalkoztak. Ezért hangsúlyozták a Szentlélek Atyától-származását. Mikor utóbb a spanyolok keleti mintára a misében hangosan kezdték énekelni a niceai-konstantinápolyi Credót, mindjárt belevették azt is, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól (Filioque) származik. Ezzel csak annak adtak kifejezést, amit az Egyház mindenkor és mindenütt hitt; új tant nem vezettek be az Egyházba. Mégis a későbbi görögök, elsősorban Photius,

aki a latin egyháztól való elszakadás igazolására mindenáron dogmatikai ürügyet keresett, ebbe a szó-toldásba kapaszkodva vádolta meg a nyugatiakat azzal, hogy tudatosan és rosszhiszeműleg „meghamisították” az ősi zsinatok tanítását.

A konstantinápolyi zsinatot a pápa s a katolikus világ csak dogmatikai határozataira nézve ismerte el egyetemesnek. Fegyelmi kánonjait Nyugat sohasem fogadta el, különösen nem a kirívó 3. kánont, amely Konstantinápolyt jelölte meg mint olyan püspöki széket, mely rangban és tekintélyben mindjárt Róma után következik. Ez a kánon egy későbbi, valláspolitikai viszálynak előrevetett, fájdalmasan ható árnyéka — később ezen a rangkérdésen indult el Bizáncnak s vele az egész Keletnek szomorú leválása az Egyház egységének a fájáról.

16.

Az apollinárizmus. A plátói bölcselet túlzott érvényesülése. Christologiai tévedések. Diodorus és Mopsuestiai Theodorus.

Az ariánusok nemcsak az Ige istenségét tagadták, hanem tévesen értelmezték Krisztus emberségét is: nem fogadták el, hogy Krisztusnak teljes emberi természete, tehát emberi lelke is volt: egyszerűen lélek nélküli testet tulajdonítottak neki. Krisztus lelki megnyilvánulásait egyenesen magára az Igére vezették vissza.

Az ariánizmusnak ezt a melléktételét a vitatkozók egyideig meglehetősen figyelmen kívül hagyták. Utóbb főleg Apollinaris, a szíriai Laodicea püspöke állt ki e téves tanítás védelmére.

APOLLINARIS RAGYOGÓAN MŰVELT szellem volt, kitűnő ismerője a Szentírásnak, tekintélyes bölcsele és

költő. Mindvégig első vonalban küzdött a niceai hitvallás védelmezői sorában, e miatt még lektor korában az antiochiai ariánus püspök ki is közösi tette. Atyjával, az idősebb Apollinarissal együtt, aki pap és híres grammatikus volt, bibliai gondolatokat öntött klasszikus formákba, hogy a keresztény ifjúság számára ezzel pótolja azt a klasszikus tanulmányi anyagot, amelyből Julianus a keresztényeket kirekesztette.

Apollinaris tévedése éppen az ariánizmus egyoldalú támadásából sarjadt. Hogy az Igének az Atyával való egylényegűségét kidomborítsa, megcsonkította Krisztus személyét: nála Krisztus egyszerűen az emberi testbe leszállott és abban lakozó Ige.

APOLLINARIS KIINDULÓ PONTJA a plátói bölcelet trichotomiája volt: az a bölceleti felfogás, amely szerint az ember három egymástól lényegesen és élesen különböző alkotórészből áll: testből, lélekből és szellemből; az értelmi tevékenységek a szellem művei, az érzéki és tenyészeti tevékenységek az animális léleké. Krisztusnak Apollinaris szerint nem volt emberi szelleme, ennek a helyét nála a Logos foglalta el. A lelket szükségképpen vétkesnek fogta fel, már pedig vétkező lélekkel nem egyesülhetett az Úr. Ha Krisztus egész Isten és egész ember, akkor két személy is — vélte — s így az Isten-ség sem volna többé Háromság (trias), hanem Négység (tetras).

Apollinaris azt hitte, hogy ezzel a tanítással hatékonyan el tudja háritani Arius tévedését. Szándéka helyes volt, de a szeme rossz. Valójában az ellenkező tévedésbe esett s a monofizitizmus előfutárává lett. Jó szándékát kortársai elismerték és régi nagy érdemei miatt tévedését is bizonyos gyengéd kimélettel kezelték. Lebilincselő stílusa, első pillantásra tetszetős gondolatai, az ariánizmust kivédeni óhajtó céljai sokakat félrevezettek és tévedésének sok követőt támasztottak.

Az egyházatyák az apollinárizmussal szemben főleg ezeket a gondolatokat hangsúlyozták: Krisztus azt vette fel, amit meg akart váltani; minthogy pedig

nemcsak testet, hanem mindenekelőtt az emberi szellemet, az ember intellektuális lelkét akarta megváltani, tehát emberi lelket is vett fel. E nélkül a megváltás el sem gondolható. A Szentírás tanúsága szerint Krisztus „szomorkodott”, „imádkozott” stb., ami mind az emberi szellem aktusa. Emberi lélek nélkül egyébként Krisztus nem lett volna igazi ember s így képtelenség volna a megtestesülés is, az Istenember eszméje.

Az apollinárizmust Damazus pápa négy ízben kárhóztatta, az atyák sokszor írtak ellene. Az I. konstantinápolyi zsinat (381) pedig a macedonianizmus mellett az apollinárizmust is elítélte.

Most, hogy az Egyház az ariánusokkal szemben Krisztus igazi istenségét, az apollináristákkal szemben pedig igazi emberségét ünnepélyesen kimondotta, felmerült annak a szüksége, hogy a két természetnek, az isteninek és az emberinek egymáshoz való viszonyát közelebről meghatározzák.

E probléma körül az alexandriai teológiai iskola erősen hangsúlyozta a két természet benső egységét és összekötöttségét, sőt hangok jelentkeztek, amelyek a két természet összeolvadásáról is beszéltek. Az antiochiai iskola a maga szigorú intellektualizmusa és aristotelesi hagyományai alapján minden más nézettel szemben azt hangoztatta, hogy Krisztus két természete egymással vegyületlen s a kettő egymással teljes egyensúlyban van. Az antiochiaiak Krisztus életéből különösen figyelemben részesítették az emberi részt, figyelmük és vizsgálódásaik túlhangsúlyozták az ember-Krisztus ember-voltának a két természet egyensúlyában való szerepét, sőt a két természet közötti viszonyt titokzatos és drámai összeütközések sorának képzeltek.

Ennek az iskolának feje Tarsusi Diodorus és

tanítványa, Mopsuestiai Theodorus (Tivadar) odáig fejlesztették a hagyományos antiochiai felfogást, hogy a két természetet már-már két személlyé választották széjjel s az emberi természet szokásos fejlődési menetéhez mért, harcokon átmenő, lassan haladó fejlődést képzeltek el Krisztusnál. Szerintük Krisztus feladata az volt, hogy Isten képét az emberi természetben megvalósítsa és az embert a természetén való teljes uralomra felemelje. Fel kellett tehát vennie az emberi természetet a maga változandóságában is és azt megfelelő küzdelmeken át magasabbrendűvé tökéletesítenie. Ezért mint embernek nemcsak teljes szabadakarral kellett rendelkeznie, hanem alá kellett vettetnie kísértéseknek és a bűnözés lehetőségének is, különben nem lett volna igazi emberi természete. Krisztusnak tehát az isteni méltóságot, az imádasraméltóságot érdemszerző életével és halálával kellett kiküzdenie! Ez a zavaros és képtelen „istenülési elmélet” főleg Theodorus elgondolása volt. Tanai a következő században súlyos zavarokat okoztak, amikor újra felébredtek és új következtetések levonásához jutottak a nesztoriánizmusban.

Mint látjuk, a dogmatikának mindenegyes fogalmi tisztázódást, minden lépésnyi haladást ellentmondásokon s emberi tévedéseken keresztül kellett kivívnia.

JEGYZETEK

14.

¹ Capelli, De appellatione eccles. african. ad Romanam Sedem. (Roma, 1722.) ² Coustant, Epistolae Rom. Pontificum, 1245. k.

15.

¹ Kirsch, i. m. 417.

HATODIK FEJEZET: A NEGYEDIK SZÁZAD NYUGATI ERET-
NEKSÉGEI: DONATIZMUS, PRISCILLIÁNIZMUS.

17.

*A donatizmus a 4—5. században. Vallási gyűlölködés. A
felmorzsolódó eretnekség.*

A virágzó afrikai egyházat, melynek a karthágói metropolita vezetése alatt számos régi püspöksége volt, végzetesen megakasztotta fejlődésében a donatista szakadás.¹ Ez a mozgalom nem sokkal a Diocletianus-féle üldözések után született. Megmérgezte a lelkeket már az ariánizmus megjelenése előtt és tartott még akkor is, mikor Chalcedonban leszerelték a monofizitákat. A görög lelkét nem érintette a donatisták problémája; távol álltak tőle a spanyolországi, galliai és itáliai katolikusok is. Mindvégig sajátosan Latin-Afrika mozgalma maradt.

Keletkezésére az üldözések idejéig visszanyúló személyi viszályok adtak alkalmat, olyanok, amelyekben ott remeg még az eretnek-keresztség vitáinak az emléke, a novatiánusok alapgondolatainak a szelleme.

Néhány folytonosan okvetetlenkedő karthágói katolikus — a tígisisi Secundus és a casae-nigraei Donatus püspököktől támogatva — pártot ütött az energikus Mensurius érsek ellen. Szemére vetették neki, hogy traditor, áruló, hogy az utolsó üldözések idején szent könyveket szolgáltatott ki a pogányoknak, hogy nem tiszteli eléggé a vértanúkat, sőt hogy a vértanúságot egyenesen megveti. Az igazság az volt, hogy Mensurius a szent könyveket biztonságba helyezte, az azokat bekövetelő pogány hatóságoknak katolikus iratok helyett eretnek könyveket szolgáltatott ki, a börtönökben sínylődő keresztényeknél tett túlságosan gyakori látogatá-

sokat korlátozni akarta, mert azt tapasztalta, hogy ezek nyugtalanságot okoznak a pogányoknál. Mensurius okosan különbséget tett a valódi és a látszatvértanúság között és véget akart vetni az oktalan önföljelentéseknek, a mártirhalál rajongó, de teljesen szükségtelen keresésének, a kínpadravitel kiprovokálásának.

Ellenfelei nem fogadták el józan politikáját. A feszültség Mensurius és a börtönviselt, kínzást szenvedett konfesszorok és pártjuk között nőttön-nőtt és csak fokozta egy Lucilla nevű dúsgazdag özvegy elfoglult buzgósága, a konfesszorok pártjának nézeteiért, nem utolsó sorban egyes személyeiért való vak rajongása. Lucilla magára is súlyos sérelemnek érezte, hogy Mensurius fődiákonusa, Caecilianus, megróttá őt egy hivatalosan el nem ismert ereklýe tiszteletbentartása miatt. A feszültség éppen az ő sérelme és ellenszenve miatt tört ki nyílt szakadásban 311-ben. Mensurius halála után a karthágói nép és papság Caecilianust választotta meg új érsekül s az konzekráltatta is magát aptungai Félix püspökkel. Lucilla palotája lett most Secundus és Donatus mozgalmának stratégiai központja. Ide hívtak össze 312-ben 70 numidiai püspököt, akik Lucilla házában zsinatot tartva letették Caecilianust azon a címen, hogy ez a fogoly keresztényekkel szemben nem teljesíti kötelességeit és mert az általuk — teljesen alaptalanul — traditornak tartott aptungai Félixszel szenteltette magát püspökké. Helyére Majorinus lectort választották, Lucilla kegyencét, majd ennek gyorsan bekövetkezett halála után „Nagy” Donatust, aki névadója lett az egész mozgalomnak. Afrika katolikusai most arra kérték a nem-afrikai egyházakat, hogy ismerjék el Caecilianust, de ugyanezt követelték a szakadárok is a maguk püspökei számára.

A DONATIZMUS ABBÓL a feltevésből indult ki, hogy a szentségek hatása a kiszolgáltató méltó voltától, élet-szentségétől függ. Lényegében tehát nem volt ez más, — ahogy Lerini sz. Vince találóan kifejtette — mint a régi újrakeresztelő pártnak a maga sajátos tertulliánusi és cypriáni egyház- és szentségfogadalmával megjelenő, csak viharosabb szenvedélyességgel fellépő formája. A donatisták szerint Krisztus igaz Egyházának csak tiszták lehetnek a tagjai és csak tiszták közvetíthetnek tisztátalanok számára tisztaságot. A szentségek hatóereje tehát az ő gondolatmenetük szerint a kiszolgáltatónak alanyi diszpozíciójától függ; ennek azért orthodoxnak és méltónak kell lennie, másképpen érvénytelen.

A donatisták mindenütt ellenpüspököket állítottak, ahol csak alkalmas talajra találtak. A talaj pedig az egész keresztény Afrikában ijesztően mély és ijesztően súlyos területen nyílt számukra azzal a szövetséggel, amelyet Latin-Afrika sajátos nemzetiségi és szociális erőivel kötöttek. Így, politikai erőkkkel kapcsolatban, a szakadás szédületes irammal terjedt. Sz. Ágoston csaknem száz év múlva felpanaszolta, hogy nem volt város, ahol ne állítottak volna oltárt oltár ellen.

Nagy Konstantin elismerte Caecilianust, a donatistákat pedig kizárta a katolikusoknak nyújtott kedvezményekből. Melchiades pápa és az elnöklete alatt tartott 313-i római zsinat megállapította Caecilianus és aptungai Félix ártatlanságát és bűnösnek mondta ki casae-nigraei Donatust; de kezet adott a kibékülésre. Ezt a kezet azonban a donatisták nem fogadták el. Az öntudatlan vágyképre, a donatisták külön afrikai nemzeti egyházára — mint a maguk pún-berber öntudatának és önélviség-igényének kifejezésére — támaszkodva, fanatikus makacssággal tartottak ki különállásuk és a hivatalos Egyház iránti engedetlenségük

mellett. Az Egyháznak először kellett megküzdénie olyan szakadással, amely nemzeti és szociális beszűremkedésből merítette a maga ellenállásának ugyancsak földi és szenvedélyes erőit. Miután a 314-i arlesi és a 316-i milánói zsinat elítélte őket, Konstantin elkobozta templomaikat, elvette vagyonukat, száműzte vezéreiket. De ez a szigor csak fokozta fanatizmusukat. Végre 312-ben Konstantin — meggyőződése ellenére — vallásszabadságot adott nekik, abban a reményben, hogy a rajongó szektát úgyis szétvetik saját túlzásai; a katolikusokat pedig türelemre és szelidségre intette. Azonban most a katolikusok maradtak védtelenül a csakugyan szétesett, de a banditizmussá váló züllöttség romboló erőiben még sokáig fenntartott herezissel szemben.

A DONATISTÁK újrakeresztelték a hozzájuk csatlakozó katolikusokat, elvették templomaikat, lefokozták és a nyilvános bűnösök közé állították püspökeiket. A katolikusokkal való érintkezést úgy kerülték, mint a legnagyobb tisztátalanságot. Rajongó aszkéták akadtak közöttük, akik csoportokba verődve, koldulva s lármázva jártak-keltek mindenfelé. Űgyüket a nyers erő eszközeivel akarták diadalra juttatni. A katolikusok házait felgyújtották, papjaikat megvakították vagy megölték. Mikor pedig megfélekezésükre elélyes rendszabályokhoz kellett fordulni, a martirium után való vágyuk az őrjöngésig fokozódott. Katolikusokat és pogányokat egyformán provokáltak azért, hogy bántalmazzák őket. Akárhány donatista önként rohant a halálba. Szörnyű volt látni, amint őrjöngve ugrottak tűzbe vagy feneketlen mélységekbe. Természetesen idegen életet vagy idegen vagyont sem kíméltek. Fanatikus őrjöngésüknek nemcsak az öngyilkosság volt a természetes velejárója, hanem a fajtalanságnak is minden neme. A katolikusok circumcellióknak, csavargóknak kezdték őket nevezni, ők viszont „agonistici”-nek, Krisztus katonáinak, szentek fiainak hívták magukat. Valaképpen anarchisták voltak, az egyházi fegyelem, társadalmi, szociális és erkölcsi rend anarchistái, akik katoli-

kusan hangzó jelszavak cégére alatt végigterrorizálták és végigpusztították az egész Latin-Afrikát.

A 348-i karthágói zsinat egy jó évtizedre helyreállította a békét. De Aposztata Julián ugratásaira a már-már megbékélt donatisták is újból harcot kezdtek. Afrikában pillanatnyilag ők lévén hatalmon, a katolikusokkal minden, még a legprimitívebb társadalmi közösséget is megszakították. Hippóban pl. ebben az időben valamennyi pék donatista volt, akik semmi szín alatt sem voltak rábírhatók, hogy a katolikusok részére kenyeret süssenek. Püspökeik száma közben 400-ra emelkedett. Egészen jelentéktelen városkákban is püspököt állítottak egyházközségeik élére.

370 körül belső meghasonlások pártokra hasították őket. Így keletkeztek a donatizmuson belül a rogatianusok, a claudianusok, a primianisták, a maximianisták stb. szektái, melyek mind maguk akartak „a katolikus Egyház” lenni.

Az afrikai katolikusok örök dicsősége marad, hogy a donatisták extatikus, pózoló és komédiázó viselkedése mellett egyszerű és mély komolysággal hoztak áldozatokat meggyőződésükért.

A szakadárók ellen, akiknek legkimagaslóbb teológusa, Parmenianus, Nagy Donatus utóda volt, sok sikerrel küzdött már milévei sz. Optatus püspök. De a donatista eretnokség kígyójának a fejét igazán sz. Ágoston tiporta szét. Számos könyvben küzdött ellenük, szabatosan meghatározva a katolikus Egyház fogalmát és éles különbséget téve az egyházi állás természetfölöttisége és viselőjének személyes, emberi jellege között. Kimutatta, hogy a szentségek Krisztustól kapták erejüket és ezért hatásuk független a kiszolgáltatónak egyéni érdemeitől. „Akár Péter kereszttel, akár Pál, Krisztus az, aki kereszttel.”

A 411-i karthágói zsinaton nagy számban tértek vissza a donatisták. Akik megmaradtak a szakadásban, nagy megpróbáltatásokon mentek át — az afrikai katolikusokkal együtt — a vandál betörés idején. Maradványaik a 7. századig éltek. Akkor föl-morzsolta őket az arab hódítás.

18.

A manicheusok és Priscillianus. Ithacius, a sötét nevezetességű egyházi vérbíró. Az egyházatyák első tiltakozása a valósi cimen folytatott vérengzés ellen.

A manicheizmus, a keresztény ókor szabadkőművesége, a 4. század elején meglehetősen lappangó utakon kúszott Perzsiából Szírián át Egyiptomba és onnan Latin-Afrikába és Itáliába. Főleg műveltebb körökben tudott könnyen gyökeret verni, mert zárt társaságot alkotott és kedvezett a pogány főiskolák filozófiai misztikájának. Terjesztői nagy lélektani érzékkel burkolták tanait titokzatoskodásba, színes szimbolizmusba, zagyva keleti mítológiákba és fantasztikus szertartásokba. Akik fáztak az érzékiség ellen való küzdelemtől, azok számára különösen megfelelőek voltak a leg-szélsőségesebb kicsapongásokig hatoló perverzítéseik, amelyek vallási élményforrássá tették az erotikumot! Ifjúkorában sz. Ágoston is a kezük közé esett és 12 évig rabja volt a manicheus eszmék világának, amely a „szomjazónak csillogó poharat nyújtott, de üresen”. Végül is otthagytá a tévelygést tökéletes kiábrándultan, sőt mélységes undorral. És valósággal szívügyévé tette ettől fogva a manicheizmus ellen való kérlelhetetlen harcot.

Még Gratianus császár kizárta a manicheusokat a szabad vallásgyakorlatból, ami alapjában nem érte

őket súlyosan, mert roppantul kevés felületet adtak arra, hogy ellenük támadjanak: nem a terjeszkedés volt a céljuk, hanem a rejtőzés és továbbblappangás; nem akartak más lenni, mint egy mindig kicsinyszámú, arisztokratikus, belső szekta. Kevesen voltak, de nagyon óvatosak. Összejöveteleiken végbevitt kicsapongásaik is jóformán csak a körükből megtérők révén jutottak köztudomásra. Óvatosságuk és elkülönülésük volt az oka, hogy át tudták menteni tanításaikat a keresztény középkorba, ahol mint pauliciánusok, bogumilek, katharok, albiak kerültek megint az események forgatagába. Viszont az a hajtásuk, amely a nyilvánosság elé merészkedett, meg is semmisült.

Hispániában, ahol a 4. század folyamán olyan kiválóságok díszítették az Egyházat, mint cordovai Hosius, a „niceai zsinat atyja“, vagy egy barcelonai Pacianus, ahol egy Juvencus és egy Prudentius énekelték az ókeresztény költészet legszebb himnuszait: sokáig tisztán, eretnek eszméktől mentesen maradt meg a katolicizmus. Csak a 4. század vége felé kezdett itt memphisi Márk manicheus tanokat terjeszteni. Törekvéseinek meg is nyerte az előkelő és gazdag Agapé asszonyt és Elpidius rétort. Elpidiusnak volt a tanítványa a művelt, fiatal Priscillianus, hatalmas vagyon ura, akit szigorú életmódjáért széltében tiszteltek.

PRISCILLIANUS MAGÁÉVÁ TETTE a hamis miszticizmustal telített tanításokat és csakhamar egész szekta fejévé nőtte ki magát. Tanításait, miután írásai elvesztek, nehéz pontosan visszaadni. Szinte az a kutatók benyomása róla, hogy ekletikusan kiválogatta a szabellianizmus, marcionizmus, manicheizmus és apollinárizmus legtöbb tételét s a formátlan zürzavart mint egységesítő kötőanyaggal: leöntötte gnózzissal és a keleti misztériumvallások misztikájával. Különösen aszkézisét befolyásolták gnosztikus eredetű

eszmék. Ezért vádolták meg őt s híveit mindjárt kezdettől fogva manicheizmussal.

Szentháromságtanuk szabelliánus volt, a christológiájuk látszati (dokéta). Jézus szerintük a legmagasabbrendű eón volt, akinek emberhez hasonló égi teste volt, szenvedése és halála csak látszólagos és jelképi. Az asztrológia nagy szerepet játszott hittanukban. A montanistákhoz hasonlóan köztük is furcsa jóslatok jártak s komoly tekintélyt tulajdonítottak a legképtelenebb tartalmú apokrif könyveknek. Rigorista etikájuk tilalmazta a házasságot. Viszont voltak, akik — ha nem is Priscillianust és közvetlen környezetét — de későbbi híveit erkölcstelen kicsapongásokról vádolták meg, különösen a misztériumaik ünneplésével kapcsolatban. Tagadták a test feltámadását. A szolgaságból való szabadulás és megváltódás főeszközéül a halált, az emberi test levetését tekintették. Az emberi nem kihalása lett volna szerintük a legfőbb kívánható jó: ezért is tartózkodtak a házasságtól.

Jellemző Priscillianus lélektanára, hogy mindenáron katolikus akart maradni. Ha arról vádolták, hogy marcionista, elítélte Marciont; ha manicheizmust vetettek a szemére, megátkozta Manit. A katolikus látszatot mindenben következetesen kereste. Követői először túlnyomó számban nők voltak, de később még püspökök is csatlakoztak hozzá. Közben ő maga is pappá szenteltette magát s az avilai püspöki székre emelkedett.

A priscillianisták ellen először cordovai Hygínus lépett fel, aztán a nem tiszta jellemű Ithacius püspök, akit Sulpicius Severus¹ mint lelkiismeretlen jólélőt, önhitt fecsegőt jellemez és aki a maga dicstelen, a pápától is megbélyegzett szereplésével majdnem zátonyra vitte a priscillianisták ellen vívott küzdelmet.

A 380-i szaragosszai zsinatnak Priscillianust elítélő határozatait Ithacius oktan fanatizmussal hajtotta végre. Szenvedélyes erőszakossága teljesen el-

mérgecsitette a helyzetet, pedig az akkor még korántsem volt elvesztettnek tekinthető. A priscillianistákat okossággal és jóakarattal még megmenthették volna; így azonban Ithacius személyes gyűlölködése és korlátoltsága halálos makacsságba merevítette őket.

Ithacius száműzetési rendeletet csikart ki Priscillianus ellen. Majd Maximust, a nyugati császárság trónbitorlóját, Gratianus gyilkosát, Priscillianus nagy vagyonának megcsillogtatásával rábírta, hogy írja alá az eretnekségbe sodródott nagyúri dilettánsnak halálos ítéletét. Az ítéletet Priscillianuson és hat társán „gonosz mágia” címén méltatlan és felesleges kínzások után végre is hajtották. Ez volt az egyháztörténelemben az első eset, hogy eretnekek, illetve eretnekgyanúsak ellen a világi hatalom halálbüntetést alkalmazott.

Ithacius szerepe annyira ellenszenves volt, annyira ellenkezett a keresztény szeretettel, a püspöki szelídséggel és a helyzet-követelte okos politikával, hogy a legkiválóbb püspökök, mint sz. Ambrus és toursi sz. Márton, aki Priscillianus érdekében közbelépni próbált Maximusnál és tiltakozott a vérontás ellen, a legélesebben elítélték. Hasonlóképpen nyilatkozott Siricius pápa is. Egyes püspökök még a közönséget is megtagadták Ithaciusszal, nem mintha Priscillianusszal akarták volna magukat azonosítani, hanem mert Ithacius eljárását kárhoztatták. Ithaciust az egyházi közvélemény nyomására végül is letették püspöki székéről.

PRISCILLIANUS ÉS BARÁTAI halála nem semmisítette meg magát a szektát is. Híveik vértanúkként tisztelték őket. Paulus Orosius, sz. Ágoston és Pastor püspök írt ellenük. A 6. században a priscillianisták visszaolvadtak a katolikus Egyházba. Érdekes, hogy mivel a szerzetesi aszkézis mögé rejtőztek, azért a Spanyolországban később

megjelent szerzeteseket kezdetben feltűnő bizalmatlansággal fogadták.

A priscillianusok eretneksége a donatizmussal együtt erőteljesen belevetette az egyházi életbe a később annyira fontossá lett kérdést: vajjon szabad-e, kell-e, helyes-e az eretnek-mozgalmakkal szemben erősza-
kos ellenállást alkalmazni, akár az Egyháznak magának, akár a keresztény államhatalomnak?

Az egyházatyák erre a kérdésre általában inkább a szelidség álláspontjára helyezkednek s azt vallják, hogy a tévedőket Krisztus példája szerint szép szóval s meggyőzéssel, nem fegyverrel kell észretéríteni. Így érvel többi közt sz. Ágoston is — igaz, hogy a circum-celliók félőrrült tombolásaival szemben később más meggyőződésre jutott, látván, hogy egyes esetekben a szép szó már nem hatalom többé. Lassan utat tört magának a felfogás, hogy ahol az eretnekség egyúttal a társadalmi rend s az erkölcs ellen fordul, ott a keresztény államnak éppoly erővel kell vele szembehelyezkednie, mint bármily más felforgatóval. Aranyszájú sz. János is azt az elvet képviseli, hogy megölni az eretnekeket nem szabad, de megfenyíteni igen s hogy a tévedés terjesztésének szabadságát külső fenyítékek alkalmazásával is meg kell vonni tőlük. Ez a vélemény lassan általános lett a kereszténységben.

JEGYZETEK

17.

¹ L. Az ősegyház, 284. kk. 1.

18.

¹ Sulp. Sev., Chron. II. 41.

HETEDIK FEJEZET: A BARBÁR VILÁG KEZDETEI. PELÁGI-
ÁNIZMUS. ORIGENISTA HARCOK.

19.

A barbár világ jelentkezése. Alarich Róma falai közt. A császárság Ravennában: árnyékbirodalom. A keresztény Róma új politikai jelentőségre jut. A pápaság szerepe.

Nagy Theodóziusnak újra egyesített római Birodalma őutána megint csak Kelet- és Nyugatrómai birodalommá oszlott. Két fia közül Arcadius kapta Keletet, Honorius Nyugatot. Honorius uralkodása alatt (395—423) indult meg a germán törzsek népvándorlása, amely csakhamar előntötte Nyugatot.

Theodózius, aki uralkodásának első és nehezebb felét a gótok ellen vívott harcokban löltötte, azzal a meghagyással szállt sírba, hogy lehetőleg folytassák a gótok iránt való békés politikáját és nyerjék meg őket a Birodalomnak. Rufinus társcsászár, akinek Theodózius a fiatalabb Arcadius feletti gondokat átadta, a nyugati gótokkal szemben túlzott presztizspolitikát űzött, úgyhogy Alarich ezek élén a Pelloponézusig vonult, majd innét visszafordult és a népek vágyakozásának országába, a korabeli világ meleg és viruló gyümölcsöskertjébe, Itáliába igyekezett.

STILICHO, A CSÁSZÁRI hadvezér egyelőre ugyan vissza tudta szorítani, azonban a határprovinciák egy része őrizet nélkül maradt. Így a rajnai vonal is, mire Rhadagais Gallián át Itáliába csapott és ráhőmpölygött a Po-völgyére. Már az Appenineket érte el, amikor Stilichonak sikerült őt megállítania. De Rhadagais nyomában most már csak úgy tolongtak Galliába és Gallián át az alánok, vandálok, svévek és megszállták Hispániát is.

Azzal, hogy a császár feladta Itália határprovinciáit, majd féltékenységből maga nyújtott kezét Stilicho meggyilkol-

lásához, a nyugatrómai provinciákban majdnem egyetemes lázadás tört ki. A barbár rázúdulás alatt megroppant provinciák egymásután választották császárokká a maguk helytartóit vagy tábornokait: Galliában, Hispániában és Afrikában. A római birodalom teljes feloldódása készül. A lázadó császári tábornokok fölé Constantius kemény árnyéka emelkedik; ő, a császár leendő sógora, fojtja vérbe a lázadásukat.

Stilicho meggyilkolása után Alarich újra betört Itáliába (409-ben). Az ariánus és pogány városok ezúttal egymásután nyitották meg előtte kapuikat. A pogányok is, az ariánusok is szövetségest láttak benne. Alarich meg sem állt Rómáig.

Rómára, a világ fővárosára most a megaláztatások sora következett. Amit a nép valóságos szentségtörésnek érzett: Alarich az ariánus Attalust nevezte ki császárrá és azt követelte, hogy Honorius tegye le méltóságát. Honorius halálra rémült s még Ravenna bástyagyűrűi és mocsarai közt se érezte magát biztonságban. Még arra is kész lett volna, hogy lemondásával megpecsételje a nyugatrómai Birodalom bukását, ha nem érkezik közben egy keletrómai segélycsapat. Alarich reményeiben csalódva elpusztította Rómát és most már Afrika meghódítására, a Birodalom tartományainak hatalmábaejtésére indult. Azonban Cosenzánál, 34-ik életévében, váratlanul meghalt. Sógorával Athaulffal Honorius úgy békült meg, hogy rendelkezésére bocsátotta a gótoknak egész Galliát.

A gótok berendezkedtek Galliában és most már Spanyolországot készültek meghódítani. Athaulf azonnal eljegyezte Honorius nővérét Placidiát, és a római Birodalom helyében gót-római birodalmat alakított. Ám a bizantinus cselszövésekkel dolgozó ravennai udvar meggyilkoltatta. Így aztán maga Honorius telepítette el a vezető nélkül maradt népet. A burgundoknak is

megengedte, hogy Galliában letelepedjenek s oly jól bánt velük, annyi földet adott nekik, hogy ettől kezdve minden barbár nép előtt az a cél lebegett, hogy a római Birodalomba betörve, ott előbb-utóbb földhöz és polgárjoghoz jusson.

Constantius, akinek lényeges része volt a dolgok ily irányú vezetésében, Honoriustól Placidia kezével együtt megkapta a társcsászári méltóságot, azonban 421-ben meghalt. Már a következő évben súlyos vereség érte a rómaiakat Spanyolországban, ahol a vandálok telepedtek meg és lettek a félsziget vezető népévé. Honorius halála után a Birodalmat unokaöccse, III. Valentinianus örökölte, aki alatt ugyan meg volt védve a Birodalom a gótok ellen, de helyettük újabb barbár népek betörése következett.

A gonosz jelek között kezdődő 5. század fordulóján I. Anastasius volt a római püspök. Mindössze három évig uralkodott (399—401). Fennmaradt néhány liturgikus rendelkezése s néhány levele, amelyekben keleti és nyugati egyházak ügyeiben, egyházi tanok és egyházfegyelmi kérdések körül magától értetődő joggal intézkedett.

Ince pápa, ezen a néven az első, aki 401-től 417-ig, a századnak tehát első másfél évtizedében ült a római püspökök székében, azok közé tartozik, akik körül mintha szétfoszlanék a történelemnek az a félhomálya, amely ezeknek a századoknak pápáit még mindig körülveszi. Széles látókörű, tetterővel teli, erős akaratú ember volt, méltó a hatalomban és tekintélyben egyre magasabbra hágó római püspöki székhez. Ismerjük a roueni püspökhöz intézett rendelkezését, amelyben Siriciushoz hasonlóan erélyesen emlékezteti a püspököt, hogy mindenütt és mindenben a római egyház

szokásai és szabályai a mértékadók, mint amelyek az apostolok és az atyák hagyományaival vannak összhangban s hogy minden fontosabb egyházi ügyben a döntés az apostoli széket illeti.

Az idők alkalmat is adtak neki arra, hogy apostoli tekintélyének egész súlyát latbavesse.

Az északafrikai egyház, amely még mindig a donatisták harcait nyögte, Pelagius eretneksége kapcsán újabb nyugtalanságba került. Tévtana ellen sz. Ágoston lépett fel, egész hatalmas szellemi erejét harcba vetve ellene; több afrikai zsinat is elítélte Pelagiuszt. Ez azonban Keleten támogatásra talált: egy palesztinai zsinat mellette döntött. Erre két Pelagius-ellenes afrikai zsinat elküldte a maga határozatait Rómába, hogy a pápa erősítse meg az eretnekséget elítélő végzéseit. A pápa válaszában legnagyobb dicséretre méltónak mondja, hogy a régi hagyományt követve, Péterhez csatlakoznak és hozzá fordulnak döntésért. Ezért apostoli joghatósága erejével megerősíti a zsinati határozatokat.

Ezalatt azonban a pápa látta a külső veszélyt is: a barbárok közeledését s azért egy követség élén felkereste a császárt udvari táborában, Ravennában. Arra kérte Honoriust, változtassa meg eddigi gótellenes politikáját s védje meg Rómát a hódítástól és a pusztulástól. A messzetekintő pápa közbelépése azonban hiába volt: az Örök Várost a gótok csakhamar bevettek és elpusztították. Az Alarichhal való tárgyalások során mégis annyit elért a pápa, hogy a régi templomokat, különösen az apostolfejedelmek bazilikáit a gótok megkímélték és így azok a védtelen népnek menedékkül szolgáltak.

ETTŐL KEZDVE a keleti császárság félig-meddig elveszett területnek tekinti Nyugatot. Egy-egy nagy keleti császár imperializmusa még hadakat és eunuch-hadvezéreket küld

Róma: Forum Romanum.

arra a területre a barbárok ellen, amikor ezeknek hadi és társadalmi erői veszteglésben vannak. Azonban a provinciák most már sorra letöredeznek a Nyugati birodalom testéről: Pannonia és Illyricum a barbároké lesz, hasonlóképp a régi germán provinciák, a galliaiak, sőt már az olasz provinciákban is hamarosan a barbár fejedelmek lesznek az urak.

Az ariánizmus, melyet Keleten lassan-lassan legyőztek és visszatérítettek az orthodoxiához, most újból jelentkezik félelmetes árhullámaival azokban a barbár népekben, amelyek az ariánizmus alakjában vették fel a kereszténységet. Új fejezet a nehezen halódó szekta életében!

Megint szinte egész Nyugat ariánus: Alarich emberei ariánus zsoltárokat énekelve vonulnak be a tüzfényben égő Rómába, Hispániát ariánusok szállják meg, Afrikát a szintén ariánus gót-vándalok. Ilyen körülmények között az ingatag és megzavart világban, amikor vad és félelmetesen szilaj északi népek robbannak ki az idők méhéből s nyomukban a Földközi-tenger egész vidéke vérrel és hisztériás rettegéssel telik el, egyedül Szent Péter széke az egyetlen biztos pont és ingathatatlan szikla. A romlás magát az Örök Várost sem kíméli: megjelennek falai közt a soká oly jellemző rommezők. Mégis ez a lassan elnéptelenedő és pusztuló Róma, amely máris óriási csontvázként kezd hatni, lett az a lelki centrum, amely úrrá lett a meg-megújuló népvándorlás beözönlő néphordái s végül is az ariánizmus fölött.

Rómába magába ekkor már rég megszűnt a bevándorlás; már nem volt az egész világ emberfajtainak gyülekező helye. Megszűntek már az egész világról: Hispániától Perzsiáig és Germániától Numidiáig özönlöni bele az új és új lakosok, amelyek olyan tar-

kává és változatossá tették a várost. Mindezek a népelemek most már régen eggyé olvadtak benne, beleilleszkedve a város népének latin alaprétegébe; kialakult belőlük az új „római” nép, a későbbi pápai Róma népe.

De nem ez a népegyveleg adta meg Róma tipikus vezetői jellegét, hanem egyesegyedül az a lelki hatalom, amely elválaszthatatlanul oda volt kötve az apostoli hagyomány kösziklájához, Péter székéhez.

A római püspökök akármilyen szerények és néha nem is nagy egyéniségek, mind világosan tudták, kik ők s mit jelent működésük az Egyház és az egész világ számára. Helyzetük csakugyan nem volt könnyű! Gondjaikra bízva a keresztény világ Perzsiától a Brit-szigetekig és Germániától Egyiptomig. A távolságok rettentően nagyok. A hírek és a levelek nehéz évek alatt jutnak el onnan ide, vagy innen oda. A hierarchikus szervezet még számos helyen kiépítetlen. A magukat majdnem ugyanakkorának érző keleti metropoliták féltékenyen őrzik a maguk jogait. Nyugaton a püspökségek a pogány és ariánus foglalatok árjába belemosódva, meglehetősen megfogyatkoztak, külső jelentőségük erősen megcsökkent.

A pápai felsőbbség tana még csak magától értetődő apostoli hagyomány és krisztusi örökség, s még hosszú századok telnek le, mire a pápai primátus dogmatikai kristályosodása tudatos formákat ölt. Akadnak még ellentmondói, gyakorlati félreismerői is.

És a római püspök mégis tudja, hogy ezen a földön, ezek között a körülmények között neki adatott a legnagyobb hatalom, rá bízott a leg súlyosabb feladat. Erről akkor sem mondhat le s feledkezhetik el, amikor Rómán magán végigszánt a barbár beözönlés mindent pusztító rettenete!

Nyugatnak legnyugtalanítóbb eretneksége. A pelagiánusok nagystilű agitációja. A kegyelem teológiájának előkészítése.

Nyugat legtöbb zavart okozó eretneksége sajátosképpen az északi barbár világ felől tört be a Birodalom római középpontjába.

Említettük, hogy míg a Kelet főiskoláinak doktorai, görögök, egyiptomiak és szírek, főleg a Szentháromság és Krisztus kiléte körül vitáztak, addig Nyugaton inkább az ember kérdései kötötték le az érdeklődést. Nyugat legszembeötlőbb eretneksége is: a pelagiánizmus, ezekkel a kérdésekkel foglalkozott.

A pelagiánizmus szerzője azonban, Pelágius, nem római, se nem afrikai, hanem brit származású ember volt (a Pelágius név görögösített név) s vele az északi barbár világ lép be a nyugati eretnekségek történetébe. Hogyan került Pelágius Rómába? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Rómában a 4. század végső évtizedében nagy tekintélyre tett szert nemcsak vagyona és előkelő neve, hanem szigorú erkölcsisége alapján is, amelyet maga sz. Ágoston, a pelagiánizmus összeűzője, szintén elismer. Pelágius tanai azonban feltűnő egyezést mutatnak az antiochiai származású Mopsuesztiai Theodorus püspök tanításaival;¹ ő is, miként emez, az emberi természet erkölcsi képességeinek s a szabadakarat erejének túlzásából jutott el a kegyelem szerepének lekicsinylésére.

Pelágius tévtana akkor került a nyilvánosság elé, amikor a manicheusok ellen túlságosan kezdte hangoztatni az ember erkölcsi erejét. Igazi jelentőségre azonban főleg tanítványa és társa, Caelestius révén jutott, aki sokkal inkább volt elmélyedő és bölcselkedő természetű, mint ő maga és sokkal nagyobb hévvel is

vetette magát az új tan védelmére és terjesztésére, mint mestere.

A pelagiánus tanítás lényege az, hogy eredeti (első) bűn volt ugyan, de ránk is átszármazó, áteredő bűn nincs, az üdvösség elérésére pedig elegendő az ember szabadakarata, a kegyelem behatása nélkül. Ádám bűne utódainak nem árthatott. Minden ember ugyanabban az állapotban születik, mint ahogy Ádám teremtetett. A gyermekeket csak azért kereszteljük, hogy kifejezzük Krisztus Egyházába való belépésüket. Ádám a bűnbeesés nélkül is halandó lett volna. Az ember pusztja természetes erőinél fogva megtarthatja Isten valamennyi parancsát, bűn nélkül élhet. A kegyelem nem természetfölötti, isteni ráhatás, hanem csak az emberi természet belső ereje és jó hajlandósága, valamint az a befolyás, amelyet mi magunk az isteni kinyilatkoztatásból és törvényből, főleg pedig Krisztus igehirdetéséből és példájából meritünk. A bűnbocsánat eltörli az eddigi bűnöket, de nem ad semmiféle belső, természetfölötti segítséget a jóban való állhatatosságra. Krisztus törvénye, tanításai és példája csak megkönnyítik az emberi akarat üdvösséges törekvéseit, de voltaképpen nem szükségesek s nem szükséges a természetfölötti kegyelem sem. A kegyelem inkább csak arra való, hogy Isten parancsainak világosabb megismerésére elvezessen, de nem ad erőt ahhoz, hogy a megismert jót szeressük és végbevigyük. A megigazulás kegyelme csak abban áll, hogy általa könnyebben hajtjuk végre azt, amit szabadakaratumknál fogva amúgyis képesek vagyunk megtenni.

Ezek a tanok annyiban voltak tetszetősek, amennyiben megfeleltek a kor racionalista hajlamainak. A kegyelem és a természetfölöttiség nehéz kérdéseit megkerülték s az üdvösség munkáját egyszerű, természetes folyamatnak tüntették fel. Tanításuk annál inkább

terjedt, mert vezetőiknek erkölcsi tisztasága s aszketikus iránya ajánlólevélként szólt mellettük.

Eleinte teljes csöndben dolgoztak, csak úgy 410 felé utaztak le Afrikába. Caelestius Karthágóban is maradt, Pelagius pedig tovább utazott Jeruzsálembe s ott János püspöknél barátságos fogadtatásra talált. Caelestius azonban nem soká működhetett Karthágóban zavartalanul, mert már 411-ben egy karthágói zsinat hét tételének a visszavonására szólította fel s midőn ő ezt tenni vonakodott, kiközösítette az Egyházból. Ekkor Caelestius a római székhöz fellebbezett, de nem várta meg a döntést, hanem Efezusba sietett, ahol pappá szenteltette magát. Pelagius sem került el sorát; éppen a Szentföldön időző sz. Jeromos, akit közben sz. Ágoston is figyelmeztetett Pelagius tévtanaira, erőteljesen lépett fel vele szemben. A tévtanok egy jeruzsálemi, majd diospolisi zsinat elé kerültek (415), de ezek közfeltűnésre nem ítélték el őket, talán azért, mert Pelagius latinul védekezett s a görög püspökök nem jól értették őt. Sz. Jeromos keserű hangon „miserabilis synodus”-nak nevezte a diospolisi zsinatot, melynek felmentő határozatát aztán I. Ince pápa el is vetette. Pelagius hívei viszont oly büszkék voltak diospolisi „győzelmükre”, hogy megtámadták magát sz. Ágostont is, valamint a hozzá szító szerzeteseket.*

Időközben Afrikában: Karthágóban és Milévében nagylátogatottságú zsinatok foglalkoztak Caelestius és Pelagius tanaival és végül is a pápához fordultak azzal

* Ekkor írta le Ágoston a világhírűvé lett és szállóigévé átalakított mondást: „Ez ügyben már két zsinat aktái küldettek az apostoli Székhez; onnan meg is jöttek a válaszok. Az ügy be van fejezve, bárcsak érne véget a tévedés is!” (Sermo 131, 10.) Ez az eredete a rövidített mondatnak: „Roma locuta, causa finita” — Róma szól, az ügy be van fejezve.

a kérelemmel, hogy az egyre terjedő tévtannak végre erélyesen állja útját. I. Ince 417-ben egy római zsinat tanácskozásai alapján csakugyan teljes mértékben hozzájárult az afrikai zsinatok kívánságához s kiközösítette Pelagiust és Caelestiust az Egyházból. Utóbbi időközben Konstantinápolyból is elűzték a püspökök, mire ő újból Rómába fellebbezett, ahol I. Incére időközben Zozimus pápa következett. Ezt Pelagius igyekezett kétértelmű nyilatkozatokkal, tanításának látszólag katolikus terminológiába való öntésével félrevezetni és megnyugtatni. Zozimus, hogy egészen tisztán lásson, még egyszer megkérdezte az afrikai püspököket, egyrészt a jogi vagy dogmatikai kérdés tekintetében: vajjon eretnek-e az, aki a kegyelem és a gyermek-kereszttség szükségességét, valamint az át-eredő bűnt tagadja? és a ténykérdésben: vajjon Pelagius és Caelestius csakugyan tanítják-e ezeket a tévedéseket? Az afrikai püspökök sürgetésére azután Zozimus pápa 418-ban ünnepélyesen jóváhagyta azt a katolikus tanítást, melyet a két eretnekvezérrel szemben ugyanezen esztendőben a karthágói nagy zsinat (214 püspök részvételével) lefektetett. Erre Honorius császár is közbelépett s az afrikai püspökök kérelmére Pelagiust és Caelestiust száműzte.

Újabb zavart okozott, hogy az itáliai püspökök közül 18-an, főleg Julianus aeclanumi püspök, nem voltak hajlandók a pápai rendeleteket aláírni. Sőt Julianus valósággal élére állt az eretnek-mozgalomnak, szembeszállt magával sz. Ágostonnal is, sőt mikor 421-ben száműzték, még száműzetése után is irodalmilag harcolt a pelagiánizmus érdekében, egészen 454-ben bekövetkezett haláláig. Az efezusi zsinat (431) aztán Nestorius tanításával együtt Pelagius tanításait is újból és végleg elvetette.

A pelagiánus mozgalom még így is minden tila-

lom ellenére tovább terjedt. Még Gelasius pápának is (493) erélyesen fel kellett lépnie egy amúgy műveletlen, de csökönyös itáliai püspök, Seneca ellen, aki újra fel akarta eleveníteni Pelagius tételeit.

A pelagiánizmus száraz, kedélytelen, racionalista rendszere a nép közt elterjedni sohasem tudott, inkább csak a tanultak közt hódított, mint valami sajátságos evilágiságnak és önteltségnek a keveréke. Igazi jelentősége az egyháztörténetben az, hogy alkalmat adott az egyházatyáknak, főleg sz. Ágostonnak a kegyelem teológiájának pompás és szabatos kifejtésére. Az eretnekség ezúttal is dogmatisztázásra vezetett.

21.

*Sz. Ágoston, a „doctor gratiae” harca a pelagiánizmus ellen.
A kegyelemtan első rendszeres kifejtése. Előre-elrendelés?*

„Doctor gratiae” — így ünnepelte a pelagiánizmus nagy leterítőjét és az Egyház kegyelemtanának zseniális kidolgozóját az utókor. Ágoston valóban nemcsak hittani tanulmányaiból, hanem az átélés mélységeiből is, eddigi lelki életének örvényeiből fakadó bizonyosságtudattal vallotta Pelagius tételeinek teljes valótlanóságát; nemcsak azt, hogy a kegyelem világa teljesen természetfölötti világ, Isten ingyen adománya s emberi erőkkal el nem érhető, hanem hogy az erkölcsi síkon is az ember magától semmi jóra sem képes, magától szinte csak a bűnre hajlik, kegyelem nélkül szenvedélyeinek, nemtelen vágyainak a rabja s menthetetlenül elveszett az örök élet számára.

Mint a pelagiánizmus legmélyebbre nyúló támadójának, módja volt hosszú éveken át a vitatott katolikus tanítást behatóan átgondolni és kifejtetni. Kifejezései itt-ott talán nem teljesen kiforrottak még s

ebből később félreértések és panaszok is származtak. Kevés kortárs és kevés későbbi egyháztudós tudta Ágoston mély értelmét minden oldalról helyesen megragadni. Ágoston is úgy járt, mint sz. Pál. Tanítását ellenség és jóbarát egészen ellentmondó módon magyarázta, egyoldalú párttekintetek alapján, egyes részleteket túlságosan kidomborítva, más szövegeket meg teljesen elhanyagolva. Ezer év múlva azok a kérdések, amelyekről szólt, fel fogják rázni egész Nyugatot!

ÁGOSTON a boldog ősalápotból indul ki. Ez a merő természeti korlátok fölé magasztosuló állapot volt az, melyet kitüntetett az Istennel való közösség, a szentség és igazságosság. Az Isten kegyelmeivel felékesített első ember teste szerint is halhatatlan volt és ha megőrizte volna eredeti szentségét, megszabadult volna a haláltól. E boldog állapotot Ádám súlyos bűn által veszítette el és vele együtt összes utódai. Az ősbűn óta tehát nincs többé az ember eredeti állapotában, elvesztette a megszentelő kegyelmet, alá van vetve a halálnak, testi bajoknak, tudatlanságnak, a rendetlen kívánságnak (concupiscentia), a test lázadozásainak a szellem ellen; Isten képmása tehát eltorzult benne és az ember a sátán rabjává lett.¹ De az isteni képmás, ha el is torzult, meg nem semmisült, az ördög hatalma sem lett az ember fölött teljes. Az ember tovább is eszes teremtmény maradt, a szabadakarat nem pusztult el, csak a bűn következtében egészen más, mint amilyen volt Ádámnak a bűnbeesés előtti szabadakarata. Míg Pelagius és aeclanumi Julianus a szabadakaratot a jó vagy rossz közötti tökéletes egyensúlyt, a jó vagy rossz mellett való döntésnek teljesen egyforma könnyűségét értette, Ágoston szerint az ember ősalápotának velejárója az volt, hogy inkább hajlott a jóra s a szabadakaratnak ez az eredeti tulajdonsága az ősbűn folytán elveszett. Maga a szabadakarat megmaradt ugyan, a bukott ember is képes még a jót választani, de nagyobb a hajlandósága a rosszra. A benne viharzó rendetlen kívánság megzavarja az egyensúlyt és letöri a magasabbrendű erkölcsi szabadságot. Azt csak a kegyelem állítja helyre.

Nem Ágoston tanítása az, hogy a bukott ember akarata kizárólag csak a rossz felé hajlik. Ez a szabad-akarat megsemmisülése volna valóban. Ágoston csupán azt mondta, hogy a bukott ember természetfölötti jóra, olyanra, mely az örök életre érdemszerző, képtelenné lett. A 16. század hitújítói nagyon szerették volna Ágostont a maguk ügyének ügyvédjévé, a maguk tévedésének igazolójává tenni, akárcsak annak idején az ariánusok Origenest, a monofiziták alexandriai Cirillt.

Ágoston azt sem tanította, hogy a kegyelem ellenállhatatlan. Bizonyos, hogy érezte a kegyelem és szabadság problémájának nehézségét. Maga írta, hogy „az akarat szabadsága és az Isten kegyelme körül forgó vitát bajos eldönteni, mert ha védjük az akarat szabadságát, nehéz elkerülnünk a kegyelem tagadásának látszatát, ha pedig a kegyelem mellett kardoskodunk, a szabadakarat csorbitásának gyanújába és veszedelmébe keveredünk”.² De egészen világosan azt tanította, hogy a kegyelemmel együttműködni vagy neki ellenállni tisztán az akarat dolga. Isten vár, míg a kegyelembe beleegyezőnk.³ Nem a kegyelem hat magában, hanem az ember hat a kegyelemmel együtt.⁴ A hit és a jócselekedetek Isten ajándékai oly értelemben, hogy együttal az embernek a művei is: nem írhatók tehát kizárólag a kegyelem javára.⁵ Sokszor nincs meg a kegyelem hatása a szembenálló emberi akarat miatt.⁶ Isten mindenkinek meghagyja a szabadságot, hogy a kegyelmet használja, vagy neki ellenálljon, már csak azért is, hogy igazságos ítéletet mondhasson fölöttünk.⁷ Az üdvösséges cselekedetek nem ismerik a szükségszerűség béklyóit.⁸ A kegyelem előkészíti az ember akaratát, anélkül, hogy tevékenységét megszüntetné. Igaz, hogy Ágoston felvett egy hatékony kegyelmet (*gratia efficax*-ot), melynek „nem lehet ellenállni”, de nem abszolút értelemben nem lehet, ha-

nem mert Isten a kegyelem elosztását úgy rendezheti el, hogy biztosan előre látja, vajjon együttműködik-e vele az ember. Az ember tehát nem Luther fatuskója vagy kődarabja, melyet Isten kegyelme odalök, ahová akar, nem is Kálvin szabadságvesztett „öszvére”, melyen Isten vagy az ördög a maga tetszése szerint nyargal. Sz. Ágoston örökérvényű megállapítása szerint: „Qui creavit te sine te, non te salvabit sine te.” (Aki megteremtett téged, anélkül, hogy akartad volna, nem fog üdvözíteni, anélkül, hogy magad is akarnád.⁹⁾

A legtöbb vita forrása volt sz. Ágostonnak a predestinációról szóló tanítása. Az ő tekintélyére hivatkoztak itt is az újkor reformátorai. De itt is joggal tanult!

Az Egyház mindig hitte, hogy van predestináció, isteni előrerendelés. Ezt Ágoston így határozta meg: „Az előrerendelés azoknak az isteni jótéteményeknek előretudása és előrekészítése, melyeknek segítségével biztosan üdvözülnek azok, akik üdvözülnek.”¹⁰ A dolog mikéntje mélységes titok. Ágoston is bevallotta e tekintetben való tudatlanságát és hogy Isten terveit inkább imádni és csodálni illik, mint kutatni.¹¹

Az isteni előrerendelés Ágostonnál az isteni előre látást feltételezi és úgy viszonylik ehhez, mint az akarással a megismeréshez. Bizonyos értelemben a praedestinatio maga praescientia (előretudás) és az öröktől fogva elhatározott kegyelem a praescientia folyamánya. A praescientia, az előre látás, az irányadó norma, mely az isteni mindenhatóságnak mintegy bemutatja az egyes kegyelmeket, amelyek biztos hatásúak az emberre nézve. A praescientia megelőzi a praedestinációt, mint ahogy a hivatottság megelőzi a megigazulást. Megelőzi tehát Isten elhatározását és mert minden eljövendőt átfog, szükségszerűen magába zárja az emberek cselekedeteinek ismeretét.¹²

Pelágus fellépése után Ágoston világosan hirdette sz. Pál levelei¹³ alapján Isten egyetemes üdvözítő szándékát. Élete vége felé azonban mindinkább élesen lépett nála előtérbe az isteni akarat mindenhatóságának gondolata. Isten minden jónak abszolút forrása, az ő mindenható akarata oszt kegyelmeket és kiválasztottságot. Ágoston öregkorában sem szűnt meg sohasem hangoztatni azt, hogy „Isten jó, Isten igazságos; képes némelyeket üdvözíteni érdem nélkül, mert jó, de nem tud kárhozatra taszítani senkit sem gonosz cselekedetek nélkül, mert igazságos”.¹⁴ A kárhozottak, akiken teljesül Isten igazságos akarata: kínjaikban tapasztalni fogják Annak a hatalmát, akinek adományaiban megnyilvánuló irgalmát megvetették.¹⁵ Ágoston az előrerendelés körüli tanítását nem foglalta rendszerbe, csak polemikus irataiban tárgyalta meg ezt a kérdést sokféleképpen. Az Egyház egyébként az ő ide vonatkozó eszméit nem is tette soha teljesen a magáévá.

Ágoston teológiájáról különben alább még tárgyalnunk kell.

22.

A félpelagiánusok „királyi középútja”. A marseille-iek, sz. Cassianus és Lerini sz. Vince. A kegyelem tanának szelid diadala.

A pelagiánizmus a maga nyers és durva, a keresztény érzülettől idegen alakjában le volt győzve. De a tévedés, mely az ember öntevékenységének értékét a kegyelem rovására túlozta, enyhébb formában kiújult.

Voltak, akik megütköztek Ágoston szigorúnak tartott fejtegetésein. Az afrikai Hadrumentum kolostorának lakói léptek fel először nehézségeikkel. Azzal

vádolták Ágostont, hogy megsemmisíti az emberi szabadságot és ezzel kapcsolatban Isten igazságos ítéletét. Ágoston a 426. és 427. években megjelent „De gratia” c. könyveivel nyugtatta meg őket.

De most egymásután jelentkeztek mások: a karthágói Vitalis, majd egyes délgalliai hittudósok, Marseille-környéki szerzetesek; valamennyien tiszteletreméltó, jámbor és művelt férfiak. Aggodalmaik különösen a „De correptione et gratia” c. művel kapcsolatban jelentkeztek. Ők is arról panaszkodtak, hogy Ágoston túlságosan lekicsinyli az emberi szabadakarat szerepét és ezzel veszélyezteti az aszkézist, lelohasztja az élet-szentségre törekvő buzgóságot. Azt tanították, hogy legalább is az alapvető jámbor érzület, az Isten segítségét kérő ember első imádkozó segélykérése nem lehet a kegyelem műve, hanem a szabadakaraté; a kegyelem ezt a jámbor érzületet már feltételezi, sőt vele érdemljük ki az első kegyelmet.

A MARSEILLEI IRÁNY ú. n. „királyi középutat” keresett Pelagius és Ágoston között, természetesen a Pelagius ellen kiadott egyházi döntéseknek teljes elfogadásával és tiszteletbentartásával. Ennek a királyi középutnak követőit „marseille-ieknek”, massilianusoknak hívták. Csak későbbi századok adták nekik a „szemipelagiánusok” nevet. Az irányzat feje Cassianus János volt, a marseillei Szent Viktor-zárda nemeslelkű és szentéletű apátja, aki Palesztinában és Egyiptomban megismerte az aszkéták életét, Galliában zárdákat alapított és a pápák előtt is nagy tiszteletben állt. Az Anyaszentegyház később szentjei közé emelte.

Cassianus maga erősen gyakorlati érzékű ember volt. Mindíg hű is akart maradni az Egyház dogmáihoz. Elismerte az áteredő bűnt, ámbar következményeit gyengítette. Elismerte a segítő kegyelem szükségességét is, de a hithez szolgáló első lépést a szabadakarat megmozdulás javára akarta írni. Csak úgy képzelte el megmenthetőnek a szabadakaratot, ha az üdvösség első kezdete, valamint a jóban való kitartás az akarat műve marad. Ágoston elgondo-

lását fatalisztikusnak mondta, sőt egy helyen idegesen mint „ingens sacrilegium”-ról emlékszik meg Ágoston tanításáról. Az előrerendelés körül általában Cassianus és iskolája egészen helyesen, az Egyház szelleme szerint tanított.

A félpelagíanus doktrína röviden ez: Az initium fidei-hez, a hit kezdetéhez, az isteni Igének szívvel és lélekkel való elfogadásához, az üdvösség felé való első törekvéshez, a szabadulásért való imádsághoz, a hitre hangoló jámbor lelkülethez még nincs szükségünk Isten különösebb kegyelmére. Ezek mind merő emberi tevékenységnek, természetes erőknek művei. A hit növekedése azonban már a kegyelem munkája. Az ember itt már csak akarhat, küzdhet, de magától még nem érhet el semmit, ahogy egészséget akarni még nem maga az egészség. A hit befejezése viszont nem más, mint a hitben és a jócselekedetekben való hűség kitartás mindhalálig. Ez megint az ember műve, amint hogy az egészségre való vigyázás is az ember dolga. Aki tehát egyszer megigazult, az már a maga erejéből, külön kegyelmi segítség nélkül is képes lesz végig állhatatosan megmaradni a jóban.

Szent Ágoston Cassianus tanításáról barátai: Aquitániai Prosper és Hilarius révén értesült. Sietett álláspontját a „De praedestinatione sanctorum” és „De dono perseverantiae” c. könyveivel védelmezni és elragadóan szeretetteljes szavakkal igyekezett a nyilván teljesen jóhiszemű massiliánusokat a maga eszméinek megnyerni.

Ágostonnak 430-ban bekövetkezett halála után Prosper folytatta a harcot tovább, Ágoston szellemében, lecsiszolva a nagy hippói püspök tanításainak némely érdekességét. Prosper kérésére I. Celesztin pápa a gall püspökhöz egy körlevelet írt, melyben nagy

dícsérettel emlékezik meg sz. Ágostonról és hallgatást parancsol azoknak, akik a hippói püspök tanítását támadták.

AZ IRODALMI HARC azonban még majdnem egy századig folytatódott. De csak teológusok harca volt; a hívő nép alig vett róla tudomást. Szentéletű, tudós emberek disputája, mely az egyszerűbb lelkeket nem érdekelte. Sok mozzanatában emlékeztet a későbbi tomista-molinista vitára, mint ahogy Banez spanyol dominikánus annak idején az egész molinista kegyelemtant a szemipelagiánusok tanításával akarta azonosítani.

Cassianus halála után (432) Lerini sz. Vince lett a szemipelagiánus elvek legjelesebb védője. Az ifjabb Arnobius római szerzetes után, aki „Praedestinatus” c. művében sz. Ágoston predestinációs tanításának egészen hamis, torzított, gúnyra ingerlő képét nyújtotta, Faustus, délgalliai püspök dolgozta ki „De gratia” c. munkájában a szemipelagiánus felfogásnak első, rendszeres teológiáját.

Sz. Fulgentius, az afrikai Ruspe püspöke, korának egyik legfényesebb elméje, „De veritate praedestinationis” és „Contra Faustum” c. írásaival szállt sikra az ágostoni tanok mellett és beható érvekkel cáfolta a szemipelagiánizmust.

Caesarius, arles-i püspök a híressé vált második orangei (Arausio) zsinaton (529) az enyhített augusztinizmus mellett foglalt állást. Ez a zsinat az ágostoni predestinációs tan néhány élet valóban letompította. Megállapították itt, hogy az ember magától képtelen a természetfölötti jóra, hogy a kegyelem éppoly szükséges az üdvösségre vezető első lépéshez, mint a jóban való végső kitartáshoz. Ezzel szemben azt a felfogást, mely szerint Isten üdvözítő akarata nem egyetemes, mint istentelent elvetették, mint ahogy elvetették a

pozitív reprobáció* elvét és kimondták, hogy Isten az elkárhozókat csak bűneikre való tekintettel adja kárhozatra. A zsinat elítélte Lucidus papot is, aki ellen Faustus annyit küzdött és aki a későbbi Kálvin-féle eleve-elrendelésnek volt első, kimondott képviselője. II. Bonifác pápa megerősítette ezeket a határozatokat, melyek az egész Egyházban nagy, szinte az egyetemes zsinatokéra emlékeztető tekintélyre emelkedtek.

Ezzel a harc lényegében be is fejeződött.

A szemipelagíanusok, bár tárgyilag tévedtek, semmiképpen sem voltak alaki eretnekek; sok tekintetben inkább csak sz. Ágoston ellenzéke voltak. Azok a kérdések, mi módon lép be a kegyelem csallhatatlan hatása az ember lelki életébe és hogy maga az előre-rendelés milyen, a hit nagy titkai közé tartoznak, amelyekre a kinyilatkoztatás nem kívánt különösebb világosságot deríteni s amelyekről éppen azért az Egyház nem is dönthetett.

23.

Harcok Origenes körül. Két egyházatya: sz. Epiphanius és sz. Rufinus éles vitája. Theophilus ármánykodása az Arany-szájú ellen.

A szentháromságtani vitákban már ismételtelen felmerült Origenesnek, mint az alexandriai keresztény tudományosság századokra szólóan hatalmas alakjának neve. Műveit mindenki olvasta, aki csak a kereszténység tanításainak tudományos alapvetése iránt érdeklődött, de gondolatсорainak teljesen hithű volta felől megoszlottak a vélemények.

Ancyrai Marcellus mint az ariánizmus forrását

* A kárhozatra való eleve-elrendelés.

hevesen támadta az origenizmust, Caesareai Eusebius, a történetíró, lelkesen védelmezte. De hiszen köztudomású volt, hogy Eusebius az ariánizmussal kacérkodik, s éppen ez a körülmény tette Origenest sokak előtt gyanússá.

A gyanút méginkább növelte, hogy a félariánusok, mikor a niceai hitvallás lényegét meg akarták kerülni, a homoiusios körüli kérdésekben egyenesen origenesi mondatokra hivatkoztak. Origenes igazi ismerője, főleg a nagy „kappadóciai triász” (Bazil, Nazianzi Gergely és Nyssai Gergely), szabatosan megfogalmazták Origenest illetően a helyes katolikus felfogást: megbecsülték érdemeit és hatalmas szellemének nagyvonalúságát, de tartalmi tévedéseit is elítélték. A katolikus írók legtöbbje rendkívül nagyra értékelte Origenest, különösen Alexandria környékén voltak lelkes hívei és rajongói, ugyanitt viszont heves ellenfelei is. A harc a két csoport között nem maradhatott el.

Az egyiptomi remetéknek az a része, amely tudományos munkálkodásokkal is foglalkozott, nagy szorgalommal olvasta és használta Origenes műveit, amelyeknek hatása alatt nőtt fel. A másik oldalon viszont ott álltak a teológiai spekulációkat feleslegesnek tartó szerzetescsoportok, amelyeket állítólag maga sz. Pachomius, a fejlődő szerzetesintézmény egyik legjelentékenyebb mestere is pártolt, de akiknek főleg sz. Epiphanius, a cyprusi Salamis érseke, volt a támogatójuk. Epiphanius annyira veszedelmesnek tartotta Origenest, hogy nagy „Haeresiologiájában” egyenesen az eretnekek közt sorolja fel. De ő egymaga még nem tudott volna hangulatot kelteni az apostoli lelkű szellemóriás ellen.

Jeruzsálemben ezidőtájt lelkes origenista kör alakult ki, melynek tiszteletbeli feje az ifjú János patriarcha

volt, szellemi vezére pedig az aquileiai származású Rufinus, az Olajfák-hegyének tudós remetéje.

394-ben a Szentföldön járt egy Aterbius nevű, ismeretlen eredetű szerzetes, aki megbotránkozott a szentföldi origenisták nagy számán, sőt Rufinust egyenesen eretnekséggel vádolta meg. Aterbius vádjai kapcsán sz. Jeromos, a betlehemi kolostor világhírű teológusa is felfigyelt az origenizmus kétséges pontjaira s azután, féltve orthodoxiája jó hírét, sokkal óvatosabban kezdett nyilatkozni Origenesről, akit azelőtt úgyszólván fenntartás nélkül magasztalt. A nagy Haeresiologia hamarosan látogatóba érkezett idős szerzője, Epiphanius, ideges hangon követelte János patriarchától Origenes elítélését. János kitérő választ adott, mire a vendég püspök ellene kezdett prédikálni, tüzesen bizonyítgatva Origenesnek és követőinek eretnokságát.

A fiatal jeruzsálemi patriarcha nem akarta idősebb és nevesebb püspöktársát fegyelmi eszközökkel utasítani rendre, hanem ő viszont az ellenséges csoport intellektuális irányzatát támadta, mire Epiphanius lehangoltan vonult vissza Betlehembe. Itt Jeromost sikerült megnyernie Origenes-ellenes törekvéseinek. De elkövette azt a hibát, hogy Jeromos öccsét, Paulinust, János patriarcha felhatalmazása nélkül pappá szentelte. János most már joggal támadt Epiphaniusra, mert ez illetéktelenül beleavatkozott az ő egyházmegyéje dolgaiba, hogy ott Origenes-ellenes propagandát üzhessen.

A két párt Alexandriába, onnét Rómába fordult panaszával és orvoslást kért. Az egyiptomi főváros püspöke, a heves és állhatatlan jellemű Theophilus, még Origenes és Athanáz emlékének hatása alatt, főalamizsnását, az origenista érzelmű Izidor papot küldte békeközvetítőül Jeruzsálembe. De Izidort Epiphanius pártja gyanúsítással találta. Nem is az ő közvetítésére, hanem az akkor már a Szentföldön letelepedett bölcs és szelíd

római asszonyoknak, Melániának és Paulának közbenjárására békült ki Jeromos Jánossal és ifjúkori barátjával, Rufinussal.

Ez volt az origenista harcok első felvonása; ám noha az origenizmus körül eszmeileg tisztázandó kérdés alig maradt, a harc még távolról sem ült el.

Személyi érzékenykedések táplálták a harc új fejezetét s az a feszült, ingerlékeny szellemi légkör, amely Keletet annyira jellemzi. A jeruzsálemi origenista kör szellemi feje, Rufinus, a maga korának egyik legképzettebb, noha kevésbé eredeti elméje, az origenista szerzeteskör (Makár szerzetes) kérésére latinra fordította Pamphilusnak Origenest tisztázni akaró védőiratát, sőt függelékkel írt hozzá „De adulteratione librorum Origenis” (Origenes könyveinek szövegrontása) címmel. Ebben azt igyekszik kimutatni, hogy Origenes iratait az eretnekek az idők folyamán meghamisították, hogy magukat aztán az ő tekintélyével fedezzék. Később lefordította Origenesnek „Alapelvek” című és legtöbbször támadott munkáját is és itt a Szentháromsággal foglalkozó részeket szövegromlás címén némileg megváltoztatta Origenes orthodoxiájának bizonyítására. A fordítás előszavában hivatkozott egy „nálánál sokkal nagyobb tekintélyre” (mindenki tudta, hogy ezzel Jeromosra céloz, mint aki annakidején Origenest a legnagyobb magasztalásokkal illette).

A harcba most már filológiai és grammatikai kérdések keveredtek. Rufinus túlbuzgó eljárására Jeromos hevesen és epésen válaszolt. Hangsúlyozta, hogy Origenest sohasem becsülte túlságosan nagyra. Elismerte, hogy Origenes nagysága vitán felül áll: nagy volt gyermekkorától, méltó fia egy vértanúnak, aki megvetette a vagyont és az érzéki gyönyöröket s a szent könyvek tanulmányozásával töltötte napjait. De — álla-

píttotta meg — nincs értelme, hogy „annak a tévedéseit kövessük, akinek erényeit nem tudjuk utánózni”.¹ Egyébként új latin fordítást készített az Alapelvek-ről, hogy „kimutassa Origenes eretnokségét és Rufinus megbízhatatlanságát”. A polémia két csillogó szellem csatája volt. De ez a csata elfajult, tónusa méltatlanná lett, Origenes tanai teljesen háttérbe szorultak azzal a kérdéssel szemben, melyiküket lehetne több joggal az origenizmussal megbélyegezni. Még sz. Ágoston is beleszólt a vitába; fájdalmasan jajdult fel a hajdani jóbarátok szokatlanul éles és szeretetlen harcmódora miatt és kérte Jeromost, vessen véget ennek a botrányt okozó polémianak.

I. Anasztáz pápa, aki előtt Rufinus igazolta a maga igazhitűségét, nem ítélte ugyan el Origenes személyét, de elvetette az „Alapelvek”-et. Ettől kezdve Origenest Nyugaton is téves nézetek hirdetőjének tekintették, tekintélye erősen megrongálódva került ki a küzdelemből. A harcot a higgadtabb Rufinus hagyta abba, engedve a pápai tekintélynek és talán Jeromos lobogó temperamentumának is. Ezzel végződött az origenista viták második felvonása.

A harmadik szakasz azonban már drámaibb volt. Kimaradt belőle a második felvonás két főszereplője, Jeromos és Rufinus, de tragikus hőse lett az egyik legnagyobb görög egyházatya: Aranyszájú János, és hóhérszerepet játszott benne a küzdelem első fázisának egyik szereplője, Theophilus alexandriai patriarcha.

Theophilus jó darabig maga is Izidor főalamizsnás befolyása alatt állt és origenista volt és éppen egyéniségének túlzó szenvedélyessége sodorta bele abba a szerepbe, amely egy emberöltőn át felkavarta Kelet nyugalmit. Az Origenes-ellenes sketisi remetékkel szemben valóságos harcot viselt Origenes érdekében. Ez a harc furcsa fordulatot vett: a puszták lakói

végre is megúnták Theophilus zaklatásait; a jámborságukból kivetkőzött szerzetesek csapatostul törtek be Alexandriába és szinte halálos fenyegetések mellett kényszerítették Theophilus patriarchát Origenes elítélésére. Theophilus alapjában elég gyáva jellem volt s így szinte pillanatok alatt áthangelődött. Egész Alexandria csodálkozására egyszer csak hízelegni kezdett a sketisieknek és Origenes-tisztelőiből egyszerre heves Origenes-üldöző lett, annyira, hogy még régi fegyvertársait, Nitria origenista szerzeteseit is át akarta gyúrni. Ezek a tudós és jámbor férfiak azonban, akiknek élén a hatalmas termetű, kiválóan művelt és az életszentség magas fokán álló négy, ú. n. „hosszú testvér” (fratres longi) állt, még a püspöki dísz ígéretével sem voltak hajlandók arra, hogy a másik táborba térjenek át. Lelkük üdvösségét gondolva, tovább is visszavonulva éltek Nitria kietlen szikláinak közt s nem törődtek Theophilus nógatásaival.

A sértődött patriarcha erre 399-ben zsinatot tartott, melyen az összes origenistákat kiközösítette és Origenes könyveinek még olvasását is eltiltotta, a nitriaiakat pedig valóságos hadjáratral vette üldözőbe. Személyesen vezette telepeik ellen a támadást, melyben a szerzetesek kunyhói és szentélyei a tűz martalékaivá lettek. A „hosszú testvérek” és társaik ekkor Konstantinápolyba menekültek, ahol a püspök, a maga is sokszor méltatlanul üldözött AranySzájú sz. János nyújtott nekik menedéket. Noha a nitriaiakat, mint egyházi fenyegetéssel sujtottakat nem vette fel a konstantinápolyi egyház közösségébe, mégis kieszközölte, hogy Arcadius császárhoz fordulhassanak, aki ügyük rendezésére János elnöklete alatt zsinatot kért egybe.

Most azonban felszisszent alexandriai kollégájában a vetélytárs!

Theophilus már régóta féltékenyen nézte nagynevű

konstantinápolyi főpaptársának népszerűségét s a jogai-
ban sértettet adva, lázas energiával szervezett ellen-
állást Kelet püspökei között. Leveleket írt jobbra-balra,
hogy a püspökök járuljanak hozzá az ő Origenes-
ellenes zsinati határozatához. Különösen a rövidlátó
Epiphaniust sikerült fellázítani. Epiphanius hallgatott
a cselszövőre s erélyesen felszólította Jánost, hogy
ítélje el Origenest. János ezt kereken megtagadta,
mire ő került az origenizmus gyanújába.

A szertelen és becsvágyó Theophilus most egyre
tovább folytatta kegyetlen játékát s egyenesen a nemes
konstantinápolyi patriarcha ellen tört. A Haeresiologia
híres és tekintélyes szerzőjét, a szenvedélyes, öreg,
makacs és könnyen befolyásolható Epiphaniust állította
előtérbe s ezt annyira fel tudta nyergelni, hogy Epi-
phanius Konstantinápolyba utazott s ott szemtől-szembe
támadta meg Jánost — ennek a saját püspökségi terü-
letén! A hangulat robbanásig feszült; János azonban
nem tett mást, mint eltiltotta Epiphaniust attól, hogy
a konstantinápolyi egyházmegye területén püspöki
jogokat gyakoroljon. Epiphanius ekkor az üldözött
egyiptomi szerzetesekkel kezdett tárgyalni. Itt azonban
nagy tapasztalat érte. Amikor az elvont és elcsavart
elméletek után egyszerre magukkal az emberekkel
került szembe, az egyiptomi sivatag híres aszkétáival:
hirtelen belátta nagy bánattal és keserőséggel, hogy
csupán vak eszköz volt a cselszövő Theophilus kezé-
ben. Erre sietve hazaindult, de a fáradalmak és talán
még inkább a szegény és fájdalom megtörte. Még
útközben a hajón meghalt.

Theophilus azonban nem hagyott fel a harccal. Az
origenizmus most már csak ürügy lett az ő egyéni
harcában Aranyszájú sz. János ellen. Epiphanius
helyett ő maga személyesen jelent meg Konstanti-

nápolyban s azonnal megtalálta az összeköttetést azokkal a rosszindulatú erőcsoportokkal, amelyeket János ellen felhasználhatott. Megtudta, hogy a hiú Eudoxia császárnét régtől fogva bántották azok a nagyszerű beszédek, melyekben János apostoli nyíltsággal ostorozta az udvar romlottságát és a nők bűnös fényűzését. Theophilus a császárnéban készséges munkatársnőre talált. Zsinatot hivatott össze, melynek célja Jánosnak erkölcsi kivégzése lett volna. De mivel méltán tartottak a jámbor néptől, mely rajongva vette körül főpásztorát, azért csak a városon kívül, Chalcedon mellett, az ú. n. „Tölgyes”-ben zsinatozhattak. A zsinaton azonban szó sem esett már Origenes tanainak helyességéről vagy helytelenségéről, hanem annál több a gyűlölt konstantinápolyi püspökről, akit le is tettek. Jánosnak menekülnie kellett. Azonban mikor pár nap múlva földrengés döntötte romba Konstantinápolyt, az eseményt büntetésnek és égi jelnek vették; a remegő császár a nép örömujjongása között hívta vissza Jánost újra püspöki székébe.

Új intrikák újabb száműzetést okoztak. Hasztalan jelentette ki I. Ince pápa érvénytelennek János letételét, János nem tért többé élve vissza szeretett városába. Hívei megtagadták az utódával való közösséget, mint „johanniták” külön egyházközséget alkottak és csak akkor olvadtak vissza a nagy konstantinápolyi egyházba, mikor 31 év múlva II. Theodózius császár visszahozatta János hamvait és kiengesztelte emlékét (438).

Az Origenes iránt felkeltett s oly szenvedéllyel folytatott viták sokáig zajlottak még. Ha az 5. század folyamán szüneteltek is ezek a viták, annál lángolóbban lobbantak fel a 6. században, melynek minden eredetiséggel szemben idegenül viseltető teológusai a

görög egyház legnagyobb hittudósát, egy vértanú fiát, aki maga is súlyos kínzatosokat és börtönt szenvedett a hitért, Ariusszal és egyéb eretnekekkel állították egyvonalba. Csak későbbi korok elfogulatlanabb szelleme szolgáltatott megint igazságot Origenes emlékének.

24.

Szekták burjánzása. Különcök és túlzók. Egy női eretnecség.

A nagy eretnecségek mellett gombaként sarjadtak s terjedtek az apró szekták is. Ma már csak mosolyogni tudunk azokon a képzeletdús, bizarr ötleteken, amelyek ezeknek a szektáknak létet adtak. Szerencsére nagyobb jelentőségre egyikük sem emelkedett, de az Egyház őreinek éppen elég fáradságába került, hogy a mindenféle és mindenféle címen felbukkanó vallási különcködésnek útját szegjék.

Az ariánus zavarok idejében pl. Egyiptomban egy Rhetorius nevű ember azt kezdte tanítani, hogy mind-egy, mit hisz az ember, a fő a gyakorlati keresztény élet: mindenki helyes úton jár, aki bármilyen formában hiszi és tiszteli Krisztust. Mindenkinél, mindenféle hitvallásnak igaza van a maga módján. Sz. Ágoston foglalkozott ezzel az egyébként jelentéktelen eretnecséggel, melynek érdekességét a mi szempontunkból csupán az ad, hogy előfutára volt a modern liberális hitközönynek, amely az igazságnak és a tévedésnek, az igaz Egyháznak és az eretnek felekezeteknek ugyanolyan polgárjogot követel.

Arábiában a Mária-tisztelet lett két szélsőséges eretnecségnek kiindulópontja: az antidikomarianiták és a kolliridiánusok szektájának. Az előbbieket

tagadták Mária szüzességét; az utóbbiak éppen ellenkezőleg túlzott tiszteletből valóságos istenimádatban részesítették a Szent Szület. Ez a szekta voltaképp női eretnokség volt s főleg asszonyokból állt s azért hitták őket kolliridiánusoknak, mert papjaik, helyesebben papnők sajátos összejöveteleiken és körmeneteiken kalácsokat (collyris) áldoztak. Furcsa liturgiájuk félreismerhetetlenül emlékeztet Demeter istennő pogány kultuszára, a régi ú. n. thesmophoriákra.

Kisázsiában a sebastei Eustathius alapított egy túlzó szektát. Ő maga szigorú aszkéta volt, aki a szerzetesi élet eddig kezdeti formáinak rendezése körül érdemeket is szerzett. Nagy sz. Bazil tisztelte és szerette őt, csak akkor fordult el tőle, mikor Eustathius a Szentlélek istenségének tagadói, a macedoniánusok közé lépett. Eustathius hívei bűnnek tartották és elvetették a házasságot, a nőket arra kényszerítették, hogy férfiruhában járjanak, vasárnap böjtöltek, de az Egyház által előirt böjti napokat figyelmen kívül hagyták.

Ugyancsak Kisázsiában az ú. n. „apostoliak” társasága okozott zavarokat. Külön dogmatikai kincseik voltak: az apokrif András- és Tamás-evangéliumokban tisztelték a legszentebb könyveket. Ezek alapján elvetették a házasságot és a magántulajdont.

Aërius, a szigorú ariánusok egyik vezére, szintén túlzó és hamis aszkézis útján jutott el új felekeztének alapításához. Az aëriánusok tagadták a különbséget a püspökök és papok között, az Egyház böjtjeit elvetették. Tagadták, hogy a tisztítóhelyen szenvedő lelkeken imádsággal vagy jócselekedetekkel segíthetünk.

A szír messaliánusok vagy euchiták az imádságban keresték a bűn egyetlen eltörlőjét és az üdvösség biztosítékát; mellette semmibe sem vették Krisztus megváltó munkáját, a kegyelmet, a szentségeket. A

kézimunka szerintük lealázza a lelki embert; ezért a szekta hívei elvből nem dolgoztak.

Ugyancsak az aszketikai túlzás alapján lett eretnekké a mezopotámiai Audius, akit túlzó szigora, a bűnbánókkal szemben tanúsított kíméletlensége miatt kizártak az Egyházból. Erre ő szökött szerzetesekből szakadár pártot szervezett, melybe később papokat, sőt püspököket is felvett. A szektát a katolikusok elleni mérhetetlen gyűlölet jellemezte.

Sz. Epiphaniusnak valóban bő anyaga akadt tehát, amikor híres Haeresiológiáját megírta. Az emberi szellem még a kereszténységen belül is mindent megkísérelt, minden tévedésen átlment, míg a saját kárán meg nem tanulta, hogy a hitbeli egységet és szilárdságot megőrizni csak egyetlenegy alapon lehet: az egyházi tanítótékintélyhez való hűséges ragaszkodás alapján.

JEGYZETEK

20.

¹ L. fentebb 102. l.

21.

¹ Aug. c. Julian. lib. I.; Ench. c. 25—7. ² Gratia Chr. 47, 52. ³ De spir. et lit. c. 34. n. 60. ⁴ De grat. et lib. arb. c. 5. ⁵ Retract. 1, 23. ⁶ De pecc. mer. et rem. 2, 17. ⁷ De spir. et lit. 33, 58. ⁸ De nat. et grat. n. 78. ⁹ Serm. 169, 11. ¹⁰ De dono persev. 14, 35. ¹¹ De corrept. et grat. 8, 17. ¹² De praed. sanct. c. 10. ¹³ 1 Tim. 2, 4. ¹⁴ C. Julian. III. 18, 35. ¹⁵ V. ö. Hergenröther, Kirchengeschichte, I. 592. kk.

23.

¹ Hieron. Ep. 74.

25.

Eretnek a patriarchai székben. Harc az „Istenember“ és „Isten-anyja“ kifejezések körül. Nestorius és hatalmas ellenfele: Cirill. Föllebbezés a pápához.

Az Egyház szilárd, hagyományos hite szerint a Megváltó valóságos Isten és valóságos ember volt: Origenes találó szava szerint „Istenember“: Θεάνθρωπος. Idáig a kérdésben nem volt probléma. A probléma ott kezdődött: hogyan lehet valaki egyszerre Isten is, ember is? Vigyázni kellett, mert akár az egységet túlozta valaki Krisztusban a két természet rovására, akár fordítva a két természet kedvéért az egységet homályosította el, szükségkép eretnekségbe esett.

Az első, aki ezt a problémát Krisztus személyi egységének feláldozásával akarta megoldani, Mopsuesztiai Theodorus volt. Az ő tanítása azonban kicsiny körre, az antiochiai iskola körére szorítkozott. Az eretnekség igazán csak akkor robbant ki, mikor Theodorus tanítványa, a kíméletlen energiájú, heves és szinte brutálisan nyers Nestorius vette át Theodorus tételeit.

Nestorius forró és szenvedélyes egyéniség volt, akinek vulkanikus ereje, rendkívüli szónoki képessége, zsarnokian akaratos temperamentuma egyszerre lángborította szinte egész Keletet. Benne mintha a későbbi Luther hevessége egyesült volna azzal a hideg, fanatikus makacssággal, amely a 16. században Kálvint jellemezte.

NESTORIUS SZIR SZÁRMAZÁSÚ szerzetes pap volt. Antiochiában mint kiváló szónok tűnt ki. Ennek köszönhette, hogy 428-ban a konstantinápolyi püspöki székbe

emelkedett. Programjává tette, hogy ékesszólását és az udvarnál élvezett befolyását minden módon az eretnecség elleni küzdelemre fogja fordítani. Az ariánusok és apollinaristák ellen való buzgóságában azonban annyi fékezetlen düh, gőg és fölényeskedés lángolt s annyira hiányzott belőle a szeretet, hogy sokak előtt már e miatt ellenszenves volt. Ekkor már száz év óta tartott az Egyház küzdelme az eretnecségek ellen s e hosszú idő folyamán sokan ráébredtek már, hogy az eretnekek ellen vívott harcban nem a fanatizmus, hanem a menteni vágyó szeretet a leghatásosabb térítő eszköz. Nestorius azonban inkább rétor volt, mint apostol; inkább szóművész, mint teológus. Tele volt előítéletekkel s mint makacs, önhitt ember oktalan hevesességében nem tudott mértéket tartani. Akik közelebbről megismerkedtek vele, mind azt mondták róla: jámborsága inkább külsőséges, mint őszinte.

Mint Theodorus hűséges tanítványa, Nestorius csakhamar fennen hirdette, hogy az isteni Ige és az ember-Krisztus között csak külső, erkölcsi kapcsolat van. Szerinte az Isten-Fiát el kell választani az Ember-Fiától s e kettőt szigorúan el kell különíteni. Különösen az ókeresztény imaéletben oly közkedvelt Θεοτόκος („Isten-anyja“) kifejezésen botránkozott meg szörnyen. Hiszen a Szent Szűz csak Krisztus anyja volt, de semmiképen sem Isten anyja! Hiszen az Istennek nem is lehet anyja! Ez a látszólag oly természetes okoskodás azonban nem egyéb gyermekes felületességnél, ha meggondoljuk, hogy ha Mária nem is Istennek mint Istennek anyja (természetesen!), mégis annak anyja, aki (ugyanakkor, hogy ember) egyúttal Isten is! A „Theotokos“ kifejezés tehát tökéletesen helyes.

A Nestorius beszédeiben újra meg újra visszatérő tanok természetesen felkeltették a nép s a klérus figyelmét s csakhamar Konstantinápolyban másról sem volt szó, mint az „Istenanya“ kifejezés helyességéről vagy helytelenségéről. Papok és világiak izgatottan

tárgyalták Krisztus személyének s természetének problémáit. Nestorius tanítása mindenesetre újszerű volt s a hívek megéreztek, hogy okoskodásában valami logikai hiba van, valami, ami az ősi, igaz hitnek súlyosan ellentmond.

Végre a nyugtalanság nyilvánosan is kitört. Egy alkalommal Nestorius pogány dolognak bélyegezte azt, hogy egyesek az „Istenanya” kifejezéssel az örökkévaló Istennek anyját akarnak adni és ezzel az emberi természetet istenítik. Erre egy Eusebius nevű világi úr — későbbi dorylaeumi püspök — nyilvánosan és hangosan ellentmondott Nestoriusnak. Főleg ama gondolata ellen tiltakozott, hogy ha Szűz Máriát Isten anyjának lehetne nevezni, akkor a pogány görögöket sem lehetne kifogásolni, akik a maguk isteneit anyaktól származtatták s nekik időben való eredetet tulajdonítottak. A nép azonnal Eusebius mellé állt s zajosan ünnepelte őt Nestoriusszal szemben, aki egyszerre elvesztette eddigi népszerűségét.

A katolikusok mindinkább szembefordultak Nestoriusszal s most már annál ragaszkodóbban ismételték az „Istenanya” szót s a megszokott, hagyományos Mária-tisztelő kifejezéseiket. Így Proklus cyzicusi püspök 429-ben Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén hatalmas dicsőítő beszédben magasztalta a boldogságos Szület mint Isten anyját. Nestorius e prédikáció után nyilvános vitába szállt Proklussal. Állásfoglalása azonban inkább kertelő, habozó volt, mint meggyőző. Mikor sarokba szorították, már csak annyit mondott, hogy a „Theotokos” szó nem a legmegfelelőbb, mert kissé apollinarista ízű; ő csak az ellen tiltakozik, hogy Szűz Máriát bárki is istennővé merje tenni. Ez persze senkinek eszéágában sem volt s azért tulajdon papjai hangosan szót emeltek tanítása ellen. Ő viszont ezeket a papokat megfosztotta hivataluktól, sőt be is

börtönöztette őket. Ekkor már volt egy kicsiny gárdája, amely vakon hitt neki és reája tette fel sorsát. Különösen egy Anasztáz nevű pap tartott vele, akit még Antiochiából hozott magával.

Nestorius tévedése egyre világosabbá vált, minél jobban kényszerítették a vita folyamán, hogy eszméit rendszerbe foglalja. E rendszer szerint a názáreti Jézus és az isteni Igé két különálló személy, akik csak szorosan egymáshoz vannak kapcsolva, szorosabban mint az ember a ruhájával, az istenség a templomával van egybekapcsolva. Jézus az Igének temploma, ruhája, burkolata. Az Igé az ember-Jézust használja a megváltás eszközeként. A megtestesülés nem más, mint az Igének merő „bennlakása” az emberben. A Logos, az Igé nem született Szűz Máriától, nem szenvedett a kereszten, csak lakott a születőben és a szenvedőben. Isten ugyanis nem születhetik, nem szenvedhet és nem halhat meg. Az Oltáriszentségben is csupán az ember-Jézus van jelen. Aki másként gondolkodik, az emberimádó. Ha Szűz Mária „Isten anyja” lenne, akkor az Igé tőle vette volna eredetét, ami lehetetlen, ariánus beszéd volna. Mária legfellebb abban az értelemben „Isten anyja”, mint ahogy egy asszonyról, akinek a fia püspök lett, azt lehet mondani, hogy ő a püspök anyja. Krisztus méltán „Emmánuel”, azaz: Isten velünk. A Logos nem osztja meg jellegeit Jézussal, sem ez a magáéit a Logossal.

Nestorius szörszálhasogató és mégis felületlen okoskodása csakhamar megtalálta a maga Athanáziusát alexandriai sz. Cirill személyében.

AZ ÚJ TÉVEDÉSNEK ez a hatalmas alexandriai püspök és egyháztudós lett a pörölye. Cirill egyik legjellegzetesebb alakja a maga korának: az egyházatyák között ő mutatja a legélesebb és legkeményebb vonásokat. Ifjúsága

ismeretlen előttünk; valószínű, hogy a thebaisi remetességben töltötte; egyénisége ott érett ki, miután azelőtt magába olvasztotta az alexandriai iskola hatalmas ismeretanyagát. Amikor feltűnt Alexandriában, már kész, befejezett egyéniségként mutatkozott be; páratlan kormányzó talentum, amikor 36 éves korában sz. Márk székébe lép. Egész élete méltó nagy pátriarcha-ösének jelképéhez, az oroszlánhoz.

Nestorius tanításának a híre gyorsan messze földre elterjedt. Cirill már 429-i húsvéti levelében, Nestorius nevének említése nélkül cáfolni kezdte tanítását. Később levelet írt az egyiptomi szerzetesekhez is az Istenanya címének védelmére s e levelében erőteljesen kidomborítja a Krisztus egy személyéről szóló hitet. Cirill írásait Konstantinápolyban is buzgón olvasták, ami ellen aztán Nestorius féltékeny szenvedélyességgel tiltakozott.

Cirill kifejtette s teológiailag megokolta, de lényegesen ki is mélyítette a katolikus igazságot. Ha — úgy mond — az Ige nem vette fel az emberséget a maga személyes egységébe, hanem csak lakik benne, akkor nem lett igazán emberré; akkor tehát megtestesülésről szó sem lehet, de megváltásról sem, hiszen így Jézus kinszenvedésének és halálának sincs végtelen értéke, minthogy azok merőben emberi teljesítmények voltak. Ezen az alapon természetesen helyes volna az a nesztorianus megállapítás, hogy Szűz Mária nem Isten anyja, hanem csupán ember anyja; de akkor a szentáldozás is anthropophagia, emberevés lenne.

Az önellentmondásba szorított Nestorius, aki külső nyersesége mellett befelé szenvedélyesen érzékeny, sértődő és hiú ember volt, személyes ellentámadással akarta tönkretenni alexandriai ellenfelét, mint ez már az eretnekvezéreknél örök szokás. Gőgös válaszában olyan vádakat koholt Cirill személye ellen,

hogy még olyan komoly és szent férfiak is, mint pelusiumi sz. Izidor apát, pillanatnyilag megtántorodtak. Nestorius harcmódora Cirillel szemben ugyanaz, ami egykor nikomédiai Eusebiusé volt Athanázszal szemben: emberi szenvedélyek szennyébe akarta dobni a kérdést. Cirill tudomásul vette Nestorius vádaskodásait, de ártatlanságának fölényes öntudatában nem is felelt ezekre. Ellenben levelet írt II. Theodóziusz császárhoz, Eudokia császárnéhez s a tudós sz. Pulcheria hercegnőhöz és kifejtette konstantinápolyi püspökségének veszedelmes tévtanát. Ugyanakkor „régiházi szokás alapján” a római székhez fordult döntéserőre. I. Celesztin pápa a 430-i római zsinaton teljesen azonosította magát Cirill tanításával, Nestoriust pedig kiközösítéssel fenyegette meg arra az esetre, ha nem vonja vissza tévedéseit. Az ítélet végrehajtásával meg egyenesen Cirillt bírta meg a pápa, aki ugyanakkor a kérdés közelebbi megvizsgálására a híres marseillei Cassianus apátnak adott utasítást. Cassianus e megbízás alapján írta meg a Megtestesülésről szóló jeles munkáját.

Nestorius keserű hangon panaszkodott a pápánál és minden baj okául Cirillt jelölte meg. A harcot, úgymond, Cirill kezdte, ő maga egyébként kész engedményekre is. Mint a „Theotokos” és „Anthropotokos” kifejezések között aranyközéputat, a „Christotokos” (Krisztus-szülő) szó elfogadását ajánlotta. Ez természetesen megint csak a kérdés megkerülése lett volna. A béke helyreállítására pedig zsinat összehívását kérte.

Antiochiai János patriarcha iskolatársa volt Nestoriusnak. Együtt ültek valaha mopsuestiai Theodorus lábainál. János hű barátként szerette Nestoriust, de figyelmeztette, hogy engedjen a Theotokos-kérdésben és ne okozzon konokságával meghasonlást, annnyival kevésbé,

mert hiszen régi egyházatyák is használták ezt az általa támadott ősi kifejezést s azt a Megváltó istenségének veszélyeztetése nélkül bajosan lehetne feláldozni. Nestorius megígérte, hogy tűrni fogja a neki annyira gyűlöletes és logikátlan Theotokos-kifejezést, de élesen kikelt az „egyiptominak“ (Cirillnek) kevélysége ellen és újból zsinat összehívását sürgette.

Azonban nem gondolt arra, hogy az ügy érdemi részének elintézésével megbízott Cirill ezalatt máris megtartotta a zsinatot Alexandriában. Ezen a zsinaton hitvallási formulát állapítottak meg, melyet Nestoriusnak el kellett fogadnia, s e formulához még nagyobb világosság okáért 12 ú. n. anathematizmust függesztettek: kiközösítés terhe alatt elfogadandó tételeket, amelyek egyenesen mopsuestiai Theodorus és főleg Nestorius tévtanai ellen irányultak. A formula lényege ez volt: Az Ige személyileg egyesült az ember-Krisztussal, tehát Krisztus egy személy: Isten és ember. Krisztusban a két természet fizikai egységbe forrt azáltal, hogy az Ige az emberi természetet sajátjává emelte. Ezen az alapon a Boldogságos Szűzet valóban Isten anyjának lehet és kell hívni. Nem az Istennek, mint Istennek anyja, de igenis anyja annak, aki ember is, Isten is.

A római és alexandriai határozatokat két egyiptomi püspök nyújtotta át Nestoriusnak. A konstantinápolyi pátriarcha személyes és rangbeli becsvágya egyaránt keserűen tiltakozott az ellen, hogy a vitában ő maradjon alul. A konstantinápolyi székhely méltóságára hivatkozva fellármázta az egész császári udvart. Most már ő vádolta Cirillt eretnekséggel.

Sikerült meggyernie antiochiai Jánost, aki a dolgozat eddig hideg tárgyilagossággal szemlélte, de akiben a Nestoriussal való baráti szolidaritás volt a döntő szempont. Az antiochiai iskola hagyományaihoz való

hűségét abban vélte megbizonyíthatni, hogy féltékenyen és bizalmatlanul fordult szembe az alexandriaiakkal. János és több püspöktársa megütköztek Cirill egyik-másik kifejezésének újszerűségén, főleg a „személyi egység” (unio hypostatica) gondolatán. Samosatai András és Kelet egyik legtehetségesebb és legbuzgóbb püspöke, a fiatal cyrusi Theodoretus, szenvedélyes levélben támadtak Cirill terminológiája ellen, mint amely sem nem elég szabatos, sem nem elég tudományos. Cirill Andrásnak is, Theodoretusnak is kimerítő igazoló iratot küldött.

26.

Az efezusi zsinat. A nép ujjongása a jogaiba visszahelyezett Mária-tisztelet miatt. Antiochiai János cselszövései s utólagos zavargások.

A zsinatot, melyet annyian vártak már, melyre Nestorius oly sokszor hivatkozott, II. Theodózius császár 431 pünkösdjére Efezusba hívta össze.

A várható események előterében személyes kérdések lebegtek. A felek erőviszonyait mérlegelve úgy látszott, hogy a hangulat inkább Nestoriusnak kedvez. Cirill hatalmas, szinte imperátori fölénye nem volt népszerű a keleti püspökök előtt. A bizalmatlanságot növelte némileg, hogy Cirill unokaöccse volt a rossz- emlékü Theophilus patriarchának, Aranyszájú sz. János egykori kegyetlen üldözőjének. Maga a császár is idegenkedett tőle. Ellenfelei tehát teljes diadalt reméltek.

Nestorius maga az elsők között érkezett, kíséretében fanatizált világi híveinek egy csoportja, valóságos testőrség, akik komor készültségben várakoztak az eseményekre.

Celesztin pápa követői azzal az instrukcióval jöttek, hogy mindenben Cirillhez kell alkalmazkodniok. Cirill maga pedig mint a döntés teljes jogával felruházott meghatalmazott, a római szék nevében cselekedhetett és hozhatott ítéletet.

A császár Candidianus udvari tisztet küldte a zsinatra mint a maga meghatalmazottját, nem hogy a vallási kérdésekbe beleavatkozzék, hanem hogy a zsinat rendjére s békéjére vigyázzon. Mintegy 120 püspök jött össze, csak az antochiaiak késtek. János izent, hogy ne várjanak rá. Erre Cirill mint elnök a hatalmas efezusi Mária-templomban ünnepélyesen megnyitotta a zsinatot.

Nestorius azonban ismételt idézésekre sem jelent meg a zsinat előtt. A zsinaton kívül annál inkább szerepelt. Izgatott és tárgyalt, kapkodó és szakadatlan ellentmondásokba bonyolódó kijelentésekkel zaklatta a kedélyeket. A zsinat tárgyalásai tehát nélküle kezdődtek meg.

A császár képviselője erre fegyvereseinek élén megjelent a templomban és felszólította a zsinatot, oszoljon szét. A püspökök egy része — a pártosok vagy megfélemlítettek — zajos jelenetek közt elvonultak, de az elnöklő Cirill a megmaradtak előtt felolvastatta a császár összehívó levelét és megnyitottnak jelentette ki a zsinatot. A munka, amit végeztek, gyors volt és szabatos. A Szentírás és a szentatyák munkái alapján megállapították az orthodox tant, Nestoriust pedig, ki tévedéseit visszavonni nem akarta, mint „új Júdást” megbélyegezték, kiközösítették és püspöki méltóságától megfosztottnak jelentették ki. A Theotokos kifejezést jogosnak mondták ki.

Efezus lakossága, amely legszentebb érzéseiben látta magát Nestorius által fenyegetve, boldog ujjongással

fogadta a zsinat határozatait. Még aznap este páratlan fényű fáklyásmenetet rendeztek, melyen a Bold. Szűzet mint Isten-anyját ünnepelték. Cirill pedig és az efezusi Memnon, a zsinat vezéralakjai, oktató és dicsőítő beszédeket tartottak a megtestesülésről és az Istenanyáról.

Mire antiochiai János és patriarchátusának püspökei megjöttek, Nestorius el volt már ítélve. Cirill szívesen tárgyalt volna az antiochiaiakkal, de ezek felháborodásukban még csak a követeit sem fogadták. János elnöklete alatt hamarosan ellenzsinatot tartottak, melyben a Cirill vezetése mellett lefolyt zsinat határozatait elvetették, majd magát Cirillt — a zsinat megnyitásakor megalázott Candidianus comes hamis és maliciózus beállítása alapján — mint eunomiánus és apollinarista eretneket efezusi Memnonnal együtt letették, a többi püspököt pedig, az ú. n. cirilliánusokat, kiközösítették.

Cirill részletesen informálta a császárt a való helyzetről. Kijelentette, hogy mindent a római szék utasításai szerint tett. A gyűléseket pedig Memnon palotájában folytatta tovább, most már 200-nál több püspök részvételével. Ekkor érkeztek meg a pápai követek is, akik Celesztin levelének felolvasása után mindenben helyeselték a zsinat eddigi eljárását. Elvetették az antiochiaiak ellenzsinatát és minthogy János patriarcha ismételt felszólításra sem jelent meg előttük, ők viszont ellene mondták ki a kiközösítést.

Igy most két egymással ellenséges zsinat volt. A kapkodó fiatal császár zavarában és idegességében mindkettőnek a határozatait megerősítette. A helyzetnek ezt a groteszkségét csak növelte az, hogy a császár egy újabb rendelettel elfogatta Nestoriust és vele együtt Cirillt és Memnont is. Mikor később a zsinat

körülményeiről világosabb képet szerzett, csak akkor bocsátotta szabadon a két utóbbit, Nestoriust pedig száműzte.

A zavar azonban nem szűnt meg. Az antiochiaiak tovább forrongtak és heves ellenzéke maradtak az efezusi határozatoknak. Hazatérve újból kiközösítették Cirillt.

Csak III. Sixtus pápa közvetítésére jött létre a béke János pártja és az alexandriaiak között. Cirill elfogadta az antiochiaiaktól már Efezusban készített (valószínűleg Theodoretustól fogalmazott) hitvallást, a Symbolum Ephesinum-ot, János pedig elismerte a Cirilltől vezetett zsinatnak Nestorius letételére vonatkozó határozatait.

A béke azonban sajnos most sem lett általános. Az efezusi hitvallás helyes volt ugyan, egy Krisztusról beszélt, egy Fiúról és egy Úrról, Szűz Máriát Theotokosnak jelölte meg, de minthogy az emberi természetet a Logos „templomának” nevezte, sokan megvádolták Cirillt, hogy nesztorianus-ízű kifejezésekkel félrevezettette magát. Viszont János párhívei közül sokan vonakodtak Nestorius kárhoztatását aláírni, mert szerintük Nestoriust nem lehetett eretneknek mondani. Így történt aztán, hogy Cirillt a saját híveinek egy része is heretikusnak mondotta, viszont Jánost meg a régi pártja nevezte árulónak. Csak a császár fenyegetéseinek hatása alatt állt helyre később a nyugalom.

Nestorius, akinek ívelése a diadal első látszatai után ily hirtelenül letört, most visszakerült antiochiai kolostorába. Onnan Egyiptomba száműzték, ahol 400-ban nyomorúságban halt meg. Kevéssel halála előtt igazoló iratot szerkesztett, melynek szír fordítását nemrég fedezték fel s melyet 1910-ben adtak ki Párizsban.

Ebben Nestorius erős kritikát mond az efezusi zsinat határozatairól és hangsúlyozza, hogy az ő tanítása mindig azonos volt Nagy sz. Leó pápa és a konstantinápolyi Flavianus patriarcha tanításával.*

A császári kormány szigorú rendszabályai folytán a nesztorianizmus lassankint eltűnt a Birodalomból. Csak Szíriában tartottak ki mellette nagy tömegek, jobb ügyhöz méltó buzgósággal és állhatatossággal. Mindegy volt nekik, hogy magukra maradnak.

Nestorius iratainak olvasása a katolikusok számára el volt tiltva. De nem úgy Diodoruséi és Theodoruséi, akiknek tekintélye rendületlenül állt tovább a szír egyházban. Rabulas edesszai püspök figyelmeztetése alapján Cirill felismerte azt a belső ellentmondást, mely Nestorius elítéltetése és ugyanakkor mopsuestiai Tivadar írásainak szabad olvasása és magasztalása között fennállt. Minthogy azonban egyes túlzók Theodorusnak orthodox könyveit is támadták és mert egy az Egyház békéjében elhunyt s a szír egyházban óriási tiszteletnek örvendő püspök elítélése esetleg több kárt okozott volna, mint hasznot, eltekintettek egy általános kárhoztatástól és megelégedtek azzal, hogy óvták a híveket Theodorus veszedelmes tartalmú iratainak olvasásától.

A SZIREK KÖZÜL különösen Ibas, edesszai püspök volt Theodorus kultuszának és tanításainak lelkes terjesztője. Mikor Zeno császár az edesszai főiskolát 489-ben nesztorianus üzemek miatt szétugratta, a perzsa uralom alatt levő Nisibisben folytatódott a nesztorianizmus tudományos

* Több tudós, főleg az angol Bethune-Baker és a francia Duchesne, ennek alapján megkísérelték kimutatni, hogy Nestorius nem volt nesztorianus, csak félreértések és rágalmak sajnálatra méltó áldozata. Ez a beállítás nem tartható fenn. Lehet, hogy Nestorius jóhiszeműen hirdette a maga felfogását, de ez a felfogás téves volt. Lehet, hogy csak anyagi eretnek volt, de bizonyos, hogy eretnekséget tanított.

bástyáinak kiépítése. Fő támaszuk itt Barsumas püspök lett, aki a nisibisi főiskolán kiképzett papok egész seregével árasztotta el Perzsiát. Nemsokára Babai, Seleucia-Ktesiphon érseke, elszakadt az antiochiai patriarchátustól és a birodalmi görög egyháztól és önálló (autokefal) perzsa nemzeti egyházat alapított: a maga és utódai részére pedig felvette a „Katholikos” címet, ami körülbelül megfelelt az eddigi patriarchai méltóságnak. A perzsa nesztoriánusok tagadhatatlan buzgalma hatalmas missziós munkát indított. Tanításaikat jelentékeny eredménnyel terjesztették Belső-Ázsiában. Apostolaik eljutottak Indiába, sőt Kínába is. Az indiai Malabár-partvidék és Ceylon nesztoriánusait Tamáskeresztényeknek hívták. Ezek, valamint a mezopotámiai nesztoriánusok jórésze, az ú. n. kálskeresztények, ma már egyesültek Rómával. Fejük a Mosszulban székelő babiloni patriarcha. Vannak azonban elszakadt nesztoriánusok is mainapig.

KILENCEDIK FEJEZET: NAGY SZ. LEÓ PÁPASÁGA.
A MONOFIZITA HARCOK.

27.

Az első fejedelmi egyéniség sz. Péter trónján. Leó római stílusa, pápai öntudata. Az „Isten ostorának” megfordítója.

Nagy sz. Leót (440—461) tekinthetjük az egyháztörténelem első igazán nagystilű, fejedelmi arányokat mutató pápájának. Cézári természet volt, igazán római lélek, a rendszer, fegyelem és világosság megtestesítője, aki teljes öntudatában élt annak, hogy ő sz. Péternek utódja s a római püspök széke a világegyház legfőbb s legszentebb trónusa.

Hatalmas erejű szónok is, aki páratlan erővel s éllel tud kifejezést adni gondolatainak. Hangoztatja, hogy sz. Péter és Pál, Rómának örök püspökei, mindenkor jelen vannak misztikusan Péter székében s hogy a Birodalomnak minden harca és békéje csak a Gondviselés eszköze arra, hogy az Egyház által teremjen meg a világ békéje, a Pax Christiana. Az apostoli hivatalban, mondja, sohasem hiányzik Krisztus jelenléte; ez az alap, amelyre az Egyház épült és épít. Benne világosodik ki a pápai felsőség az egyetemes Egyház felett egészen tudatossá, teljes értékűvé. Nem új törvény ez, ellenkezőleg: „a régiek szabálya” (vetustatis norma), de újszerű meglátásban.

Nem ismer tréfát, amikor tévedésről, félrevezetésről, babonáról vagy eretnekségről van szó. Az eretnekeket úgy kezeli, mint a farkasokat, akik betörtek Krisztus nyája közé, hogy elpusztítsák azt.

ELŐFORDULT pl., hogy egyesek az egyik csökevény manicheus-szokás szerint, mielőtt beléptek a templomba, arccal a nap felé fordultak, mert hogy csak fénysugárban

megfürdött arc méltó a templomhoz. Leó élesen elítéli e babonát s kitiltja azokat, akik így viselkednek, a sz. Péter-templomból. Elítéli azokat a névleges keresztényeket is, akik elegendőnek tartják a vallás külső gyakorlását, de belsejükben nem törekcszenek igazi keresztény életre. A római népnek még az egyiptomi kalmárokkal való kereskedést is megtiltja, mert ezek a Tiberis partján nemcsak árukat raknak ki, hanem azokkal együtt a korthadt, zavarosvérű Kelet bizonytalan és titokzatos eretnkségeit is.

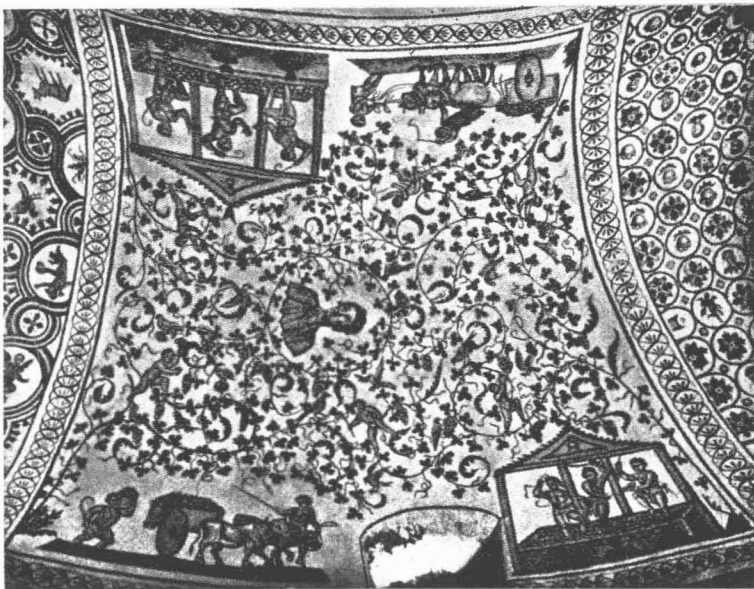
Valóságos tisztító hadjáratot vezet a herezis ellen Itáliában, Galliában, Spanyolországban. A Krisztus személye körül folyó harcokban kibocsátott dogmatikus levele az az alap, amelyen a 451-ben tartott chalcedoni zsinat, a régi Egyház e legnagyobb zsinata kimondja, hogy Krisztus igaz Isten és igaz ember, két természet egy személyben. De tudja azt is, hogy a chalcedoni zsinat határozatának az államhatalom által való gyors elfogadása a Birodalomnak is mennyire érdeke. Elismeri az államhatalom illetékességét bizonyos, az Egyházat is érintő ügyekben, de viszont mindjárt uralkodásának elején kieszközli azt a császári rendeletet, amely a pápai rendeleteknek a világi jogban is érvényt ígér. Komolyan veszi s meg akarja valósítani sz. Ágoston elgondolását az „Isten államáról”, a civitas Deiről.

A római államférfiak nagynevű utódja vigyáz, hogy az államhatalom a lelki hatalomnak fölébe ne kerüljön. Ügyel arra is, hogy a bizánciak kicsinyes, nemzeti vetélkedése az Egyház egységén részt ne üssön. Ezért szilárdan visszautasítja a chalcedoni zsinatnak azt a kívánságát, hogy Bizánc patriarchája méltóságban Róma püspöke mellé helyeztessék.

Igazi római volt Leó pápa akkor is, mikor hún hadai élén Attila megjelent Itáliában, hogy tüzzel-vasal pusztítsa el Európa virágoskertjét. Leó egészen Mantuáig vonult ki elébe (452 tavaszán), hogy Rómát

A keresztrefeszítés legrégebbi fennmaradt ábrázolása. V. századi falfaragvány; a Santa Sabina-bazilika egyik ciprusajtája.

A Santa Constanza-templom mennyezetének IV. századi mozaikja.

és Itáliát megőrizze a hún hódítók hordáitól. Nem tudjuk, hogy Attilát az ő közbelépése tartotta-e vissza, vagy a saját balra fordult hadi helyzete. Egy bizonyos: visszafordult és nem pusztította el a várost, mint néhány évvel később Genzerich. A pápa és a barbár király találkozását Raffael örökítette meg később a vatikáni stanzákban; a római nép úgy tudta, hogy a találkozás történeti pillanatában, amikor Krisztus első főpapja fegyvertelenül szembeszállt az „Isten ostorának” nyers és töretlen barbári erejével, sz. Péter és Pál apostolok jelentek meg a pápa feje fölött, kardjukat kivonva s fenyegetve a gőgös hún vezért. Monda-e ez? Valóság-e? A lényegben s az eredményt tekintve mindenesetre valóság. Attila a pápa kérelmére visszafordult s Itália felszabadult.

28.

Újra fellángol a christológiai vita: Eutyches és a monofizita téveszme. Az efezusi „rablózsinat”. Róma beavatkozása.

Leó pápasága alatt újra fellángoltak a christológiai harcok s új fordulathoz ért az a szellemi áramlat, amelyet Nestorius indított el. Az eretnekség tűzfészke ezúttal is Konstantinápoly volt; most azonban Nestoriusnak egykor legélesebb ellenfele, Eutyches indított a Nestorius-féle tévedéssel éppen ellentétes, új tév-irányt. Eutyches azt állította, hogy Krisztusban nemcsak szoros kapcsolatban áll az isteni természet az emberi természettel, hanem azt annyira magába olvasztotta, hogy az valósággal megsemmisült Krisztusban.

Nestorius szerint Krisztus két személy volt, Eutyches szerint nemcsak egy személy, hanem egyetlen természet is: az isteni. Ez az újabb téveszme megint súlyos nyugtalanságokat okozott az örökre zajló Keleten.

Ez volt a monofizitizmus: az „egytermészetűség” eredete.

A két természetet tagadó iránynak fő támasza az alexandriai Dioskorus volt, Cirill egykori ugyancsak munkatársa, fődiákonusa és az alexandriai székből utóda. Az eretnokség, mint annyi másban, őbenne is visszataszító tulajdonságokat leplezett le s növelt meg: a cselszövést, önzést, kapzsiságot és zord személyeskedést. A főpapi székből csakhamar Egyiptomnak valószínű ostroma lett, akinek püspöki körútjai inkább hódító inváziókhoz hasonlítottak, mint főpásztori látogatásokhoz. Még elődjének, Cirillnek emlékét is rút rágalmakkal feketítette be.

Az új teológiai tévtan hittudósa, Eutyches szerzetes, konstantinápolyi archimandrita (apát) volt, ekkor már 62 éves. Szűklátókörű szellem, minden mélység és alaposság nélkül, aki azonban a maga korlátoltságában azt hitte, hogy a nesztorianizmust nem is lehet másképp legyőzni, mint csupán az egy természet elfogadásával. Dioskorus befolyására ezt kezdte tanítani az alexandriai főiskola is.

AZ ÚJ ERETNEKSÉGET mindenekelőtt az antiochiai patriarcha, Domnus és a kitűnő dorylaeumi Eusebius püspök támadta, valamint Theodoretus, aki azóta teljesen eltávolodott a nesztorianizmustól és sz. Cirillt fogadta el „nagy tanítóul”. A 448-i konstantinápolyi zsinaton Flavianus patriarcha megidézte Eutychest, akire hiába próbált előbb szelíd rábeszéléssel hatni. Eutyches kitért a nyílt színvallás elől, majd a közvéleményre próbált támaszkodni, az örökké nyugtalan s a teológiai kérdésekkel felzaklatható keleti hívókra, akik még műhelyeikben s a piacon is teológiai kérdésekről szerettek vitatkozni. Katonákból, állami hivatalnokokból és fanatizált szerzetesekből toborzott híveivel hirtelen megjelent Flavianus előtt s fenyegető magatartással igyekezett ráhatni. Ismét megindult a vita, a formulázás, a tanácskozás, az egymást kölcsönösen meggyőzni akarás. Eutyches szerint Krisztusban az emberi termé-

szet átalakult, összeelegyedett, s úgy szívódott fel az isteni természetbe, „mint ahogy az óceán szívja fel s nyeli el a csöpp tejet vagy mézet”.

A vitatkozásnak a konstantinápolyi zsinat vetett véget, amely megállapította Eutyches tanításáról, hogy eretnokség s minthogy Eutyches semmit sem vont vissza tévedéseiből, mint makacs eretneket megfosztotta hivatalától és kiközösítette az Egyházból.

Eutyches tiltakozott az ítélet ellen s az eretneknek régi szokása szerint egyszerre a római Székhez fellebbezett. Irt Dioskorusnak is és kereste főleg az udvar támogatását. A jámbor, de balkezes és befolyásolható II. Theodóziusz császár közbe is lépett s a pápához fordult Eutyches érdekében. A pápa egyelőre bővebb jelentést kért az eseményekről, mielőtt kötelességszerűen beavatkozott volna a kérdésbe. A konstantinápolyi patriarcha ekkor megírta a pápának azokat a zűrzavarokat, amelyeket Eutyches fellépése okozott és amelyek miatt ki is kellett őt zárni az Egyházból. Erre Leó Flavianushoz intézett oktatásában, a híres „Tomos”-ban, ahogy Kelet ezt az írást nevezte (449 júl. 13.), klasszikus világossággal fejtette ki a Krisztus kétféle természetéről szóló tanítást.

A pápai levél ellenére azonban a harc Keleten tovább folyt. Eutychest udvari összeköttetései védték és ő ügyesen felhasználta a konstantinápolyi és alexandriai patriarchák közt hagyományos versengést is, valamint Dioskorus alexandriai patriarcha barátságát. A császár az eutychiánus összeköttetéseknek engedve, 449-ben elrendelte az ügyiratok revízióját, sőt Efezusba zsinatot írt ki, melyből cyrusi Theodoretust eleve kizárta, viszont általános megütközésre szavazatot biztosított egy obskurus szír szerzetes főnöknek, Barsumasnak, holott zsinaton eddig csak püspököknek volt szavazati joguk, sohasem szerzetes főnököknek. Elnök-

léssel pedig az alexandriai Dioskorust bírta meg, kinek messzemenő felhatalmazásokat adott. Két császári biztost is küldött a zsinatra.

A pápa Flavianussal fölöslegesnek, sőt a szenvedélyek fütötte levegőben egyenesen veszélyesnek is tartotta a zsinatot, de nem ellenkezett s elküldte a zsinatra követeit is. Az ezekkel küldött levelekben megdicsérte Flavianus eddigi eljárását, viszont Eutyches számára is nagylelkű bocsánatot biztosított, ha visszavonja tévedéseit.

Az efezusi Mária-templomban, a 18 évvel előbb tartott egyetemes zsinat színhelyén nyílt meg (449 aug. 9-én) az új zsinat, mely azonban Dioskoros erőszakoskodásai folytán ugyancsak méltatlanul, sőt botrányokban gazdagon folyt le.

A monofizitizmust itt Alexandriai sz. Cirillre hivatkozva akarták elfogadtatni. Azzal kezdték, hogy a pápai követség fejének, Julius puteoli-i püspöknek csak második helyet adtak a császár kegyeltje, Dioskoros mellett; rangban utána a jeruzsálemi Juvenalis, majd az antiochiai Domnus, végül Flavianus következett. Dioskoros és csatlósai erőszakos fellépésükkel elejétől fogva valószággal terrorizálták a zsinatot. Csupán Eutyches híveit hallgatták meg, vádlóit jóformán nem is engedték szóhoz. Eutychest persze végül is nagy diadallal igazolták, ellentmondóit pedig elítélték. A Jézus két természetéről szóló katolikus tant kárhoztatták. Aki nem tartott velük, főleg a dühöngő, terrorizáló, félőrült Dioskorusszal, annak hamarosan a császári darabontokkal gyűlt meg a baja. A 135 jelenlevő és szinte halálra rémített püspök közül sokan egészen elvesztették a fejüket és vakon megszavazták a nem-monofizita főpapok letételét. Voltak, akik elrejtőztek, hogy ne kelljen Flavianus ellen szavazniok. Mások térdrehullva kérték Dioskorust, hogy tartson mértéket, ne

bántsa Flavianust, akit Barsumas apát műveletlen és fanatizált szerzetesei dorongokkal vertek, az őrvjngő Dioskorus pedig lábbal taposott bele: a szent és hűséges főpap a zsinaton szenvedett sérüléseibe három nap múlva bele is halt. Ő volt a monofizita harcok első vértanúja. Az egyháztörténelem nem ismer még egy zsinatot, ahol tumultuózusabb és méltatlanabb jelenségek játszódtak volna le, mint itt. Végül már a gyűlölet hangján kiáltozták egyesek: „Tűzre az ellenféllel! Bitófát Theodoretusnak!” „Ketté kell fűrészelni azt, aki két természetet tanít Krisztusban!” Végül megfosztották méltóságától Theodoretuson és Ibason kívül még az antiochiai Domnust is.

A zsinatra küldött pápai legátus helytelenítette a zsinat magatartását, de nem engedték szerephez; egyébként is oly ellenségeskedés fogadta, hogy még élete is veszélyben forgott. Amikor azt követelte, hogy olvassák föl a Flavianushoz intézett pápai iratot, a „Tomost”, kívánságát semmitmondó formai okokból, az ellenségeskedés és féltékenység látható jelei között elvetették.

Ezzel a zsinattal nevezetes fordulathoz ért a konstantinápolyi és alexandriai püspöki székek vetélkedése. Alexandriának ezúttal sikerült kimondatnia a maga elsőségét egész Kelet felett és Dioskorus e határozatnak a jóváhagyását is kicsikarta a gyenge II. Theodóziustól. Mostantól fogva tilos volt nemcsak nesztorianus, hanem Flavianus-párti püspököt is konszekrálni. Tilos volt a niceai zsinathoz bármit is hozzáfűzni. Tilos volt Theodoretus iratait olvasni, akit egyébként kolostorba csuktak.

Ezzel aztán egész Keleten teljes lett a vallási zűrzavar. A hívek nem tudták, kihez s mihez igazodjanak. A legtöbb püspök legalább külsőleg meghajolt a rémületes terror előtt: Egyiptom, Palesztína, Trácia

Dioskorus-párti lett, csak Szíria, Pontus és Kisázsia maradt a törvényes Flavianus oldalán. A helyzet vigasztalanságát növelte még az, hogy hamarosan a konstantinápolyi püspöki székre is Dioskorus eddigi ügynöke, Anatolius pap került.

A jobbak már csak Rómától vártak segítséget, ahol Theodoretus szerint „az igaz hit fáklyája lobog, világítva az egész földtekén”. A római primátus történetében döntő jelentősége van Theodoretus ama feliratának, amelyben a pápához fordult. A pápa csakugyan közbe is lépett: 449-ben semmisnek nyilvánította a zsinat határozatait s azt „zsivány-zsinat” névvel bélyegezte meg. Helyébe egy Itáliában tartandó egyetemes zsinatot tervezett, ez azonban a helyzet miatt nem jöhetett létre; hiszen Nyugat épp akkor tele volt a népvándorlás zavaaraival s állandó háborús feszültség ült meg a levegőt. De a halasztás ellenére is Leó bölcsesége és szilárdsága mentette meg, majdnem a görögök akaratára ellenére, a görög egyházat.

29.

A chalcedoni egyetemes zsinat. „Péter szólott Leó által!” A pápa fellép saját helynökei ellen. Húnok és vandálok. Leó halála.

A kibontakozásban nagy szerepe van annak, hogy sz. Pulcheria hercegnő, a császár nővére, szintén a pápa mellé állt. III. Valentinianus nyugati császár és anyja, Galla Placidia hasonlóképpen a római püspök bírói főtekinélyére hivatkoztak Theodóziusnál. Ez azonban rossz szellemére, Chrysaphiusra, Eutyches egyik barátjára hallgatva, azt állította, hogy az efezusi zsinat teljesen normális mederben folyt le: Keleten eszményi béke van, miért is kéri a pápát, hogy ismerje el konstantinápolyi püspökiül Anatoliuszt.

Szerencsére időközben a császár eddigi tanácsadója, Chrysaphius kegyvesztett lett s most már Pulcheriáé lett az udvarban a döntő befolyás. Amikor Theodózius halála után császárnő lett, s egyik kítűnő hadvezéréhez, Marcianushoz férjhez menvén, ezt maga mellé is emelte a trónra, egyszerre jobbra fordult az Egyház helyzete is. Marcianus császár komoly katolikus volt s szembehelyezkedett a cselszövőkkel. Visszahívatta a száműzött katolikus püspököket, a vértanú Flavianus eddig temetetlenül hagyott holttestét fejedelmi fénnel temettette el a bizánci Apostol-templomban. Erre Anatolius is sietett elítélni Eutychest és elfogadni Leó dogmatikus levelét. A pápa „inkább a szelídségnek mint az igazságosságnak engedve” ekkor elismerte a Dioskorus által felszentelt Anatoliust. Viszont Eutychesnek el kellett hagynia eddigi székhelyét.

Az eredetileg Niceában összehívott zsinat 451 októberében, a Bosporus ázsiai partján fekvő Chalcedonban (a mai Kadiköjben) gyűlt össze. Az uralkodópár tapintatosan vigyázott arra, hogy a zsinat hajója ne kerüljön ismét pártszenvedélyek zavaros vizeire. Noha a pápai követ magának igényelte az elnöklés jogát, a zsinatot külsőleg császári hivatalnokok vezették, de a döntésekben nem vettek részt. A pápai követek hatásköre viszont abból állott, hogy a megvitatasra kerülő tárgyakat előzőleg elébük terjesztették.

Ez a chalcedoni zsinat volt a 4-ik egyetemes zsinat, talán a legnépesebb az eddigiek közül. Ennek a 2-ik ülésében olvasták fel Leónak Flavianushoz intézett híres levelét, mire hangos tetszésnyilvánítás között az egész zsinat felkiáltott: „Ez atyáink hite, itt Péter szólott Leó szája által!” Eutyches, Dioskorus és párthíveik tökéletes vereséget szenvedtek. A zsinat megfogalmazta az ú. n. chalcedoni hitvallást,

leszögezte a Fiú-Isten két természetét, amelyek vegyülés és változás nélkül egyesülnek egy személyben.

A monofiziták azonban még mindig nem adták fel a harcot, megvonták magukat egyiptomi és palesztinai püspökségekben és még sok nehéz harcot okoztak. Sokfelé két püspök állt egymással szemben, vagy ellentét származott a katolikus hitű nép és a monofizita püspök között, vagy fordítva. A száműzött Dioskorus helyébe lépő alexandriai patriarcha, Proterius, nem tudta elismertetni magát monofizita népével, a monofiziták élére Timotheus Ailurus állt s a két patriarcha között folyó egyik viharos utcai felvonulás alkalmával a bazilikában verték agyon Proteriuszt. Az utód Timotheus Ailurus volt, dühöngő, Dioskorusra emlékeztető zsarnok. Ami eddig hallatlan volt, a pápán kívül 1600 püspöknek kellett a világ minden tájáról közbenjárni I. Leó császárnál, hogy mentse meg Alexandriát és Egyiptom kereszténységét ettől a borzalmas embertől. Sok könny és vér folyt a monofizitizmus nyomában Palesztínában is.

Az antiochiai patriarchátus területén az efezusi rablózsínatról ismert Barsumas apát izgatott. Ugyanott a szerzetes Fullo Péter ütött pártot Martyrius patriarcha ellen: az agg, törődött főpapot lemondatta s önmagát emeltetvén az antiochiai székbe, tüzzel-vasal ráerőszakolta Szíriára a monofizitizmust. A kopt, szír és örmény monofiziták egyébként még ma is élő emlékei ennek a monofizita hódításnak.

A monofizita harcok során joggal keltett aggodalmat az a gyámkodás, amelyet a császárság a keleti egyház felett ismét nagy fokban gyakorolt. Ez a gyámkodás néha használt az Egyház ügyének, mint Pulcheria és Marcianus esetében, vagy I. Leó császár alatt is

(457—474), de máskor meg komoly bajokat okozott s mindenesetre elhomályosította az Egyház lelki felsőbbtségét az államhatalom felett. Az előző pápák többnyire elég szenvedőlegesen viseltettek ezzel a növekvő császári befolyással szemben; Leó pápa érdeme, hogy ebbe a helyzetbe nem nyugodott bele. Külső hatalmi eszközök nélkül, csupán saját személyének súlyában és főleg hivatalának Isten-rendelte felsőbbségében bízva, úgy érvényesítette a római püspök primátusát a keleti egyházak fölött, hogy a császári mindenhatóság igényei szinte önként lefokozódtak.

Hogy megszüntesse a szakadatlan zavarokat, a chiosi Julianus püspökben állandó helyettest nevezett ki a maga képviselőjévé a bizánci udvar mellé. A Julianust kinevező iratban újra hangsúlyozza sz. Péter székének egyetemes gondját a hit fenntartására s kötelességévé teszi a legátusnak, hogy a mindenkor uralkodónak egyházi ügyekben helyes tanácsadója legyen, viszont Rómának is hűségesen tegyen jelentést a keleti egyházak összes felmerülő ügyeiről. A később oly nagy jelentőségre jutott konstantinápolyi pápai legatura alapjait ez az intézkedés rakta le.

A pápai szék belső függetlenségének szempontjából szerencsésnek volt mondható az a helyzet, hogy Róma ekkor már nem volt császári székhely s így mentesült egy olyan roppant erejű világi kormányzat nyomásától, amilyen a császárság volt. Viszont ezzel a helyzettel adódott az a teher is, hogy a pápaságnak vállalnia kellett Nyugat millió gondját s főleg védelmét a beözönlő barbár hordákkal szemben. Leónak keleti ügyekkel való beható törődése azért is csodálatraméltó, mert hiszen ép ezekre az évekre esnek Itália leg súlyosabb belső megpróbáltatásai is, főleg Attila betörésével kapcsolatban.

Két évvel utóbb a vandálok fergetege szakadt dél felől a szerencsétlen Itáliára.

Azonkívül a hún és vandál vihar között is egyelőre politikai hatalom nélkül az Egyháznak a saját belső életét és alkotmányát szintén állandóan fejlesztenie kellett. Leó erős kézzel nyúlt bele mindenekelőtt alárendeltjeinek intézkedéseibe, ahol erre szükség mutatkozott. Így súlyosan kifogásolta thesszalonikai helytartójának több eljárását, amikkel jogtalanul és zavaróan nyúlt bele alárendelt püspökeinek jogkörébe. Szigorúan járt el Hiláriu arlesi püspökkel, galliai vikáriusával szemben is, aki megbízatását szintén arra igyekezett felhasználni, hogy a maga metropolitai hatáskörét az egész, rómainak megmaradt Galliára kiterjessze. Ezért Leó nemcsak a vikáriátustól, hanem metropolitai székétől is megfosztotta. Csak Hiláriu halála után emelte Arles-t újra érseki székhelyé, azonban a galliai vikáriátust végérvényesen megszüntette. Erélyes kézzel nyúlt bele Leó Afrika ügyeibe is, pedig ez ekkor vandál megszállás alatt nyögött. Itt is sok visszaélést megszüntetett és megakadályozott.

Leó két évtizedig irányította az Egyház ügyeit s ez idő alatt valóban kiérdemelte a Nagy jelzőt, mellyel az utókor megtisztelte. XIV. Benedek az Egyház doktorának nyilvánította őt a monofizitizmus leküzdése ellen írt tanító irata alapján. Leó hatalmas és lenyűgöző volt mint szónok is; a forma, szerkezet és stílus terén még teljes erejű római orátor. Prédikációit a nagy ember nagy gondolatai mellett a dikció ereje és szépsége is áthatja. Mint egyháztanító, még alább visszatérünk reá.

Halála után a legméltóbb helyre akarták eltemetni: sz. Péter bazilikájának előcsarnokában lelte nyugvóhelyét. Egyik utódja, I. Sergius pápa 688-ban innen kiemeltette koporsóját s magában a Péter-templomban helyeztette el egy, nevének emlékére szentelt oltár alatt.

30.

A tudomány karizmája az Egyház életében. A keresztény tanítás fejlődése. A kor egyházi tudósainak személyes nagysága. Keleti és nyugati egyházatyák.

A 4. század elején, a kereszténységnek a pogány állam felett kivívott győzelmével az Egyház és a keresztény társadalom felszabadul az öt eddig lekötő nyomások alól s az összeomló pogány művelődés talaján, majdnem ezer év nyelvi, formai és tudományos eredményeinek, a görög-római műveltségnek teljes birtokában elkezdődhetik a keresztény tudományosságunk és egyházi irodalomnak szabad művelése. Az eredmény azonban oly rendkívüli, hogy nem magyarázható meg maradéktalanul az adott kulturális és szellemtörténeti erők hatásaiból. A Szentlélek hatását, az emberi szellem történetében való munkálását kell látnunk a tudományunk ama hallatlan bőségű feltörésében, amely annyira uralkodó vonása a kornak, hogy művelői miatt, akiket keresztül ez a tudományos szellem és lendület jelentkezik, ezt a kort egyenesen a nagy egyházatyák korának kell neveznünk.

A távolról szemlélőnek úgy tűnik fel ez a kor, mint a Földközi-tenger szellemi életet élő egész kultúrvilágának viaskodása a keresztény hit kifejtéséért. Páratlan az a szenvedély, erő és érdeklődés, amely a keresztény tanítás kiteljesedését kísérte. Ez a fejlődés nem titokban történt, nem holmi szűk s elzárt körökben alakult, hanem az egész kultúrvilág és az egész társadalom lázas érdeklődése mellett játszódott le.

Általában keleti és nyugati egyházatyákról szok-

tunk beszélni. A keleti egyházatyák több teológiai iskola és irány szerint csoportosíthatók.

A görög világ két gazdasági és szellemi metropolisa, Alexandria és Antiochia jelentékeny középpontja az egyházi tudományosságnak is. Ez a két városnév ebben a korban két igen élesen különböző teológiai iskolát jelent.

Az új alexandriai iskola a régi katechetikai iskolából nőtt ki. Jellegetes ismertetőjegye a platonikusan színezett bölcseleti idealizmus és miszticizmus. Egyébként az alexandriai írók előtt mindig az egyházi hitszabály a hittudomány szilárd mértéke; szerintük nincsen vallási megvilágosodás élő hit nélkül, nem lehet az igazságot megismerni lelki tisztaság nélkül. Ennek az iskolának legnagyobb ereje a dogmatikai spekuláció. A Szentírás magyarázatában az alexandriaiak az allegorikus-misztikus értelmezés hívei s ebben a 3. század nagy mesterét, Origenest tekintik vezérükül.

Az antiochiai iskola főérdeme a pozitív, észszerű exegézis, amelynek alapja a nyelvtani szövegmagyarázat és a kinyilatkoztatás történeti fejlődése. A dogmákban is mindenekelőtt az észszerűséget domborította ki, tiszteletben tartva e mellett az Egyház tanításának természetfölötti jellegét.

Ma e széleskörű irodalmi termelésnek már pusztán a külső méretei is szinte zavarba ejtenek. Mert bár az egyházatyák s ősi egyházi írók munkáinak jelentékeny része — így az egyik legtermékenyebb írónak, Origenesnek, csaknem minden munkája elveszett —, csupán a ránk maradt iratok is egész könyvtárt töltenek meg. Összegyűjtésükkel s elemzésükkel a patrologia tudománya foglalkozik.

RÉGEBBI GYŰJTEMÉNYEK UTÁN, amelyek közt kiválik egy névtelen lyoni gyűjtő műve (Bibliotheca maxima vet.

Patrum, 1677 kk., 28 kötet), Gallandi 14 kötetes gyűjteménye (Velençe, 1756 kk., 14 kötet), Mai és Pitra gyűjteményei, főleg a francia Migne († 1875) szerzett halhatatlan érdemeket hatalmas és tudományos értékű kettős — görög és latin atyák műveinek — gyűjteményével. A latin atyák és egyházi írók műveit (III. Incéig) 217 kvartkötetben, a görögökéit (a flórenci zsinatig) 161 kötetben gyűjtötte össze (Páris, 1843 kk.), melyekhez még számos pótkötetet csatoltak művének folytatói. Újabban a bécsi Akadémia adja ki a latin, a berlini a görög legrégebb egyházi írókat. A szír, kopt, etiops és arab egyházi írók műveit szintén kiadták gyűjteményes munkákban (Assemani, Bibliotheca Orientalis stb.).

31.

Az egyiptomi egyházatyák. Sz. Athanáz. Harcai és számozásai. Művei. Kortársai: Makárius, Evagrius, Serapion. Vak Didymus és szentháromságtana. Nagy sz. Cirill, az apologeta és gondolkodó. Az 5. század egyéb alexandriai írói.

Az egyiptomi egyházatyák sorát sz. Athanáz vezeti be (296—373), nemcsak századának, hanem az egész egyháztörténelemnek egyik leghatalmasabb egyénisége. Fiatal, 29 éves diákonus, amikor a niceai zsinaton mint sz. Sándor püspök titkára és jobbkeze jelenik meg, de hamarosan ő a zsinat legkimagaslóbb alakja és az orthodox tanításnak legszellemesebb, legmeggyőzőbb védője. Kimondhatatlanul szuggesztív, sugárzó igazság-főlny árad belőle, mely zavarba ejti az ellenséget. Fő ereje mégsem ez, hanem az a biztosság, amellyel a hittudomány legelvontabb kérdéseit kezeli.

ÉLETÉNEK FŐ FELADATAUL tekintette az ariánizmus ellen való küzdelmet, főleg mióta 33 éves korában alexandriai püspök lett. Ötször küldték számkivetésbe, de nemcsak maga nem csüggedett, hanem még másokba is bizalmat tudott önteni. „Fiacskáim, ne zavarodjatok

meg! Csak felhő ez! Hamarosan elvonul!" — így biztatta alexandriai híveit. Erős, rendíthetetlen lélek, aki tudja, hogy küzdelem idején nem az alku ment meg, hanem a bátorság s a győzelem akarata. Ellenségeinek száma óriási, gyűlöletük s vádakat koholó találekonyosságuk kimeríthetetlen. De jellemének tiszta márványlapjáról visszapattan minden ráirányított álnokság.

Ifjúkori apologetikus művét a „Pogányok ellen” címmel írta a monotheizmus védelmében és a megváltás ókeresztény tanának klasszikus kifejtésére. Dogmatikai főmunkája, „Az ariánusok ellen”, kitűnő dialektikával szedi ízekre az ariánusok szofizmáit. Serapion thmuisi püspökhöz intézett híres négy levele a Szentlélek istenségének fölényes bizonyítása. Az „Apologia az ariánusok ellen” nikodémiai Eusebius cseleit leplezi le. „Constantius ellenében írt védekezés”-ében és „Menekülésének apologiája”-ban visszautasítja a cselszövés és gyávaság vádját és okát adja menekülésének. Megírta azonkívül az ariánizmus történetét és Remete sz. Antal életrajzát, aki ifjúkorának mestere volt az egyiptomi pusztában. Nagybecsűek ünnepi körlevelei és zsoltármagyarázatai is.

LEGTÖBB IRÁSA a harc szolgálatában áll. Kitűnően jártas az egész Szentírásban, bámulatosan széleskörű ismeretei kimeríthetetlen bőségben szolgáltatják a legmeggyőzőbb érveket. Dogmatörténeti jelentősége abban van, hogy az Egyház szentháromságtanát és christológiáját világosan és vaslogikával fejtette ki.

Athanáz kiváló kortársa volt az egyiptomi pusztá jeles aszkétája: Nagy Makárius, az „egyiptomi”, akinek a lelki életről szóló homiliagyűjteményét sokfelé olvasták. Ennek barátja volt a pontusi Evagrius, aki mint konstantinápolyi diakonus, félve a főváros lelki veszedelmeitől, Nitria vadonába menekült, hogy bűnbánat-

ban és önmegtagadásban készüljön az örök életre. Írásai elsősorban szerzetesek számára való aszketikus irányú művek. Ő a keresztény szentencia-irodalom egyik legelső képviselője. Szellemi pártállása szerint egyébként origenista volt.

Sz. Athanáz szellemköréhez tartozott a thmuisi Serapion püspök is, a Nilus völgyének egyik legtiszteltebb főpapja, finoman művelt, gyöngéd és mély szellem, akit kortársai műveltsége miatt a „Scholasticus” jelzővel tüntettek ki. A manicheusok ellen írt és Constantius alatt vértanú lett.

Kimagasló szellem a Vak Didymus is (312—369). Alexandriai világi ember, aki négy éves kora óta vak volt, de állandóan felolvastatott magának és a hallottakat annyira megjegyezte, hogy a 4. század egyik legjelentősebb hittudósa lett. Kitűnő szentírásmagyarázó volt, Origenesnek határtalan tisztelője. Hallgatói között ott ült Jeromos és Rufinus is. Vaksága miatt úgy diktálta műveit.

Az alexandriai teológusok utolsó nagy alakja sz. Cirill patriarcha († 444). Tekintélyes család sarja, aki fiatalkorában egyideig szintén a sivatagban remetéskedett, majd nagybátyja, Theophilus patriarcha kíséretében részt vett a hírhedt „tölgyes”-zsinaton. Meg volt győződve Aranyszájú sz. János vétkességéről, akivel csak később békélt meg. Mint főpap szigorú és erőskező volt, székhelyéről elűzte az eretnekeket, ami persze nem történt forradalmi jelenségek, lázadások nélkül. Egy ilyen lázadás alkalmával ölték meg Hypatiát, a híres pogány bölcselőnőt, akinek halálában azonban Cirill annyira ártatlan volt, hogy e miatt még ellenségei sem vádolták meg soha.

Nestoriussal, akinek legnagyobb ellenzője s azt lehet mondani: megsemmisítője lett, kezdetben baráti

viszonyban volt s eleinte igyekezett is őt szép szóval, kéréssel s lelkére-beszéléssel visszatartani tévelygései-
nek terjesztésétől. Csak amikor ez az út bezárult
előtte, volt kénytelen félelmetes erejét kibontani a tév-
tanító ellen. Mint teljhatalmú pápai megbízott vezette
a katolikusok harcát a nesztorianus tévokoskodások
ellen, szilárdan, nyugodtan, szenvedélytelen határozott-
sággal, egészen a nehezen kivívott győzelemig.

CIRILL A NESZTORIÁNIZMUS megjelenése idején lépett
előtérbe. Fő fegyvere az írott szó, az érvelés és bizonyítás
logikája volt. Nem tartozik a különösen vonzó írók közé;
nem rétor, nem stilisztá, dikciójának nincs „attikai fénye”.
De világos szellemű és mélyenjáró dogmatikus, aki egészen
az egyházi hagyomány talaján áll s nem hódol be egy-
könnyen filozófiai tekintélyeknek, ha azok a Szentírással
vagy az Egyházzal ellentétben állnak.

Szentírásmagyarázataiban túlságosan allegorizál, ebben
egészen alexandriai. Legmélyebb alkotása a „Szenthárom-
ság Kincsháza”, mely valóságos összefoglalása a szent-
háromságstannak; éle a már erősen letűnő ariánizmus ellen
irányul. A nesztorianizmus ellen egész sor iratában s az
ismert anathematizmusokkal küzd. Hatalmas műve: „A
keresztények szent vallásáról Julianus istentagadó könyvei
ellen” című, a keresztény világnézet ragyogó apológiája a
még vitákat erőszakoló pogánysággal szemben.

Az 5. század sincs híjával tudós egyházi íróknak, főleg
az egyiptomi szerzetesek között. Különösen az atribisi
ú. n. Fehérkolostor apátja: Schenute és sz. Izidor,
pelusiumi apát magaslik ki. Az elsőtől megrázó erejű
beszédek, az utóbbitól pedig 2000-nél több, változatos
tartalmú aszketikus és dogmatikai levél maradt hátra.

Mellettük a korszak egyik legeredetibb szelleme a
„mitrás neoplatonikus”: cyrenei Synesius, Hypatiának,
az ünnepelt pogány neoplatonikus bölcselőnőnek lelkes
tanítványa. A ptolemaisi érseki széket csak oly felté-
tellel vállalta, hogy feleségét megtarthatja és neoplato-

nikus nézeteit nem kell elhagynia. Mint püspök buzgó pásztora lett nyájának és keményen védelmezte az Egyház jogait, de hellenizmusát teljesen sohasem vetette le. Költeményeinek irodalmi értéke is magas.

32.

A kisázsiai egyházi írók és az ariánus gondolatvilág. Ancyrai Marcell és Ancyrai Bazil. A nagy kappadóciai triász: Nagy sz. Bazil, Nyssai sz. Gergely, Naziánzi sz. Gergely. Ikoniumi sz. Amphilochius.

Kisázsia volt az ariánizmus legerősebb fellegvára. Püspökeit Nikomédiától és Chalcedontól Sebastéig megfertőzte ez a veszedelmes eretnecség. Innen indult ki a kiegyenlítődést kereső homoiusiánus fellogás, de itt ütötte fel a fejét az eredeti ariánizmusra visszatérő reakció: a cysicusi püspöktől vezetett anomoios (eunomiánus) irány is.

Nicea után a tüzes ancyrai Marcellus püspök volt szóban és írásban a katolikus felfogás leghatásosabb védője. Sajnos, idős korában logikája meggyengült s tanítása is zavaros lett. Utóda: ancyrai Bazil a homoiusiánus párt vezére s Marcellusnak ellenfele volt, de élete végén homoiusiánus lett s ezért Valens császár száműzte.

De nem ezek, hanem a nagy kappadóciai triász tagjai lettek a kisázsiai teológia vezető egyéniségei és örök dicsőségei: Nagy sz. Bazil, öccse, Nyssai sz. Gergely és kettejük testi-lelki jó barátja, Naziánzi sz. Gergely. Athanázhoz hasonlóan ők is munkásságuk főfeladatának az ariánizmus elleni küzdelmet tekintették. Csofodásan kiegészítették egymást: Bazil a tettek embere, Naziánzi Gergely a szó mestere, Nyssai Gergely az eszmék birodalmának szuverénje.

Bazil vagy Vazul (330—379) kiváló családi környezetben nőtt fel. Atyja, a hasonló nevű rétor, derék keresztény, anyja (Emmelia), nagyanyja (id. Macrina), öccsei (Gergely és sebastei Péter) és húga (az ifjabb Macrina): valamennyi az Anyaszentegyház szentje. Athénben tanult, a retorika eldoradojában, ahol Nazianzi Gergellyel kötött egész életre szóló barátságot s ahol Hithagyó Julianus is iskolatársa volt.

Bazil az athéni évek után megkeresztelkedett. Rétori diplomájával azonban nem akart a világban tündökölni, hanem anyjával és húgával a pontusi Neocaesarea mellé vonult vadregényes magányba. A kolostori elvonultság termelte ki lelkéből azokat a kátészerűen világos szerzetesi életszabályokat, melyek a keleti szerzetességnek: a bazilitáknak ma is egyetemes érvényű kánonjai. Alapgondolata az, hogy a szerzetesi élet jobb a remeteéletnél a közösség szociális hatásai miatt. Pappászenteltetése után évekig volt titkára az öreg Eusebius caesareai püspöknek,¹ majd utóda is lett s mint caesareai püspök egész Kappadóciának metropolitája.

AZ ARIÁNUSOKKAL FOLYTATOTT KÜZDELEM idején

Valens császár egyik biztosa által megfenyegette. „Mit féljek” — kérdezte Bazil. „Kincseim elvesztését féltsem? Nincs egyebem ruháimnál és könyveimnél. A haláltól féljek? Csak az örök életet becsülöm. Számkivetéstől rettegek? Hazám mindenütt van, ahol Istent imádják”. A biztos csodálkozó megjegyzésére, hogy így még senki sem mert vele beszélni, Bazil azt felelte: „Igen, mert még nem akadtál püspökre!” A főpap szellemi fölényét Valens császár is kénytelen volt tisztelni.

Igazi egyházfejedeleme volt, a mellett mindvégig szigorú, aszkétikus lelkű szerzetes maradt. Gyöngé, törekény testében előkelő, úri lélek lakott, akinek egyénisége sokban emlékeztet nagy milánói püspöktársára, Ambrusra.

Írásai a niceai hitvallás teológiai diadalát jelen-

tik. Folytatta Athanáz munkáját és befejezte azt. Főleg az eunomiánusok és macedoniánusok ellen küzdött. A Hexaameronról szóló 9 homiliája Naziánzi sz. Gergely szerint irodalmi működésének csúcspontja.

Naziánzi sz. Gergely (329—390), egy hasonlóképp Gergely nevű nazianzosi püspök fia, athéni tanulmányai után némi vonakodással szenteltette magát pappá; érzékeny, gyengéd lelke megriadt a papi élet terheitől. Ekkor írta a „Futás védelme” c. művét a papi élet föntségéről és magasztos terheiről. Sz. Bazilhoz eszményi barátsággal ragaszkodott, együtt állítottak össze Origenes műveiből „Philokalia” néven egyanthológiát.

Bazil, mint kappadóciai metropolita, kinevezte őt az újonnan alapított sasimai püspöki székre. De Gergelyben ismét felülkerekedett a szerénység és Sasimát sohasem foglalta el, hanem újból magányába sietett. Itt keresték fel Konstantinápoly katolikusai és kérték: jöjjön közéjük és legyen segítségükre az ariánusok ellen folytatott harcban. Gergely elvállalta a feladatot. A főváros minden temploma az eretnekek kezén volt, egy kivételével, de ezt is vérontással szentségtelenítették meg. Erre a katolikusok darabonként elhordták a meggyalázott kis templom köveit a Bosporus túlsó partjára és ott újat építettek ezekből: az Anastasis-templomot, vagyis az „újból feltámadottat”. Ebben a templomban működött Gergely, a visszavonulást kereső, folyton meditáló és tanuló, nagytekintélyű püspök. Beszédeit eretnekek és pogányok is hallgatták.

Az Anastasia lett az a hely, ahol a katolikus ügy győzelme kiteljesedett. Mikor Nagy Theodózius 380-ban bevonult Bizáncba, kiűzte onnan az ariánusokat és Gergelyt megerősítette püspöki székében. A következő évben megnyílt Konstantinápolyban a II. egyetemes zsinat, melynek elnöke Meletius halála után Ger-

gely lett. De még neki, a végtelenül szelíd és jó embernek is akadtak irigyei, akiknek cselszövései elkedvetlenítették. Mikor ezek a niceai 15. kánonra hivatkoztak, mely szerint senki sem mehet át egyik püspöki székről a másikra, tehát Gergelynek sem lett volna joga a szerény sasimai székről a hatalmas konstantinápolyira emelkedni, Gergely örömmel hagyta ott az irigyelt dicsőséget a zsinati elnökséggel együtt.* „Többet ér nekem — mondta — a szemlélődő élet nyugalma a külső élet minden fényénél.”² Búcsúbeszéde az egyházi szónoklat-irodalom felülmúlhatatlan remeke. Haláláig Nazianzos mellett élt atyai birtokán.

GERGELY BEFELE ELŐ, mély és gyengéd lélek volt, aki mindenfölköt szerette a magányt és a békét. Fényes fantáziája igazi poétává tette. Költő volt a szónoklatban is. Stílusa nagyon eredeti: izgatott, rövid mondatok jellemzik. Teológiai tudásának mélysége és alapossága a pátosz színein keresztül is eleven erővel sugárzik. „Egyetlen szerelmem a tudomány volt, — írja egyik költeményében — ezt kerestem Keleten és Nyugaton, s végül ezt a szerelmet is Krisztus lábához raktam.”³

A chalcedoni zsinat a „Theologus” melléknévvel díszítette.

A triász legifjabb tagja Nyssai sz. Gergely (335—394 körül), Nagy sz. Bazil testvéröccse. Eleinte házaseletet élt, rétor volt; felesége halála után ő is magányba vonult. Bátyja megtette Nyssa püspökévé, de a betörő idegen arianusok kiűzték onnan, jóllehet saját hívei hű ragaszkodással vették körül. Később sebasei metropolitává választották, de megriadt e fényes állástól. Csak Valens halála után térhetett vissza Nyssába. Az 1. konstantinápolyi zsinatnak egyik legtekintélyesebb tagja volt.

* Ez a kánon természetesen ismer kivételeket. Nazianzi sz. Gergely esete pedig épen ilyen kivételes eset volt.

Nyssai Gergely a görög szentatyák közt a legmélyebbre hatoló spekulatív elme. A hitnek bölcséleti megalapozását Origenes nyomán keresi, ami aztán néha balul is sikerül; általában mégis a hit és tudás viszonyában azt a helyes középutat követi, mely a racionalizmus és a fideizmus közt halad. Ünnepli a kinyilatkoztatás természetfölöttiségét, de ugyanakkor a hitigazságokat a bölcsélet segítségével igyekszik megvilágítani s itt oly magas régiókba emelkedik, hogy követni is nehéz, túlszárnyalni már szinte lehetetlen. A tekintély és az ész tanúsága nála jótékony összhangba olvad. Nagyon érdekelték természettudományos megfigyelések is. A kor írói közt kevés volt oly sokoldalú szellem, mint ő.

„NAGY KATECHÉZISE” a kereszténység fő igazságainak kitérő kifejtése és védelme. Az „Eunomius ellen” írt 12 könyve pozdorjává zúzta ellenfelét, akire plágiumokat, hamis idézeteket olvasott rá. Haldokló nővérével folytatott párbeszéde a lélekről és a feltámadásról igazi remekmű. Origenes hatása nemcsak erősen allegorizáló exegetikai művein látszik meg, hanem azon is, hogy átvette mesterének tanítását az apokatasztazisról (a másvilági megtérésnek lehetőségéről). Amúgy elvonult, zárkózott lélek. Mint püspök mindenkiben fenntartás nélkül megbízó ember; Bazil ezért az „együgyűségért” sokat panaszkodik is rá. Gyakorlati érzék tekintetében szöges ellentéte bátyjának. Mint szónok is kiváló, de itt mögötte marad a nagy triász másik két tagjának.

A „három nagy kappadóciai” működését kiegészítette közös barátjuk, iconiumi sz. Amphilochius, akinek irodalmi hagyatéka iránt a legújabb időben fokozott érdeklődés mutatkozik. Szónoklatai, polémikus iratai, melyekkel főleg hamis aszkézisbe burkolózó eretnkségeket támad meg, erősen gyakorlati érzékű embernek mutatják. Mint dogmatikusnak kifogástalan az orthodoxiája.

Palesztina írói. Caesareai Eusebius és egyháztörténete. Jeruzsálemi sz. Cirill. Sz. Epiphanius és szerepe az origenista harcokban.

Palesztina írói közt sorrendben az első caesareai Eusebius, „az egyháztörténetírás atyja”, a „keresztény Herodotos” (265 körül — 340). Az erősen origenista sz. Pamphilus vértanúnak tanítványa volt. Maga is lelkes híve lett a nagynevű görög mesternek. Tudósok és tanulók számára rendkívül hasznossá tette caesareai tartózkodását az a körülmény, hogy itt rendelkezésére állt a Pamphilus által alapított és évről-évre gazdagodó, nagyhírű könyvtár.

EUSEBIUS A MAGA KORÁNAK egyik legnagyobb tudósa. Maga Nagy Konstantin is rendkívül nagy tiszteletben tartotta. Hitéért a Konstantin előtti időkben ismételtelen szenvedett börtönbüntetést. Annál meglepőbb az a fogalomzavar, melyet a 4. század szentháromságtani vitáiban tanúsított. Mindenáron kompromisszumot akart kötni az ariánusokkal. A niceai hitvallást is csak Konstantin kívánságára írta alá. Kiváló történész volt, de gyenge teológus. Nem ismerte fel, hogy az ariánus tanítás minden egyházi tradíciótól távol áll és hogy az egész kereszténység halála rejlik benne.

Mint történetíró korszakot alkotott. Írt egy „Chronica” című, „a görögök és barbárok történetét” összefoglaló világtörténelmi kísérletet. De nem ez, hanem 10 könyvből álló Egyháztörténete a legjelesebb műve: ez tette nevét halhatatlanná. Munkája nem tökéletes feldolgozása ugyan a kereszténység eddigi sorsának, de az első három század legkitűnőbb adatgyűjteménye. Megírta még Nagy Konstantin életét is, de ezt már túlzottan hízelt, baráti részrehajlással.

Mint hitvédő is szerepelt: a pogányokkal és zsidókkal szemben védelmezte a kereszténységet.

Jeruzsálemi sz. Cirill (a 4. század elejétől 386-ig) a Szentföld legtermékenyebb és leggyakorlatibb írója.

Fiatalon lett Jeruzsálem püspöke s mint ilyen sietett érvényesíteni azokat a tiszteleti jogokat, melyeket a niceai zsinat biztosított a jeruzsálemi székeknek. Ez a törekvése súrlódásokba keverte metropolitájával, a hírhedten ariánus Acacius caesareai érsekkel, s noha sohasem akart résztvenni az ariánus harcokban, háromszor küldték számkivetésbe, egyízben mindjárt 11 évre!

Ő az ókeresztény Egyház legelső katechétája. 24 katechézise, miket az akkor nemrég felszentelt Szent Sír-templomban tartott katechumének és újhítűek számára a bűnbánatról, hitvallásról, keresztségről, bér-málásról és Eucharisziáról, kitűnő kifejtésű, világos és hangulatos tanítások. A homousios-kifejezéstől idegenkedik, de Ige-tana teljesen hagyományhű.

Sajátos egyéniség a nagy egyházatyák sorában sz. Epiphanius, aki bár a ciprusi Salamisnak lett idővel érseke, születése és működésének jórésze révén a palesztinai írók közé tartozik.

Judeában született s 30 évig volt archimandrita (főnök) egy Eleutheropolis melletti zárdában. Jámorsága és tudománya folytán utóbb a ciprusi metropolitai székbe került. „Pentaglottos”-nak, ötnyelvűnek mondták. Szentháromság-tani művében dogmatörténetileg a Szentlélekről szóló rész különösen értékes. „Panarion”-ja az eddig fellépett eretnekségek részletes felsorolása s mint kortörténeti adattár is nagyon értékes.

Szentéletű, csodálatosan jótékony ember volt, de buzgóságában néha túllőtt a célon, főleg ha kole-rikus, szenvedelmes lelkét ingerelte valami. Az origenizmusnak époly merev és engesztelhetetlen ellensége

lett, mint a képtiszteletnek. Impresszionista és kissé kritikátlan lévén, sokszor félre is vezették. Befolyásolhatóságát a leglelkiismeretlenebbül alexandriai Theophilus patriarcha használta ki, mikor Aranyszájú sz. János ellen oly lépésre vette rá, mely az egész kereszténységnek nemcsak méltatlankodásával, hanem felháborodásával találkozott.

34.

Az antiochiai iskola. Apollinaris és tarsusi Diodorus. Dogmatikai botlásaik. Aranyszájú sz. János: a szónok, aszkéta és egyházkormányzó. Harcai a bizánci udvarral. Mop-suestiai Tivadar mint Nestorius és Pelagius öntudatlan előfutára. Cyrusi Theodoretus.

Antiochia, Kelet hatalmas metropolisa, a nagy szellemek egész sorát adta az Egyháznak és az egyházi tudományosságnak. Iskolájának jellegzetességei majdnem mindegyik képviselőjének szereplésénél szembezőkőek.

Az ariánizmus elleni küzdelmek egyik bátor bajnoka volt sz. Eustathius antiochiai patriarcha. Írásait, melyekből csak töredékek maradtak fenn, sz. Jeromos és az 5. század történetírói magasztalják.

Nagy nevet szerzett a 4. század teológiai harcaiban és a Julianus császárral való küzdelemben Apollinaris laodiceai püspök, akit azonban később buzgósága egészen hamis vágányokra vitt. Téves christológiája előfutára lett a monofizitizmusnak. Katolikus korából való írásai, főleg apologetikus művei és költeményei, elismerést arattak.

Az antiochiai iskola hírnevét a tarsusi Diodorus († 392) fejlesztette tovább. Előkelő család sarja volt, tudós és aszkéta, Antiochia egyik zárdájának archimandritája, aki áldozatos munkával vette ki részét

az ott uralkodó zavarok gyógyításában. Julianus császár antiochiai terveit senki sem ellensúlyozta olyan eredménnyel, mint ő; ezért kapta Aranyszájú sz. Jánostól az „új Keresztelő János” jelzőjét. Julianus a „paraszt-vallás éleseszu szofistájának” nevezte, aki „Athén művészetével és tudományával csiszolt nyelvét vakmerő gyalázkodással emelte az olympusi istenek ellen.” Két tanítványa emelkedett világhírré: Aranyszájú János és Mopsuestiai Theodorus. 378-ban Tarsus püspöke lett.

Sajátságos dolog: életében mint az orthodoxia oszlopát magasztalták, halála után mint eretneket bélyegezték meg. Abban a törekvésében u. i., hogy az arianusokat is, az apollinaristákat is megnyerje, Krisztus isteni és emberi természetének egyesülését a Logos merő bennlakásának mondta. Ezzel akaratlanul is a nesztoriánizmus előfutára lett. Írásai csak töredékekben maradtak meg.

Diodorus nagy tanítványa, a keleti kereszténység örök dicsősége Aranyszájú sz. János (Chrysostomus) volt (344—407) Antiochia szülötte. 20 éves korral özvegy-ségre jutott édesanyja, Anthusa, a nagy keresztény anyák gondosságával és hitével nevelte. Pogányok is magasztalták Anthusát: „Milyen nemes asszonyok vannak a keresztények között!” János legkülönb tanítványa volt Libanius rétornak. „Ráhagytam volna iskolámat, ha történetesen nem keresztény!”¹ — kiáltott fel a nagynevű pogány mester, mikor nálánál nagyobb tanítványa búcsúzott tőle.

ANYJA HALÁLA UTÁN az Antilibanon zord vadonaiba vonult s hat évig ott remetéskedett. Majd az „aranytemplom” szónoka lett s hamarosan világhíre kelt. Antiochia, a világ harmadik városa, megbűvölten ült lábainál és ámul-tan hallgatta a fiatal papot. Mikor 387-ben a sok háború

miatt új, nehéz adót vetettek ki a népre, Antiochia e miatt fellázadt és nemcsak az engedelmességet tagadta meg, hanem ledöntötte a császári ház tagjainak szobrait is. Nagy Theodózius, aki nem szokott tréfálni, bosszúra készült. A remegő Antiochia a legrosszabbat várta. Ekkor mondta el János híres 21 homiliáját „a szobrokról”. Mindenkit bátorított és vigasztalt. A császár végül is Flavianus patriarcha kérésére megkegyelmezett a népnek.

397-ben Nektarius patriarcha halála után a konstantinápolyi papság és nép egyhangúlag Jánost akarta püspökül. Valósággal úgy kellett kilopni Antiochiából, annyira szabadkozott a kitüntetés ellen. Bevonulásának napja ünnep volt. Csak egy ember maradt keserű: Theophilus alexandriai patriarcha, aki tiltakozott is János kineveztetése ellen és csak kellettlenül vállalkozott rá, hogy püspökké konszekrálja.

János a legnehezebb lelkipásztori feladatot kapta, amit csak képzelni lehet. Nagyon nehéz dolog volt abban az időben konstantinápolyi püspököknek lenni, az udvar árnyékában, a világváros emésztő romlottságában. Az erkölcsi méreg a lelkekig hatolt Bizánc mosolygó ege alatt. Ázsiai fényűzés mellett ázsiai feslettség ütötte fel tanyáit. Gyanús idegenekkel volt tele a város, romlott tömeg élt a márványpalotákban és a külvárosok sikátoraiban. János élesítette hívei lelkiismeretét, tudatosan beléjük nevelte az ellenállás szellemét minden kísértéssel és rossz példával szemben. Nem kevesebbet akart, mint hogy a bizánciak lelkéből kihadjon a hagyományos bizánci szellem. Keményen üldözte a csúszó-mászókat, a simoniásokat és az udvarban lábrakapott erkölcsi lazaságot.

Természetes, hogy ellenségei akadtak; köztük Eutropius eunuch, a császár kegyence, akit utóbb mint kegyvesztettet éppen János mentett meg, amikor ez a nép dühe elől a templomba menekült. Eudoxia császárné

is rossz szemmel nézte János papi munkáját. Theophilussal közösen indított intrikáiknak sikerült is Jánost megbuktatniok és ellene számkivetési határozatot kicsikarniok. A nép, mely rajongva szerette püspökét, fellázadt. Megindult a föld is: rengése rombadöntötte a főváros jórészét. Arcadius császár, ebben Isten büntetését látva, sietett visszahívni Jánost. Az egész Bosporus hangos volt az ujjongástól, mikor a püspök hazaérkezett; Theophilus titokban hazaosont Alexandriába.

De a béke csak két hónapig tartott. A hiú Eudoxia császárné a püspöki templom előtti téren szobrot állíttatott magának. A szoboravatás zajos táncvigalmai még a templomi istentiszteletet is megzavarták. János nem az az ember volt, aki az istentisztelet meggyalázását szó nélkül hagyta volna, bár tudta, hogy a császárné ezért kemény bosszút áll majd rajta. Sokrates történetíró szerint ekkor mondta azt a híres prédikációját, mely e szavakkal kezdődött: „Már ismét táncol Heródiás és tálon követeli János fejét.”² Ez azonban mese volt, amelyet valószínűleg csak János ellenségei találtak ki és hoztak forgalomba.

A császár most eltiltotta Jánost a papi ténykedésektől. János azonban nem törődve ezzel, 404 nagyszombatjának éjjelén 3000 katechumént keresztelt meg. Ekkor fegyveres katonák törtek a székesegyházba s a keresztvizet pirosra festette a kiömlött vér. Jánost elfogták és az örményországi Kukuzusba hurcolták, „a föld legsivárabb helyére”.³ Jellemző, hogy János régi ellensége, Theophilus, e második számkivetésnél megint mint vádló szerepel: zsinat által száműzött vagy letett püspököt szerinte csak újabb zsinat helyezhet vissza. Már pedig Jánost semmiféle zsinat sem helyezte vissza, tehát Konstantinápolyban nincs helye!

Az Aranyszájút hívei közül (akik „johannitáknak”

nevezték magukat) sokan követték a számkivetésbe. Kukuzusban tömegesen keresték fel régi, antiochiai lelki gyermekei is. Ez sem tetszett az udvarnak. Még tovább hurcolták: a pontusi Pityusba. De gyöngé, „pókhálószerű” teste nem bírta a további fáradalmakat és szenvedéseket. Útközben Komanában meghalt. Utolsó szavai ezek voltak: „Istennek legyen dicsőség mindenért!”⁴

Hamvait II. Theodózius 438-ban visszahozatta Konstantinápolyba, fényes temetést rendezett neki és nyilvánosan engesztelte meg János emlékét igazságtalan szülei: Arcadius és Eudoxia nevében.⁵

JÁNOS KIVÉTELES papi lélek volt. A hízelgést nem ismerte. Az Egyháznak talán legnagyobb szónoka, akit már Antiochiában „aranszajú”-nak mondtak. Kelet dús fantáziája mélységesen keresztény tartalommal egyesül nála. Iránya voluntarista. Beszédei hosszúak, de sohasem fárasztották ki hallgatóságát. Bevezetései a figyelmet mindjárt lebilincseltek, rengeteg kép, hasonlat, példa elevenítette előadását. Mint görög nyelvész is klasszikus.

Az ünnepeltetést kerülte. A templomi tapsot, Kelet temperamentumának ezt a megnyilatkozását, szigorúan üldözte.

Kedves és sokat olvasott műve „A papságról” szól; ebben a papi élet kellékeit fejtegeti. Értékesek az Oltáriszentségről szóló fejtegetései is, melyek miatt az „Eucharisztia doktora” nevet kapta.

Diodorus másik tanítványa, Mopsuestiai Tivadar († 428), egészen más utakon járt, mint iskolatársa és barátja, János. Pedig a világból, melybe vissza-visszavágyott, éppen János szava és példája emelte ki és ez is tartotta meg az egyházi pályán.

Fiatalon lett Mopsuestia püspöke. A keleti egyház minden mozgalmában élénk részt kért. Mint hitudós a racionalizmus és szélső kriticismus felé hajlott. Élénk, tüzes temperamentum, aki sokszor két véglet

között ingadozott. Nyugtalan szellem, aki mindig újat keres. Barátai eretnekverőnek, ragyogó tanítónak magasztalták, de akik tanításainak igazán a mélyére tekintettek, azt mondták, hogy „Nestorius volt — Nestorius előtt.” Azt is mondhatták volna: Pelagius volt Pelagius előtt.

Az Egyház békéjében halt meg. Arra, hogy tanításai eretnekizűek, életében még nem ébredt rá senki, talán ő maga sem. Az 5. egyetemes zsinat elítélte iratait. A szír és perzsa nesztorianusok viszont mint mesterüket ünnepelték.

Antiochia egyházi írói közül az 5. század legnagyobb alakja cyrusi sz. Theodoretus volt (399—466 körül), alexandriai Cirill ellenlábasa. Zárdából emelkedett a cyrusi püspöki székbe s lelkes apostoli működést fejtett ki, folytonos harcban a pogányokkal, zsidókkal, mindenfajta eretnekekkel.

A HAGYOMÁNYOS TAN tisztasága körüli gond vitte Cirill ellen is sorompóba. Az efezusi zsinaton Cirill ellenzékének vezére volt fiatal kora ellenére s éveken át Nestorius híveinek soraiban harcolt. De antiochiai volt, a Mopsuestiainak tanítványa; iskolájának hatása alól, fiatalkori emlékeitől nehezen tudott szabadulni. Nestoriusnak nem is a tanításához, mint inkább a személyéhez ragaszkodott. Cirill iránt mindvégig megmaradt lelkében a bizalmatlanság némi árnyéka. A monofizita harcok idején Dioskorus száműzette. A chalcedoni zsinaton már fenntartás nélkül elfogadta az antinesztorianus efezusi határozatokat, mire a zsinat mint igazhitű egyháztanítót örömmel üdvözölte.

Theodoretus elsősorban történeti irányt képvisel, csak azután nyúl spekulációkhoz és dialektikához. Polémiái állandóan szentírási bizonyítékokkal s az atyák véleményeivel vannak alátámasztva. Korának szellemi áramlatait éles szemmel figyeli. Egyháztörténete, mely

főleg Kelettel foglalkozik, de még inkább Kelet híres szerzeteseinek életrajzgyűjteménye, sokat olvasott és nagyra értékelt könyvek voltak. A legnagyobb elismerést mégis mint szentírásmagyarázó aratta.

Meg kell jegyezni még, hogy valószínűleg antiochiai eredetűek a régebbi írások átdolgozásával és kibővítésével összeállított ú. n. Apostoli konstitúciók is: liturgikus előírások és egyházi jogi szabályok gyűjteményei. A szöveg szerint Római sz. Kelemen volna a gyűjtemény szerzője; de bizonyos, hogy csak a 4. század vége körül keletkezett, 380 körül, mégpedig Antióchiában.

35.

A konstantinápolyi egyházi tudományosság gátlásai. Tudósainak enciklopedikus hajlandóságai. Történetírói. Edessza, sz. Efrém és a szírek.

A görög fővárost a 4. század folyamán hosszan és szívósan ülték meg az ariánusok. Nem csoda, ha ez az ariánus század a katolikus irodalom terén meglehetősen terméketlen maradt. Naziánzi sz. Gergely és Aranyszájú sz. János, bár Bizánc főpapjai voltak, tulajdonképpen más iskolák szellemi irányaihoz kapcsolódtak.

NEM LEHET AZONBAN szó nélkül elhaladni Konstantinápoly keresztény költői és történetírói mellett. Itt születtek meg a „tropár”-ok, rövid, kedves, nagy népszerűségnek örvendő templomi himnuszok. Költői akárhányszor névtelen emberek, de tele jámborsággal és lírai ihlettel. Akiknek nevét közülük a történetírás feljegyezte, azoknak élén Anthimus és Auxentius állnak.

Konstantinápoly vallásos költői közé tartozott Eudoxia császárné is, akit mint egy athéni tanár híres szépségű leányát, II. Theodóziusz regényes szerelme emelt a bizánci

trónra.* A régebbi századok nagyrabecsülték hexameteres evangélium-feldolgozását, a Homerocentont. Az új esztétika világosan látja a mű félszégességét, de nem tagadhatja el Cyprían legendájának friss eredetiségét.

A történetírás is megindul. Az eredetiségét meglehetősen elvesztett kor tudományos enciklopedizmusának élő kifejezője Sidei Fülöp konstantinápolyi pap óriási, 36 könyvre terjedő „keresztény története”, amely a történeten kívül csillagászati, mennyiségtani, természetrajzi, földrajzi, sőt zenei problémákkal is foglalkozik. Sajnos, csak töredékei maradtak ránk. E munkánál sokkal tekintélyesebb Sokratesé, aki konstantinápolyi ügyvéd volt és caesareai Eusebius nagy művét folytatta. Művének stílusa száraz, de hűségesen pontos és lelkiismeretes s ezért jelentősége páratlan. Írótársa, Sozomenos, ugyancsak ügyvéd volt. Egyház-története Sokratessel majdnem párhuzamosan vezeti az eseményeket. Kellemesebb stílusú, de kevésbé megbízható. Palladius helenopolisi püspök művei az egyiptomi szerzetesek és remetek életével foglalkoznak.

A görög kultúrával szoros kapcsolatban fejlődött ki a szír nyelvű keresztény nemzeti irodalom. Székhelye a szír szellemi élet középpontja, Edessza volt. Itt és környékén, Osrhoenében már a 2. század folyamán szilárdan állt a kereszténység. Innen vitték szír misszionáriusok az evangéliumot a perzsákhoz. A szír teológia érdeklődése, akárcsak a közeli Antiochiáé, főleg a szentírásmagyarázat felé fordult. A hellén szellemnek az egész Keletet átsugárzó fölénye természetesen itt is megérzett, de azért megvolt a maga sajátos szír színezete: mély érzések, hatalmas költői lendület, hiányos,

* Nem tévesztendő össze Arcadius hasonló nevű nejevel, Aranyszájú sz. János üldözőjével.

spekulatív véna, erősen konzervatív hajlamok s valami misztikus vonás. A szíreknek nincsenek kimagasló dogmatikusaik, de költőkben és tanítókbán gazdagok.

Íróik sorát Afrahat (Aphraates) nyitja meg, aki Mar Jákob név alatt is ismeretes. Beszédek és vallásos tárgyú értekezések maradtak utána. Legjelentékenyebb köztük sz. Efrém.

NISIBISBEN SZÜLETETT 306 körül és 373-ban halt meg. Mint szentírásmagyarázó, szónok és költő tündöklött. Irodalmi hagyatéka igen tekintélyes. Polemikus műveiben a görög egyház nagy szentháromságtani harcai tükröződnek vissza. Költészetében a vallásos líra minden műfaját megtaláljuk. Lantján Szűz Mária tisztaságának magasztalása — a későbbi Mária-költészet e kedvenc témája — már szárnyalva szállong. Amikor a perzsa betörések során Nisibis elesett, Efrém Edesszába került, ahol megalapította a hírneves főiskolát.

Legendás alakjáért a szír egyház meghasonlása után is épűgy versengtek a nesztorianusok és jakobiták, mint a katolikusok. Elnevezték a „szírek prófétájának“, „Szíria napjának“, a „Szentlélek citerájának“, s még a görögök is hódoltak előtte.

Az 5. században tragikus meghasonlás tépte szét a szír katolikus egyházat. Az edesszai iskola a nesztorianizmus fellegvára lett, később pedig a monofizitizmus szállotta meg. Majd a monofizitizmusnak egyik hatalmas szervezője: Baradaj Jakab monofizitává tette az egész szír népet (jakobiták).

JEGYZETEK

32.

¹ Greg. Naz., Or. 43, 33. ² Greg. Naz., Ep. 131. ³ Carm. 2, 2.

34.

¹ Sozom., H. E. 8, 2. ² Socr., Hist. Eccl. 6, 18. ³ Chrysost., Ep. 234. ⁴ Pallad., Dialog. de vita Chrys. 11. ⁵ Theodoret, Hist. Eccl. 5, 36.

36.

Nyugat írói és szellemük. A nyugati keresztény irodalom sz. Ágoston előtt. Poitiers-i sz. Hilarius; küzdelme az arianusok ellen. Sz. Ambrus kivételes egyénisége. Művei. Sz. Jeromos, a legmélyebb klasszikus műveltségű egyházatyja. Szentírásfordítása. Aquileiai Rufinus és a többi nyugati egyházi írók.

A keresztény irodalom Keleten szökkent igazi virágzásba s a 4. században az egyházi tudományosságban még mindig a görögöké volt a vezető szerep. A latinok inkább csak a görögből fordítottak. Tudományos téren még sokáig a görög szellem termékenyítette meg íróikat, akik sz. Jeromos szava szerint „Görögország virágaival ékesítették magukat”. Ami azonban nem jelenti azt, hogy csak szolgai másolók lettek volna.

Sz. Ágostonnal egyszerre megváltozik a helyzet. Az ő óriási szellemisége korok vízváltatója lett s egyik legnagyobb megalkotója annak, amit később a Nyugat szó: nyugati szellem, nyugati lelkület és kultúra jelentett.

A hellenizáló nyugatiak élén, akik még görög forrásokból merítettek, poitiers-i sz. Hilarius (315—367) áll. „Nyugat Athanázának” nevezték az utódok. Noha életműve nem éri el Athanázét, mint gondolkodó, mélyebb annál; egyénisége nemes, szelíd, gyengéd és finom. Gazdag család fia; mikor a pogány bölcsélet nem adott neki kellő feleletet a lét nagy kérdéseire, a Szentíráshoz nyúlt s abban találta meg, amit keresett. Eleinte házaseletet élt. Később lemondott hatalmas vagyonáról és pap, majd Poitiers püspöke lett.

ÉLETÉNEK FŐ FELADATA, akárcsak Athanázé, vagy Bazilé, a küzdelem az ariánusok ellen. Az akkori Nyugatnak Kelettől való elszigeteltségére nézve jellemző, hogy Hilarius csak 355-ben hallott először a niceai hitvallásról. Gallia kereszténységét addig békén hagyták az ariánus zavarok. Mikor az ariánus császárok Nyugatra is rá akarták kényszeríteni az ariánizmust: Hilariust a hírhedt milánói zsinat után Frígiába száműzték. Itt sokat tanult, látóköre szélesedett és itt írta meg legnagyobb alkotását, a 12 könyvből álló „De Trinitate” c. szentháromságtani művét. Vitázó munkái közül nagyon éles a „Contra Constantium imperatorem” című. A császárt Neróhoz és Deciushoz hasonlítja, ragadozó farkasnak, antikrisztusnak nevezi. Stílusa nem könnyű, nem folyamatos, de egyéni, eredeti és tömör. Az ő érdeme, hogy Gallia megtisztult az eretnekségtől.

Itália legnagyobb szelleme a 4. században sz. Ambrus, Milánó halhatatlan püspöke volt (333—397). A tudós és szónokművész mellett államférfi is a püspöki trónon, aki a császárra is rákényszeríti az egyházi fegyelmet. Nagy Theodóziussal való drámai összeütközése a történelem legszebb jeleneteinek egyike.

Theodóziusnak, aki egyébként Ambrushoz hasonló, igazi nagy jellem volt, néhány tisztviselőjét a 390-i thesszalonikai zendülés alkalmával megölték. A hirtelen haragú császár szörnyű bosszút állt: cirkuszi játékot rendezett Thesszalonikában és az ingyenes látványra odacsődült tömegből pár óra alatt 7000-et lemészároltatott, tekintet nélkül arra, vajjon részesek voltak-e a tisztviselők legyilkolásában vagy sem. Milánó püspöke legközelebb a székesegyházi istentiszteletre érkező császárnak útját állta és tiltakozott az ellen, hogy vértől csöpögő kezét a templomban imádságra emelje. Theodózius megtorpant. Mentegetőzött. Hivatkozott Dávid példájára. Ambrus azt felelte: „Ha utánoztad a bűnöst, utánozd a bűnbánót is!” Theodózius meghajolt. Levetette fejedelmi díszeit és nyilvánosan megvallotta és megsiratta vétkeit.¹

AMBRUS AZ ANICIUSOK nemzetségéből származott; ősei magas rangokat töltöttek be a Birodalom kormányzatában. Apja Gallia prefektusa volt. Ő maga Trierben született; apja korai halála után jámbor életű anyja nevelte. Növére Nyugat első szerzetesnői közé tartozott. Ambrus fényes és sokoldalú jogtudományi és filozófiai képzettséget szerzett s a római jogászok közt való rövid szereplés után a tartományi közigazgatásban folytatta pályafutását. Fiatalon, alig 30 éves korában lett a császári városnak, Milánónak kormányzója. Mint ilyen, az uralkodó osztály előkelő hivatalnok-típusának egyik legvonzóbb és legkiérettebb megismerője.

Amikor Milánó féláriánus püspöke, Auxentius meghalt, az érseki tartomány püspökei hosszasan tanácskoztak a bazilikában, ki legyen Auxentius utóda. Az összegyűlt néptömeg maga is pártokra szakadtan zajongott és viharzott. Ambrus megjelent a színhelyen s a maga prefektusi emelvényére lépve kötelességszerűen rendel akart teremteni a gyülekezetben. Szavai, megjelenése azonnal lecsillapították a tömeget. Ekkor állítólag egy gyermek így kiáltott fel: „Ime, Ambrus a püspök!” A tömeg megismételte a kiáltást és noha Ambrus akkor még csak hitjelölt volt, azonnal püspökké választották. 31 éves korában püspökké szentelték s vele trónra lépett minden idők egyik legfényesebb főpásztori egyénisége, az a klasszikus egyházfejedelem, akinek csodálatraméltóan hatalmas és arányos vonásaihoz századok járnak vissza tanulni.

Úgy kormányozta egyházmegyéjét, mint egy nagy közigazgatási szakember; a milánói egyházmegye történetében, általában a nyugati egyházmegyek szervezési történetében az alkotásai maradandók és mintaszerűek. Ugyanilyen fontossággal bontakozott ki benne az akkori püspök legfontosabb szerepe, a hittanítóé. Egy megérett és befejezett irodalmi kultúra minden formai és tartalmi eredményének birtokában, az antik római szónoklatot keresztény prédikációvá formálva jelentkezett a szószéken Ambrus, a nélkül, hogy mint a szónoklat művésze pusztán összefoglaló lett volna, mások eredményeinek egyszerű felhasználója. Egyéni

volt; stílusán a virgiliusi édességnek ömlését hatalmas jogászi elméje tette szabatossá s teszi még ma is prédikációit az egyházi szónoklat remekeivé. Egyik-másik szónoklata, már amennyiben a gyorsírók feljegyzései szerint ránkmaradt, egyúttal a kor legtömörebb és legcsiszoltabb hittudományi értekezései közé számítható.

HALLGATÓI KÖZT, akik ott szorongtak a székesegyházban, volt egy bizonyos Aurelius Augustinus nevű, 30 éven túli fiatal férfi az afrikai Tagaste városából, maga is rétor s egy retorikai iskola vezetője. Lázás, nyugtalan szellem, akinek lángesze most még csak legközvetlenebb környezetét tartotta lenyűgözve s akiről tanítványainak szűk körén kívül egyelőre nem tudott még a világ. Ő a későbbi sz. Ágoston, ekkor már kiszabadult a manicheizmus sötét és gyötrő mélységeiből, de nem szabadult ki egy asszony törvénytelen szerelmének, ágyasának bűnös bilincseiből. Anyja, sz. Monika asszony, évek óta hullatta érte könnyeit és magának Ambrus püspöknek segítségét is kérte, javítsa meg fiát s az értelem vonzalmának és a lélek vágyakozásának lappangó keresztényéből tegye a hitvalló és gyakorlati élet keresztényévé. Ambrus és Ágoston találkoztak is, de ez a találkozás egyelőre egyikükre sem volt mélyebb hatással. Akármilyen odaadással is volt az ügy iránt Ambrus, ez a lázas, sovány, kicsiny termetű, sötétbőrű és nyugtalan vonású pún rétor és irodalmár kissé távol állott az ő higgadt, fegyelmezetten római, püspökien tiszta és patriciusian előkelő egyéniségétől. Azonban Ambrus prédikációi hatással voltak Ágostonra. Kezdetben csak a csiszolt ízlésű stilszta gyönyörködött Ambrus ékesszólásának külső szépségében, az előadó fenséges megjelenésében és érvelésének szikrázó erejében. „*Verbis eius suspendebat intentus et delectabar suavitate sermonis*” („Lenyűgözötten csüngtem szavain s gyönyörködtem beszéde szépségén”), írja róla később a Vallomások könyvében.²

Ambrus mint hittudós irodalmilag is működött; a szentírásmagyarázatban Origenest és Bazilt követi. A sokáig neki tulajdonított sz. Pál-kommentár azon-

ban nem az ő műve. Ma Ambrosiaster (Al-Ambrus) néven jelölik szerzőjét.

Gyakorlati célú írásai közül jelesek „De officiis ministrorum” c. könyvei, melyekben a milánói egyház papságának ad intelmeket: ez az első keresztény morális kézikönyv. „De fide ad Gratianum” címen 5 könyvet írt az ariánizmus ellen, „De Spiritu Sancto” címen pedig a macedoniánizmus ellen. Remek könyvet írt a szüzesség dicséretére („De virginibus”), a szentségekről („De mysteriis”), a bűnbánatról („De poenitentia”). E mellett költő is és a templomi ének megalapítója Nyugaton. A „Te Deum” azonban, melyet neki szoktak tulajdonítani, nem az ő munkája; azt minden valószínűség szerint sz. Niketas, remesianai (Erdély) püspök szerezte.

A latin egyházatyák között sz. Jeromos (szül. 342 körül, † 420) a legnagyobb tudós és Ágoston mellett Nyugat legkimagaslóbb doktora. Igazi összekötő Kelet és Nyugat között, de a letűnő ókor és a kezdődő másik kor között is. A két korszak határán benne és vele ragyog fel az elmúlt századok egész irodalmi kultúrája egy páratlanul enciklopédikus hajlamú szellemben. Könyvtáryi műveit, akár a kincsesbányákat, úgy használta a keresztény középkor. Óriási tekintély volt még a humanisták előtt is, akik a „humanizmus ősatya” gyanánt tisztelték Jeromost. Valóságos világotazója korának, hiszen még a Rajna „félbarbár partjait” is bejárta.³

JEROMOS (HIERONYMUS), A NYUGATI egyházatyáknak legélesebb és legérdekesebb jelensége, dalmát származású római volt. 342 körül született az illiriai Stridóban. Illir származása rajta hagyta nyomat egyéniségén, amely minden forró áhítata és hősi életszentsége mellett haláláig érdes és indulatos maradt. Családja jómódú volt és keresztény. Jeromos 18 éves korában Rómába került s ott képezte magát. Platon és Aristoteles filozófiáját s a latin

költőket tanulta; stílusa és nyelvézéke Virgiliusnak még akkor is friss és hatalmas varázsa alatt csiszolódott azzá, amivé lett. Viszonyai elég jók voltak ahhoz, hogy a tudás valami enciklopedikus gyűjtőszövegének engedhessen. Könyvtárának nem egy könyvét saját kezével másolta le.

Róma után Aquileiába került, provinciája székvárosába, amelynek egyházi körei s a keleti szerzetesség közt akadt néhány véletlen összekötő szál. Kelet és a keleti szerzetesség iránt izzóan fellobbant érdeklődése s az ifjú tudós otthagynya könyveit, lelkesen vágott neki a nagy útnak, át Thrácián, Pontuson, Bithynián, Galicián, Kappadócián, Cilicián egészen a chalchisi sivatagba. Barátjai közül, akikkel együtt jött, egy csakhamar visszatért Nyugatra, másik kettő meghalt, ő azonban egyéniségének egész szenvedélyével adta át magát a keleti szerzetes-aszkézis szellemének, bűnbánatot tartva azért, hogy annakidején Róma nagyvárosi kísértéseitől ő maga sem maradt egészen mentes. Ám az enciklopedikus tudás szenvedélye itt, az önkéntes számkivetésben sem hagyta el s akármilyen nyersnek és sziszegőnek tetszett is előtte a héber nyelv, megtanulta s általában itt ébredt fel benne az érdeklődés a Szentírás eredeti szövege iránt. Antiochiában pappá szentelték. Majd Názianzi sz. Gergelyt hallgatta s magáévá tette Kelet egész tudományosságát. Origenestől is fordított. 383-ban ismét Rómában látjuk, mint Damazus pápa titkárát. Agilitása oly arányú, hogy a pápának valósággal nélkülözhetetlen. Itt kap megbízást a Vulgata-fordításra. Rómában gazdag irodalmi tevékenységet fejt ki s innen kezdve egy félszázad csaknem valamennyi teológiai harcának egyik legjelentősebb küzdője lett: mint hitvédő, hittudós, aszkétikus író és lángeszű vitatkozó. Damazus halála után a komoly pápajelöltek között emlegették. De kíméletlen modora, mellyel a római papság hibáit ostromozta, ellenségeket is szerzett neki. Az Aventinuson élőkelő férfiakból s nőkből álló aszkéta-kört vezetett.

Hamarosan újra elhagyta Rómát („Babylont“, ahogy nevezte). Egyiptomi tanulmányútja befejeztével végleg Betlehemben telepedett meg, ahol egy nagy férfikolostornak és a sz. Paulától alapított női zárdáknak vezetője lett. E zárdák egyúttal iskolák is voltak, ahol Jeromos klasszikus tudományokat adott elő. Élete

utolsó 33 évét így Betlehemben töltötte, latin szerzetesek és szerzetesnők között, folytonos munkában. Irodalmi harcok, viszályok jeruzsálemi János patriarchával, aki ki akarta utasítani Betlehemből, súlyos betegségek, háborús betörések, a pelagiánusok rombolásai, akik rágyújtották a zárdát: ezek voltak a betlehemi életet kísérő keserű kehely cseppjei, melyet Jeromosnak fenéig ki kellett ürítenie. E mellett a határtalan fájdalom, mely írásaiból újra meg újra előtör: a római birodalom közelgő enyészete! A hazafi mélységes keserve s a kultúrember csillapíthatatlan fájdalma, aki sír Róma történetének letűnő dicsőségén és a klasszicizmusnak elomló szépségén.

Nincs Ágostonon kívül latin nyelven író egyházatyja, akinek nagyobb irodalmi teljesítménye volna. Egy hosszú élet, amely folytonos imádkozásban, elmélkedésben, tanulásban, tanításban és írásban telt el. Éjjel-nappal dolgozott. Életének főműve a Vulgata, a Szentírás latin nyelvű fordítása. Még Rómában revideálta az eredeti görög szöveg alapján az évek folyamán sokszorosán eltorzított Italt vagy Vetus Latinát, azután Betlehemben a Hetvenes-fordítás hexapláris szövege alapján az Ószövetség latin fordítását, végül az eredeti héber szövegből lefordította az egész Ószövetséget. Ez volt Jeromos legfáradtságosabb, kortársaitól legkevésbé méltatott munkája. Működésének súlypontja egyébként is szentírástudományi. Rengeteg kommentárt írt páratlan szakértelemmel: így az összes prófétákat, Mátét, Pált és a zsoltárokat magyarázta.

Mint történetírónak legkiválóbb munkája a „De viris illustribus”: ez az első keresztény irodalomtörténet. Számos bájos szerzetes-történetet is írt. Mint hitvédő, vérbeli polemikus. Szívesen használja polemikus irataiban a párbeszédes alakot. Írt a luciferiánus szakadárak ellen, Helvidius ellen, ki a b. Szűz szüzességét

támadta, Jovinianus ellen, aki a szüzi életet és a szerzetességet bírálta durván, írt Vigilantius ellen a szentek tiszteletéről és erősen küzdött a pelagiánusok ellen. Epés, keserű, szenvedélyes, maliciózus-hangú vitát folytatott ifjúkora barátjával, sz. Rufinussal, kivel szemben időnkint tárgyilagosságát is elvesztette.

Nagyértékűek a betlehemi zárdák lakóihoz intézett beszédei, valamint gazdag levelezése. Ezek a levelek káprázatosan változatosak és sokoldalúak, mert az élet különböző helyzeteiből származva, különböző tárgyakat érintenek és különböző személyiségekkel ismergetik meg az olvasót; igazi, színes kultúrképek, gondos, finom stílus-esszék.

PAULUS OROSIUS azt írta róla: „Egész Nyugat felfigyel, ha a betlehemi szerzetes szólásra nyitja ajkait.”⁴ Cassianus „vir maximae scientiae, probatissimae purissimaeque doctrinae”-nek (roppant tudományú férfiúnak, teljességgel megbízható és tiszta tanítások hirdetőjének, nevezi. Maga sz. Ágoston a legnagyobb tisztelettel és szeretettel szól róla. Jeromosnak szinte anyanyelve a klasszikus irodalom. Még öregkorában is tele vannak írásai klasszikus reminiscenciákkal.

Jeromos barátja, később nagy ellenfele, az aquileiai Rufinus (szül. 345 körül, † 410). Sz. Melánia társaságában tanulmányutat tett Egyiptomban, ahol Vak Didymus tanítványa lett és mesterének hatása alatt lelkes és heves origenista. A 373-i alexandriai ariánus zavar-gások idején börtönt és számkivetést szenvedett. Az Olajfák-hegyén épült remetehajlékában a studiumoknak és a zárandokok iránti szeretetgyakorlatoknak élt. Élénken érintkezett a betlehemi Jeromossal is. Barát-ságuknak csak az áldatlan origenista-viszály vetett véget. Ebben a tollharcban Rufinus volt a mérsékeltebb hangú. A vitát is ő hagyta abba. Szellemben, tudományban, retorikában, dialektikában persze nem érte

utól Jeromost. Nagy érdeme, hogy kitűnően tudván görögül, sok kiváló görög teológiai művet fordított. Latin nyelven folytatta Eusebius egyháztörténelmét.

A novatiánusok maradványaival szemben az Egyháznak a bűnbocsánatról szóló tanítását fejtegette a jeles barcelonai Pacianus püspök. Tőle származik a sokat idézett, szentenciává vált mondás: „Christianus mihi nomen est, catholicus vero cognomen” (Keresztény a nevem, katolikus a melléknevem).⁶

A donatistáknak milevei sz. Optatus volt az ostora, a világi tudományokban is kiválóan képzett, jámbor életű afrikai püspök, akit ruspei sz. Fulgentius egyenesen sz. Ambrus és sz. Ágoston mellé helyez. A donatisták történetét írta meg.

Orosius Paulus sz. Ágoston tanítványa volt. Spanyolországi pap, aki sokat küzdött a priscillianisták és a pelagiánusok ellen. Főműve az apologetikus irányú keresztény egyetemes történet, mely némileg Ágoston „De civitate Dei” c. nagy művének kiegészítője óhajt lenni.

Ugyancsak mint történetíró tűnt ki Sulpicius Severus, aki klasszikus stílusban és sok kritikai érzékel írta meg *Chronicá-jának* két könyvét és *toursi sz. Márton* életét.

Hilárius és Ambrus mellett más költők is ékesítik a latin keresztény irodalmat. Vezérük Prudentius († 405 után), ez az előkelő hispániai világi úr, aki, mikor elég viharos ifjúság után „feje hava” az örökkévalóságra kezdte emlékeztetni, melyért eddig semmit sem tett, szebbnél-szebb himnuszok megéneklésével sietett jóvátenni eddigi mulasztásait és kiengesztelni Istent bűnös multjáért. A „Kathemerinon” (Órák könyve) tiszta lírával tündöklő, formai szépségekkel ékes himnuszok gyűjteménye. A „Peristephanon” a vértanúkat

dicsőítő énekekből áll, ezek közt a gyönyörű „Salvete flores martyrum” kezdetű, az aprószentek magasztalására írt költemény. Amit Babits Mihály az Amor Sanctus előszavában a régi keresztény himnuszokról ír: „bűbajos poézis, gondolati szubtilitás, gyöngédség, szín, zene, öröm és szárnyalás, változatosság az örök egy témában és egység a változatosságban”: az Prudentiusra illik legjobban. Kortársai keresztény Horatiusként tisztelték.

A hispániai Juvencus hexameterekben énekelte meg Jézus életét és így verses evangélium-harmóniát alkotott.

A latin keresztény költők legvonzóbb alakja kétségkívül sz. Paulinus nolai püspök († 431), Ausonius rétor tanítványa. Előbb világi ember, Campania helytartója volt. Hosszú habozás után végre megkeresztelkedett. Ekkor mérhetetlen javait mind eladta, értéküket a szegények között osztotta ki. Pappá szenteltette magát és Nolába ment, ahová sz. Félix sírja vonzotta. Jámbor nejével itt önkéntes szegénységben, imádságban és aszkézisben élt. Mint nolai püspök, a főpásztorok példaképe lett. Költői művein Virgilius hatása érzik.

37.

Sz. Ágoston. Két világtörténeti kor szellemi vízválasztója. Élete; ifjúkori botlásai és megtérése. Lángelméjének univerzalizációja. Bölcséleti és hittudományi alkotásai. Irodalmi hagyatéka.

Szent Ágoston, a „legnagyobb egyházatyja”, valóban világtörténeti arányú személyiség a szellem síkján, akár egy Plátó vagy Aristoteles: utat tör és utat mutat századoknak. Istenre, Istennek a világhoz való viszonyára, a Szentháromságra, a gondviselésre, szabadságra és kegyelemre vonatkozó gondolataiból, történet-

bölcséleti eszméiből immár másfélezer esztendőn túl táplálkozik az utókor. Az ő nevéhez fűződik a humanumnak az a megvalósulása, amely az emberi korlátozottságon felülemelkedve, eszméiben és vágyaiban az isteninek tiszta régióiba jut el.

Életét maga írta meg a Confessiókban.

PÜN VÉR FOLYT ereiben. A numidiai Tagastében született 354-ben. Atyja Patricius, a pogány katona, anyja sz. Monika, a keresztény anyák halhatatlan példaképe.

Szent Ágoston szülőhelye Afrikában fekszik, olyan helyen, ahová a római civilizáció elérkezett ugyan, de vezető középpontot még nem teremtett. Tagaste jelentéktelen, kicsiny város volt s Ágoston szülei a vidéki lakosság közepesen vagyonos rétegéhez tartoztak. De a birodalom bizonytalan társadalmi viszonyai és ingadozó politikája minden tehetség előtt nyitva hagyták az érvényesülés útját s valószínűleg ez lelkesítette Patriciust is, hogy a kiváló tehetségű, eleven fiú további iskoláztatásáról gondoskodjék. Így jutott el Ágoston Madaurába, később pedig Karthágóba.

A vidéki kis gyermek lelke elevenen hatott vissza az antik kultúrélet ragyogó benyomásaira. A fény, a siker és az emelkedés reménye tökéletesen elkápráztatták. Hosszú időn át a becsvágy maradt egyénisége legfőbb mozgatója. Nem volt azonban annyira felületes, hogy a külső sikerek tökéletesen kielégítették volna. Amennyire vágyódott a kitüntetés és érvényesülés után, annyira iparkodott belsőleg is megízlelni a megnyugvást és boldogságot. Érdekes, hogy ez a két tulajdonság a későbbi nagy Ágostonban is állandóan és világosan felismerhető. Olyan ember lesz belőle, aki fontos és megtisztelő állásokban teljesíti kötelességét és ugyanakkor mindig van ideje, kedve és tehetsége ahhoz, hogy belső változásait, lelki életének örök törvényszerűségeit figyelje és elemezze. Egyéniségének súlya mindig a belső emberben van. Öröm neki elmélyedni az itt mutatkozó mélységekben, fölfedezni a lélekben rejtőző igazságot és boldogságot. Csak ha a körülmények parancsolják, nyúl bele Ágoston a külső világ életének irányításába.

Súlyos csalódásokon keresztül jutott el a belső béké-

hez és a kereszténység megvallásához. Karthágói tanuló korában forró vérének szenvedélyével kereste az érzéki örömöket. 18 éves korában bűnös viszonyt kezdett és egy törvénytelen gyermek apja lett. Maga is érezte, hogy a testi szenvedélyek nem méltók lelke szárnyalásához. Épp ez a kízó benső ellentét tehette rokonszenvesse szemében a manicheusok szektáját, akiknek tanaiban az erkölcsi rossz eredetére megnyugtató választ fedezett fel. Kilenc évig vergődött a manicheizmus bilincseiben, amíg végre elfordulva az ellentmondásoktól és a megokolatlan állításoktól, inkább az új-plátói bölcséletben keresett tájékozódást.

Közben azt is tapasztalnia kellett, hogy törekvésének másik hatalmas rugója, a becsvágy sem hozott megnyugvást szívének. Először Karthágóban nyitott szónoki iskolát, de fényes siker nem kísérte működését. Tüdejével örökösen baja volt, ami szónoki szereplésekben akadályokat jelentett. Kutató szelleme sem talált a szónoki előadások egyformaságában kielégülést, tanítványainak vásott-sága is keserítette.

Karthágó után Rómában is kísérletezett szónoki iskolával, de az eredmény itt még siralmasabb volt mint Afrikában. A pogány Symmachus közvetítésével végre sikerült megszereznie a milánói állami szónoklati tanszéket. Ez az állás külsőleg fényes helyzetet jelentett neki, hiszen Milánó a császári udvar székhelye volt. Anyagi gondjaitól is megmenekült. Tökéletes lelkibékét azonban nem élvezett. Nyűgnek érezte az iskolát. A szíven uralkodó érzéki szenvedély csak súlyosabbá tette lelki válságát. Az újplátói bölcsélet már teljes szépségben tárta föl előtte a belső világ végtelenségét; mint ennek a világnak új szerelmese, epedve, fokozottan vágyódott a lelkibéke után.

Ekkor került sz. Ambrusnak bűvkörébe. A milánói püspök szentbeszédei, főképp azonban Monikának meg nem szűnő imája és kérelmei, lassan a kereszténység iránt is fogékonnyá tették lelkét. Ezek a szenvedések és az állandó lelki feszültség végre megérlelték a szívét: 387-ben Ambrus püspök kezéből fölvette a keresztséget.

Azt a harmóniát, mely Ágoston bensejét a kereszt-ség felvétele után eltöltötte, minden tekintetben töké-

letessé kívánta tenni. Elhatározta, hogy lemond szónoki és titokban ápolt államhivatalnoki vágyairól, visszavonul afrikai kis birtokára, ahol a belső élet szemlélődésével és az isteni titkok feszegetésével tölti el majd idejét. Azt hitte, hogy az elvonultságban kielégítheti szívének vágyait, eléri fő célját, fejlődésének végső állomását. Az érzékeny és finom lélek, mely sokáig türelmetlenül epedett a hírnév és az érzéki szeretet után, most kiábrándultan a boldog egyedüllétben akart megpihenni.

Téves volna a fiatalembernek e nagy változását merőben az újlátói szemlélődés hatásaként felfogni s azt állítani, hogy Ágoston a keresztség felvételekor távol állott Krisztus vallásától. De bizonyos, hogy az új életfordulat nem lobbantotta lánggra azonnal lelkes szeretetét Krisztus hívei s az ő új testvérei iránt. Őszintén elfogadta a keresztény hitet, de tovább kísért a képzett elmélkedők és csalódott emberek zárkózottsága.

Az elvonultság eleinte nagyon jól tett Ágoston sebzett lelkének. A meleg afrikai nap tüdejét is megerősítette. Válogatott barátok termékenyen hatottak szellemére. Ez a magányban töltött néhány esztendő a bölcselő Ágoston legtermékenyebb korszaka volt.

DE AZ AFRIKAI keresztények észrevették az egykori híres szónok hitbuzgó életét s nagy tudását és hamar levonták a következtetést, hogy nekik éppen ilyen papra volna szükségük. A hippóiaknak jutott eszébe először, hogy beteges püspökük mellé Ágostont segítőtársul kérik. A tagastei magány élvezője először visszariadt attól, hogy eddigi gyönyörűséges életével szakítson. Az elmélkedés és az imádság azonban már annyira megpuhították őt, hogy saját hajlamait a keresztény hívek szükségletei mögé helyezte. 391-ben pappá szentelték, 394-ben a püspöki méltóságot is megkapta, 395-ben pedig az elhunyt Valerius püspök után a hippói egyházmegye kormányzását is átvette.

Ettől kezdve Ágoston élete már nem önmagáé, hanem a nyájáé. Érett, tudatos szeretettel vállalja azokat a nehéz feladatokat, melyeket a püspöki méltóság egyházmegyéje területén és az egész kereszténységben reája ró. Sokat szenvedett, gyengéd és érzékeny lelkének legszebb gyümölcse volt, hogy megértő gyöngédséggel intéztette a kezébe jutó ügyeket. Harcolnia is kellett a tévtanítókkal, akik néha a társadalmi rendet is komolyan veszélyeztették. A vitatkozásban Ágoston tud heves, éles, maró, gúnyos is lenni — ezekhez a fegyverekhez az egykori rétornak érteni kellett —, de felsőbbbéséges tapintattal választja el a tévelyt a tévedőtől, a rossz tetteket a szálnalmat érdemlő emberektől. Ha voltak gyengéségei, azok éppen abban mutatkoztak, hogy az erőskezű beavatkozástól visszaretlent.

Püspöki tisztének gyakorlása vitte Ágostont ismét a szószerkre. Az egykor híres világi szónok most előkelő közönség helyett egyszerű hippói híveket kapott hallgatóságul. Eleinte nehezére esett elszakadni a szónoki próza választékos stílusától és egyszerűen fejteni ki az igazságokat. Később azonban ebben a szónoklati stílusban is mesteri tökéletességre vitte. Különböeseb elrendezés és művészi érvelés nélkül, alkalomszülte sorrendben adja elő mondanivalóját. Utólérhetetlen az a közvetlensége, amellyel az élet valamennyi mozzanatára kiterjeszkedik. Nagy lélekismerete beszédeinek tömondataiban is az emberi élet jellemzésének számtalan mesteri ábrázolását nyújtja. Melegséget pedig a szavainak az ő harmónikus, nagy lelke és gyöngédsége ad. Megérti híveinek minden ügyét-baját, észreveszi a hallgatóság körében jelentkező legkisebb hangulatot s ért ahhoz, hogy az időjárás, a zsúfoltság, a hosszú szertartások keltette unalomnak egy-egy szellemes megjegyzéssel elejét vegye.

Beszédeinek olvasásakor megelevenedik alacsony,

törékeny alakja a szószéken, szinte halljuk kissé fátyolozott hangját, melyet ellenállhatatlanul kedvessé tesz, hogy olyan nagy és gazdag lélek verődik ki mindenik fordulatában. Fárasztó és nehézkes csak akkor lesz számunkra, amidőn a kissé erőszakolt és részletező szómagyarázatokat vagy allegorikus értelmezéseket adja elő. Mert hiszen még ez a nagy szellem sem tudott a korabeli tudományosság esetlen nyűgeitől teljesen szabadulni.

Ágoston szónoki működése eltörpül irodalmi tevékenységének jelentősége mellett. Tudását, lelkét és korzakokat formáló hatását ezekben az iratokban találhatjuk meg. E nagy értékeknek hordozója elsősorban az ő sokoldalú s mégis teljesen önálló, eleven s mindig a saját lelkében kutató kivételes szellemisége. Ágoston nem maradt mozdulatlan vagy érzéketlen az élet egyetlen kérdése iránt sem; amit adott, azt önmagából adta s eszméit tökéletes latin nyelvi formába öltöztette. Röviden így foglalhatnók össze azokat az erényeket, amelyek sz. Ágostonból a világ egyik legeredetibb bölcselőjét, a kereszténység legnagyobb teológusát és a társadalmi-állami életnek egyik legmélyebb hatású ismerőjét alakították.

Ágoston bölcséleti alkotása hirdeti talán a legvilágosabban, mennyire saját belső világának gazdagságából meritett. Bölcselete nem más, mint az Istenhez vágyódó és Istennel már itt a földön eltelt léleknek önföltárása. A fiatal Ágoston kételkedését az győzi le, hogy a lelki élmények önmaguk valóságát közvetlen világossággal hirdetik. A tudat tényeiből kiinduló bölcselkedésnek ő az első hirdetője. A tudati tények létezésével egyenlőképp biztosak és szilárdak az örök és változatlan általános elvek, mert bennük az isteni eszméket szemléli a lélek. Ezek az isteni eszmék a

plátói ideák nyomán születtek meg Ágoston gondolatvilágában, de az eleven lélek nagy szerelmese ezeket az eszméket nem önálló igazságoknak tartja, hanem Isten értelmének fogja fel. Az érzéki ismeretnek már nem sok értéke van nála. Szilárd bizonyosságot nem sokat vár tőlük. Az emberi tudás ereje onnét jön, hogy az isteni értelem világosítja meg szellemünket. Ez az isteni megvilágosítás később a középkori ferences bölcseletben más hatásokkal vegyülve, újra jelentkezett.

Isten létéről is azok a változatlan igazságok kezdeskednek, amelyeket mi tökéletes bizonyossággal magunkban felfedezünk. Hol volna ezeknek örök és változatlan léte, ha nem az örök és változatlan Istenben? A tökéletes boldogság utáni vágy szintén elegendő alap a nagy lélekbúvárnak arra, hogy Isten létéről megbizonyosodjék. De ugyanez a lélekbe merült szemlélet érvényesül akkor is, amikor lélektani elemzéseket folytat, vagy pedig vágyódásunk tárgyából: az örök és változatlan igazságból a lélek halhatatlanságára következtet. Érthető az is, hogy Ágoston semmi rokonszenvet nem érzett az iránt a hűvös erkölcsiség iránt, mely a pusztá jócselekedetben látja az erkölcsi élet végpontját. A bölcselet ezen ágában is a lélek állott gondolatok középpontjában, a lélek boldogsága az a zsinórmérték, mely értékessé vagy értéktelenné teszi az emberi cselekedeteket. Mivel a boldogság csak Istenben érhető el, azért a cselekedetek jósága attól függ, mennyire közelítjük meg általuk Istent. Közvetlenül ugyan a törvény igazít el, de a törvény által a dolgokat is Isten elrendezése és akarata szerint használjuk, úgyhogy általuk is Isten felé törekszünk.

Jellemző, hogy Ágoston legnagyobb irodalmi alkotásai is ilyen lelki elmélyülésből születtek meg. A „Vallomások” saját lelki fejlődésének megragadó

rajzát nyújtják. A bensőbe fúródó tekintet e műben a lélek tragikus vonásait is könyörtelenül felkutatja s ennyiben Ágoston gondolkodásának újabb, nagyon fontos oldalát mutatja. Végül azonban a lélek és az Isten vágyakozásának, egymás iránti vonzalmának ünneplésévé emelkedik.

Teológiai iratai között terjedelem és rendszeresség tekintetében a Szentháromságról írt nagy munkája foglalja el az első helyet. Érett korában, püspöki gondolatai között dolgozott rajta. A 4. század nagy vitáinak lezárása után nyugodtan összefoglalhatta volna a hosszú harc eredményét. Ágoston azonban itt is hű marad önmagához. Dialektikai és metafizikai megkülönböztetések helyett a lélek érdekli őt elsősorban. Isten belső életébe merül el s az ott található végtelen ismeret és szeretet eredményeként fogja föl a Szentháromságot. Kifejti ő is a szükséges magyarázatokat, amelyekkel e nehéz területen az ellentmondás elkerülhető, de műve értéke abban a sok apró lélektani megfigyelésben van, amelyek a titkot magyarázzák és ugyanakkor lélekismeretünket is gyarapítják.

Egyetlen nagyobbszabású műve, az „Isten országáról” szóló, távolodik el sz. Ágoston megszokott, lélekelemző szempontjaitól. Mert itt az emberi társas élet, a művelődés sorsa és törvényei foglalkoztatják. De nem marad meg az események és a közvetlen törvények megállapításánál. Nem pusztá kedvtelésből vagy érdeklődésből írta ezt a könyvet. A nyilvánosság előtt védelmébe vette benne a kereszténységet ama vád ellen, mely a birodalom akkori zilált állapotaiban sokfelé megfordult az emberek agyában. A pogány Róma sohasem hódolt meg a barbárok előtt, viszont a kereszténység behozatala után alig egy századdal Alarich gótjai barbár módon garázdálkodhattak az ősi falak között. Vajjon ez a nagy hanyatlás nem abból követ-

kezett-e, hogy a pogány istenek büntetést mértek a hűtlen rómaiakra? Ágoston fülébe is eljutott ez a kifogás, le akart számolni vele, de ezt úgy tette meg, hogy mindenki láthassa: a történelmi fordulatok megítélésében nem lehet ilyen gyermekes okoskodásokkal eligazodni.

Elméje számára pedig ez a probléma csak arra jó, hogy alkalmat adjon a történelem bölcséletének megalapításához. Nem az egyes, bár talán megrendítő események számítanak az évezredek változásaiban, hanem az az általános törvény, hogy itt a földön Isten országa — az örök értékek védelmére vállalkozó emberek csoportja — küzd egy másik birodalommal, melynek polgárai csak önző érdekeket hajhásznak. E hűvös magaslatról sok kínos tény talál magyarázatot. Elmondhatjuk, hogy Ágoston evvel a bölcselkedő vizsgálattal a saját szívét is meg akarta nyugtatni, mely mindig erősen vérzett, valahányszor a birodalomnak: a béke, a rend, a jog örének hanyatlását látta. Hiszen egyéb írásaiban és megnyilatkozásaiban is mindig hűséges és lelkes római polgárnak vallotta magát és szilárdan meg volt győződve, hogy a római rend összeomlása után az emberiséget is pótolhatatlan veszteségek érik.

Sz. Ágoston volt az első igazi történelembölcselő. Nem is lehet csodálnunk, hogy még az ő nagy elméje sem tudott rendet teremteni a kérdések tömegében és végső válaszát sem volt képes világosan megfogalmazni. A részletek azonban világosan hirdetik, hogy Ágoston egész lelkével dolgozott a művön. Itt vannak elszórva azok a gondolatok, amelyek a társas élet mélyeibe szállva alá, a keresztény államtanak, nemzetközi jognak az egész középkoron át, sőt részben még ma is érvényes vezérelveit hozták felszínre.

E kiemelkedő alkotásokon kívül sz. Ágoston teológiai termékenysége azokkal a hosszú és nehéz vitákkal jellemezhető, melyeket főleg korának három tévedése ellen folytatott.

Megtérése után szükségét érezte, hogy a manicheusokkal, egykori megtévesztőivel szembeszálljon. Talán önmagát is igazolni kívánta azok előtt, akik ismerték manicheista pártállását, hogy komolyan elfordult ettől a tévedéstől. Ezek az iratok tehát jórészen Ágoston katolikus életének első esztendeire esnek. Leginkább a teremtés eszméjét védi bennük a dualista nézet ellen és az akarat szabadságának világos hangoztatása is jellemző ezekre az iratokra. A szabadság-problémával kapcsolatban vetődik föl az erkölcsi rossz kérdése is s itt hirdeti Ágoston azt az általános nézetet, hogy az erkölcsi rossz a szabadakarat fogyatkozása, mert a nagyobb jó helyett a neki meg nem felelő kisebb jót választja. A bűn nem „*appetitus naturarum malarum, sed desertio meliorum*” (nem rossz természetű dolgok kívánása, hanem a jobb természetűek elhanyagolása). Ezért nincs is a bűnnek létesítő oka (*causa efficiens-e*), hanem csak hibázó oka (*causa deficiens-e*).

Kemény gondot okoztak akkor az afrikai püspöknek a donatisták. A keresztény Nyugat e bárdolatlan lelkű reformátorai az egyházi élet szentségéért szállottak síkra s mozgalmuk, mint a fanatikus tisztogatóké általában, erőszakos forradalomra fejlődött. A társadalmi életben kegyetlenségek, elvi tekintetben súlyos tévedések kísérték őket, melyek a szent élet túlzó követeléséből folynak. Nem ismertek el érvényes egyházkormányzatot, érvényes szentségeket ott, ahol a vezetők életét nem tartották elég buzgónak. Végső fokon az Egyház látható jellege is veszélybe jutott a donatista nézetek merev követésével.

Ágoston iratokban és beszédekben nem szűnt

meg hadakozni a vakbuzgók e szövetkezete ellen. E szellemi küzdelem alatt fejtette ki az Egyházra vonatkozó gondolatait. Leginkább nagy afrikai elődje, sz. Cyprián gondolataiból táplálkozott. Az egység eszméje állott védelmének középpontjában s az egységgel együtt az igaz Egyház többi ismertetőjegyeit is fényesen boncolgatta. Következetességben, világosságban, részletezésben messze felülmúlja sz. Cypriánt. Az ő egyháztana semmiféle ingadozásokat nem tartalmaz, a legtöbb pontban már a mai elveket hirdeti tökéletes szabatsósággal.

Eredeti és gazdag sz. Ágostonnál az egyházas élet Krisztussal egyesült, benső jellegének hangoztatása. A donatisták ellen is érvényesíti ezt az igazságot, de beszédeiben még inkább uralkodó motívumként vonul végig a keresztény hívőknek Krisztusban való egysége. Szellemessége, merész képzelő tehetsége és gyakorlott kifejezőkészsége utolérhetetlen olyan megkapó részletek szerkesztésében, melyek plasztikusan hirdetik ezt a krisztusi egységet. A keresztény élet Krisztus életének mása; Krisztus szinte foghatóan jelenik meg a hívő keresztények egységében. „Látom, hogy sokasághoz intézem szavaimat. De mivel mi valamennyien egyek vagyunk Krisztusban, képzeljük úgy, mintha magánonosan volnánk. Senki idegen nem hall minket, egyek vagyunk, mert mindnyájan az „Egy”-ben vagyunk.”¹ Sz. Ágoston kutatói kivétel nélkül elismerik, hogy az egyházas élet jogi és szervezeti vonatkozásait legszebben a hippói püspök fogta föl benső lelki buzgóságnak, tiszta vallásosságnak. Valóban, ő nemcsak a kegyelem doktora, hanem az egyháztan legnagyobb tudósa is. A gyakran ismétlődő állítások ellen, hogy sz. Ágoston protestáns lett volna, ez az egyházas érzület és gondolkodás mindennél világosabb cáfolat. A kegyelemtanban eléjtett egy-egy merész mondat semmikép sem teheti pro-

testánssá azt, aki szívvel-lélekkel a katolikus Egyház püspöke és gyermeke akart lenni.

Még nem fejeződött be a donatista küzdelem, amikor Ágostonnak újabb ellenféllel kellett megküzdenie a kinyilatkoztatás egyik legfontosabb kérdése, az isteni kegyelem tana érdekében.

SZ. ÁGOSTON jelentőségét e pontban csak úgy érthetjük meg, ha szem előtt tartjuk, hogy a keresztény tan, főleg sz. Pál nyomán, a kegyelem kérdéseiben három alapelve támaszkodik: 1. Az emberi természet Ádám bűne következtében nincs többé abban a nemes állapotában, mellyel Isten a teremtkor felruházta. Bukása két súlyos következménnyel járt: elveszítette a közöséges emberi színvonalon túlemelkedő természetfölötti ajándékokat s fennmaradt képességei vétkes állapotában nem elégségesek a természetörvénynek és Isten parancsainak hosszabb időn át tartó teljesítésére. 2. Krisztus megváltó halála visszaszerezte nekünk az ősi boldogság ártatlan életét. Ez a Krisztusban való újjászületés. 3. Ebben az újjászületésben az ember természetes jócselekedetei, szabadakaratának természetes erőfeszítése semmit sem számítanak, még a belső megigazulásra való előkészület is megköveteli Istennek ingyenes kegyelmi adományát.

Ezeket az igazságokat az első keresztény századok hűségesen vallották, de nem egyforma figyelemmel fordultak a tannak mindenik részlete felé. A görög egyház gondolatában a krisztusi újjászületés foglalta el a középpontot. Ennek az isteni életnek a megtestesült Ige példája nyomán megalkotott szépségét magasztalják elragadó mélységgel a görög szentatyák. Ugyanekkor azonban a merőben természetes síkban mozgó szabadakaratnak elégtelensége nem érdekelte őket ennyire, sőt gnosztikus és manicheus tévedésekkel szemben általában a szabadakarat hatalmát inkább védeni és erősíteni igyekeztek. Annyira mentek ebben a buzgóságban, hogy néha öntudatlanul a szabadakarat erőlködéseitől tették függővé az isteni kegyelmet is — ami a kinyilatkoztatott igazsággal nem volt összeegyeztethető.

Ezt az inkább tudatlanságból, mint teológiai elmélyülésből származó tévedést hirdette az 5. század elején Pelagius. Az emberi szabadság erejét annyira ellenállhatatlannak tartotta, hogy inkább a sztoikusok, mint a kereszténység szabadságfogalmát tette magáévá. Az önmagára hagyott szabadakarat szerint erkölcsi tekintetben mindenre képes, Isten valamennyi parancsát pontosan megtarthatja, különös kegyelem nélkül is mindenki felemelkedhetik a szentség legmagasabb fokára. Gyakorlati következményekként pedig a kérlelhetetlen szigorúságot és az imádság elhanyagolását hangoztatta. Még veszélyesebb volt, hogy Pelagius az ösbűnt is tagadta.

E tanok ellen rövidesen megindult a visszahatás, melynek lelke és szellemi vezére sz. Ágoston lett. A küzdelem külső lefolyása nem ment símán, a tévtanítók, különösen Julianus, értettek ahhoz, hogy óvatos és kétértelmű kifejezésekkel az egyházi tanító tekintélyt saját pártjukra állítsák. Így történt meg, hogy egy keleti zsinat (a diospolisi) Pelagius tanítását nem ítélte el, amikor megismerkedett vele. A görög származású Zozimus pápa egyideig szintén ingadozó álláspontot foglalt el a tévedéssel szemben.

Ágoston ezek a fordulatok nem csüggesztették el. Tudta, hogy e nehéz kérdésben bajos lenne egyszerűen eljutni a teljes világosság birtokába. Hiszen a szabadakaratról írott első műveiben ő maga is olyan elveket hirdetett, mint a görögök általában. Csak a 396—97-ben készült „De diversis quaestionibus ad Simplicianum” c. iratában fejtette ki világosan a kegyelem szükségességét és ingyenességét. Lankadatlan fáradásának valóban meglett az eredménye: a római szék és az egész keresztény világ felismerte a Pelagius-féle tan helytelenségét és elfordult tőle. Pelagius maga hamar letűnik a színpadról, az ismeretlenség homályába

vész; társa, Caelestius is elhallgat; egyedül a nyugtalanvérű Julianus püspök mozgolódik tovább, de eredménytelenül.

Sz. Ágoston megtörte a pelagiánizmust külsőleg, befelé pedig megszilárdította és véglegesen lefektette azt az igazságot, hogy az eredeti bűnnel megromlott emberi szabadakaratnak Isten kegyelmi segítségére van szüksége, hogy a törvényt megtartani képes legyen és a megigazulás, majd az üdvözülés munkájában nem az emberé, hanem az Istené a kezdeményezés. Visszatartotta egyszersmind azokat a gondolatokat, melyek az eredeti bűn elhomályosításához vezettek. Ezeknek az igazságoknak megvédése és az egyetemes hittudat közkincsévé való tétele adja meg sz. Ágoston dogmatörténelmi jelentőségét. Ezért illeti meg őt méltán az a nagy elismerés, mely a „doctor gratiae” jelzőben jut kifejezésre.

A pelagiánizmus vezéreinek elhallgattatása nem fejezte be a kegyelemre vonatkozó vitákat. Ágoston iratai, melyekben az emberi szabadság korlátait és Isten hatalmát fejtegette, visszatetszettek több afrikai és dél-franciaországi szerzetesnek, mivel a tökéletességre való komoly törekvést veszélyeztetve látták Ágoston kijelentései által. Ezek a szerzetesek és híveik azt a nézetet képviselték, hogy Isten nem ingyen, hanem az akarat természetes erőfeszítése szerint adja kegyelmi ajándékát és az üdvösségre jelentős cselekedet létrejötté legvégső gyökerében kizárólag az ember elhatározásának javára írandó. Ezek az állítások szintén összeegyeztethetetlenek a kinyilatkoztatott kegyelemtannal. Ágoston ezért még utolsó esztendeiben is kötelességének tartotta, hogy ebben a komoly vitában felemelje szavát az igazság mellett. Mind a két részről jóakarátú, lelkes és tehetséges emberek küzdöttek s ez a körülmény eredményezte, hogy az ellentétes nézetek legvégső gyöke-

rég hatoltak le. Ágoston is e műveiben legrészletesebben foglalkozik az isteni kegyelem hatékonyságának, az előre-elrendelésnek, Isten egyetemes, üdvözítő akaratának tilkaival. A küzdelem végét Hippó nagy püspöke már nem érte meg.

Már a pelagiánusok ellen folytatott harcban, de még inkább a második csoport: az újabban ú. n. felpelagiánusok ellen sz. Ágoston a hagyományos keresztény igazságokat saját felfogásának árnyalataival együtt adta elő. Így olyan rendszert teremtett, melynek alapossága és mélysége méltó szerzőjéhez, de a teljes igazságot nem fejezheti ki. Az Egyház nem is tette soha magáévá ezeket a nézeteket.

EZEKNEK AZ EREDETI nézeteknek rövid jellemzése nem maradhat el, mert sz. Ágoston gondolkodását igen fontos kérdésben újabb oldalról világítják meg. Igazolják azt a véleményt is, hogy Ágoston természete szerint a legkülönfélébb kérdések tárgyalásában is elsősorban mindig az emberi lélek kutatója maradt.

Az áteredő bűnre vonatkozóan elfogadja a tényt, megismétli a Szentírás tanát a kegyelmi adományok elvesztésére nézve. Majd maga merészen kikövetkezteti, hogy a bűn az ember lelki erőinek meggyengülésével járt. A szabadság (libertas) elveszett az ember számára, vagyis képtelenek vagyunk bűn nélkül élni, mint az első ember; egyedül a szabad választás képességével bírunk (liberum arbitrium), mely elegendő a felelősség megállapítására. Nagy-jelentőségűvé lesz az áteredő bűn e magyarázatában a rosszra való érzéki hajlandóság. Az emberi természet erkölcsi erőtlensége gyászos következményeivel az áteredő bűnben bírja magyarázatát.

Az áteredő bűn két nagy részre osztja a kegyelmi rendet. Másik járt el Isten a bűn előtt s másikkal menti meg az embereket a bűn után. Ez az ú. n. infralapsarius („bűnbeesés utáni”) nézőpont kizárja, hogy a kegyelemtan későbbi két ellentétes iskolája, a tomizmus és a molinizmus Ágostonra hivatkozzék, mint mesterére.

A hatékony kegyelem olyan lelki ajándék, mely szí-

vünket előkészítve és átalakítva, az üdvös jócselekedet elkövetését elkerülhetetlenül magával hozza. Nem az akarat előreindítása s nem is a kegyelem megismert eredményessége teszi Isten kezében biztosan megindító eszközzé az Isten e nagy ajándékát, hanem az a lelki energia, amely az ember akaratát a jóra hajlítja.

Megmarad-e a szabadság ezen isteni segítség hatása alatt? Ágoston őszintén bevallja, hogy a két véglet között szüntelenül vergődik, mert nem találja meg az ellentétek egyensúlyát. „Aki ebben a kérdésben kutat, — írja egyhelyütt — azt kegyetlenül szorongatja az aggodalom: nehogy úgy védje az isteni kegyelmet, hogy az emberi szabadakaratot tönkre tegye, de viszont a szabadságot se állítsa úgy oda, hogy dölyfös istentelenséggel háládatlan legyen a kegyelem iránt.”² Ebben a zavarában egyforma határozottsággal ragaszkodott mind a két igazsághoz. Az ember számára mindig megkövetelte a szabad elhatározást. Viszont amikor az isteni kegyelem győzelméért vitatkozik, a szabadság jelentősége elhomályosul szelleme előtt. Ragaszkodik ugyan hozzá, de olyan magyarázatot ad neki, hogy az igazi szabadságként már alig fogható föl. Ezek a vitatkozás hevében elejtett kijelentések szolgáltak később kiindulópontul a janzenisták Ágoston-magyarázatában. Szinte csak azt látszik ilyenkor megkövetelni, hogy az akarat ne külső kényszerből, hanem belső hajlamból induljon meg s mégis szabad legyen. Valóban eltért a tiszta szabadságfogalomtól? Vagy csak a tudós egyoldalúságából engedett meg magának olyan nyilatkozatokat, melyeknek nem szabad nagy jelentőséget tulajdonítani? — Ezeket a kérdéseket Ágoston műveinek vitatkozó, kevésbé rendszeres jellegénél fogva alig lesz lehetséges valaha is teljes bizonyossággal eldönteni. Hiszen azon a csúcson jár, ahol minden kis lépés vagy a kegyelem erejének, vagy a szabadságnak tagadását jelenti. S hozzá még először küszört fel e magaslatra, érezte, hogy saját erejére hagyatva szédülni kezd s ezért ragaszkodott ez elvekhez a nélkül, hogy összefüggésüket látta volna.

Ugyanez a bizonytalanság jelentkezik sz. Ágostonnál, amikor az előre-elrendelést és az Isten egyetemes üdvözítő akaratát tárgyalja. Az Isten hatalmának védelme élt itt is a középpontban, ezt akarja a buzgó, de nem eléggé mély gondolkodású szerzetesekkel elfogadtatni. Nem

egy nyilatkozata a mellett szól, hogy a Mindenható minden tekintet nélkül az emberi cselekedetekre döntött az üdvözültek és a kárhozottak sorsáról. Olyan kijelentést is megenged, amely Isten egyetemes üdvözítő akaratát korlátozni látszik. De más alkalommal védi Isten igazságosságát, egyetemes üdvözítő akaratát. Ágoston e kérdésben is ingadozik s nem találja a végleges megoldást.

Ez a tétovázás és problémákkal küzdés nem von le semmit Ágoston nagyságából. Megvédte a megtámadott igazságokat s a velük kapcsolatos kérdéseket merészen tovább vezette. Ha nem is oldotta meg mindet, de egész nagyszerűségükben elének tárta a titkokat, amelyek a földi ember számára valószínűleg mindig titkok maradnak.

Ágoston nemcsak mint a keresztény gondolat páratlan erejű elmélyítője volt nagy, hanem mint szent egyházfő is. Püspök korában is mint egy remete vagy szerzetes élt. „Vita communis”-t vezetett be: közös szabályok alatt együtt élt papságával. Sok prédikáció, — naponta olykor kettő is — állandó írás, állandó jó-tékonykodás (néha értékes templomi szerek feláldozása árán is): ez volt Ágoston programja.

Élete végén szinte fenéig kellett kiürítenie a szenvedések kelyhét. A hanyatló római birodalmon kimondhatatlan nyomorúság ült. Bonifác afrikai helytartó sértett érzékenységen alapuló bosszúból behívta a vandálokat. Afrika, a birodalom „éléstára”, hamarosan sivataggá változott. Későn volt már, mikor Bonifác kibékült az udvarral és a vandálok ellen fordult. Az ostromlott Hippóban kellett meghúznia magát és néznie árulásának szörnyű aratásait. Hippó ostroma alatt halt meg Ágoston, 430-ban. Teteme ma Paviában nyugszik. Életírója, Possidius feljegyezte róla, hogy végrendeletet nem hagyott hátra: Isten e szegényének nem volt semmije.

A hippói egyháztanító hatalmas irodalmi termést hagyott az utókorra. Fennmaradt irodalmi hagyatéka: 93 mű 235 könyvben.

„Az egész hittudomány, amint a középkorban kialakul és egy sz. Tamás Summájában oly szédítő arányokban tárul elénk, voltaképpen mindenestül sz. Ágoston atlaszi vállain nyugszik; a szentháromságtan és christologia az ő közvetítő és továbbépítő, az anthropologia, ecclesiologia és szentségtan az ő alapvető tevékenységének műve.”³

Mint bölcsező küzd a „Contra Academicos”-ban minden idők mindíg aktuális szellemi nyavalyája, a szkepszis ellen. „Soliloquiá”-iban, az érzékfölötti igazságok megismeréséről és a lélek halhatatlanságáról szóló örökszép monológjaiban, álmatlan éjszakák elmélkedéseit jegyzi fel. A Soliloquiák folytatása és kiegészítése a „De immortalitate animae”. A „De vera religione” c. könyve bölcseleti hitvédelem a manicheusokkal szemben. Leghatalmasabb munkája a „De civitate Dei”, amelyben szembeállítja Isten városát az evilági várossal. Egy világtörténelmi szemlélet magasztalára emelkedett, víziószerű elmélkedés ez az Isten terveiről a világ fejlődésében. Mikor 410-ben Alarik hadai feldúlták Rómát, a pogány hagyományok hívei fájdalmas szemrehányással panaszolták fel a Birodalom pusztulását: az istenek kézzelfogható büntetése ez, — mondták — mert Róma népe elhagyta az ősi hitet, melyen régi nagysága épült. Ágoston nemcsak e vád ürességét mutatta ki, hanem a kor eseményeiről áttérve az egész emberiség történetére, kifejtette, hogy az egész történelem nem más, mint Isten városának, az igazaknak és a jóknak állandó harca a „civitas huius mundi”-val, a gonoszság és tévedés nemzedékével, látnoki szemmel pedig megjövendölte Isten Fiának végső diadalát.

Mint dogmatikus az „Enchiridion ad Laurentium de fide, spe et caritate” c. művében kidolgozza az első rendszerbe foglalt hit- és erkölccsant. Legtöbbet munkálkodott „De Trinitate” c., 15 könyvből álló művén. Maga jegyzi meg, hogy megírását mint ifjú kezdte el és mint aggastyán fejezte be. „De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus manichaeorum” és a „Contra Faustum” c. könyvei a manicheus erkölcsöket és kép-mutatásokat állítja pellengérre. A „De baptismo”-ban kifejti, hogy a szentségek isteni erőből hatnak. A „De peccatorum meritis et remissione”, a „De natura et gratia”, a „De gratia et libero arbitrio”, a „De dono perseverantiae”, a „De praedestinatione sanctorum” — hogy csak leghíresebb munkáit említ-sük — a pelagíanizmus élet török le. Mint szentírás-magyarázónak legszebb művei a „Tractatus in Joannem” és „De sermone Domini in monte”. A „De doctrina christiana”-ban az első hermeneutikát nyújtja. Gyakorlati irányú írásai közül kitűnő a híres „De catechizandis rudibus”, mely legelső elmélete a hitok-tatásnak. A szüzesség szépségeit magasztalja „De sancta virginitate”, a házaselet erkölcsi kötelességeit a „De bono coniugali” c. műve.

270 levele maradt hátra, melyekben mint ember, tudós, lelkipásztor, lelke egész gazdagságát, szépségét és nagyságát, emberi és papi jóságát, mély bölcsességét, dús tapasztalatait sugároztatja.

Valamennyi alkotása közül a legismertebb és legmeg-indítóbb a Confessiók 15 könyve. Hatásuk ma is utol-érhetetlen. Élén haladnak minden önvalomásnak, ön-életrajznak, melyet valaha megírtak. Az egész egy megrendítő életgyónás, melyben Ágoston a minden-tudó Isten előtt önti ki bámulatos elemzéssel egész lelkét. Önéletrajz, de ugyanakkor elejétől végig dicsőítő

és hálaadó imádság. Egy élet élményeivel igazolja: „Magad számára teremtetél minket, Uram, és nyughatatlan a mi szívünk, míg tebenned meg nem nyugszik!”

ÉLETE VÉGE FELÉ ÁGOSTON írói lelkiismeretvizsgálatot tartott a „Retractationes”-ben és „iudicia severitate”, bírói szigorúsággal áttekintette összes addig megírt munkáit, kijavítva, ha azokban kifejtett régebbi felfogását kijavítandónak találta.

Ágoston felsőbbrendű ember volt a szó legigazibb értelmében; egészen modern ember, ahogy Eucken nevezi, aki a modern lélekhez közelebb áll, mint az utolsó évek vezérbölcselői közül bármelyik is. „A legszeretreméltóbb jellemek és a legragyogóbb lelkek egyike, akik az emberi sötétséget megvilágították és az emberi szomorúságot megenyhítették. A legemberibb és legistenibb jelenségek egyike, akiket a föld valaha hordozott.”⁴

38.

A nyugati keresztény irodalom Ágoston után. Harc az ágostoni örökség körül. A nyugati tudományos élet súlypontja Galliában. Egyházi költők és írók.

A nyugati szellemi élet súlypontja sz. Ágoston halála után Galliába került. Az érdeklődés homlokterében még egyre a kegyelemről szóló tan állt.

Az ágostoni tanítás köré csoportosulóok feje egy hittudományosan nagyon képzett világi: aquitániai sz. Prosper. Eleinte házaseletet élt, később aztán a marseille-i szerzetesek közé vonult vissza. Élesen, de tárgyilagosan küzdött Cassianus és lerini Vince félpelagiánus irányzata ellen. Jószemű polemikus, aki a hibákat a dolgok gyökerén veszi észre és mindjárt oda vág, ahol az ellenfél álláspontja a legbizonytalanabb. Sz. Ágoston nagyon szerette. Prosper legtöbbet olvasott könyve a „Carmen de ingratis” volt, melyben a szemipelagiánusokat, mint a kegyelemnek — legalább rész-

ben — megvetőit hálátlanoknak bélyegezte. Példája mutatta, hogy a hittudományok művelése és a katólikus igazság szolgálata éppenséggel sohasem volt csak papi ügy. Ő volt Ágoston felfogásának legjobb ismerője, leghitelesebb magyarázója és szándékainak mintegy hagyatéki végrehajtója. Később Nagy sz. Leó titkára lett.

SZ. ÁGOSTON BARÁTI köréhez tartozott a karthágói Quodvultdeus, a vandáloktól elűzött afrikai primás, kitől jeles beszédek és egy nagyobb mű maradt fenn. Marius Mercator szintén világi ember volt, kiváló teológiai tudással. A pelagiánusok és nesztorianusok ellen írt, feltűnően erős, helyenkint szinte durva hangon, ami a régiek polémikus iratainak keresztényien udvarias stílusától élesen elüt.

Az Ágoston-ellenes irányzat vezére Joannes Cassianus, az 5. század egyik legműveltebb elméje (360 körül—435). Scythia minorból (a mai Dobruzsából?) való. Sokat utazott s végül Marseilleben telepedett meg, ahol zárdákat alapított. Bensőséges baráti viszonyban élt Aranyszájú sz. Jánossal, akit — mikor Theophilus és a bizánci udvar üldözőbe vették — meleg szavakkal ajánlott a pápa oltalmába. Apati Castor kérésére megírta „De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis” c. művét, mely a keleti kolostori intézményeket (szabályzatok, napirend, ruha, szerzetesi életben előforduló hibák stb.) ismerteti. Ennél is híresebb munkája a „Collationes”, egy eleven és népszerű párbeszéd-sorozat arról, miként lehet eljutni a tökéletesség csúcspontjára. Sok egyiptomi remniszcencia elevenedik meg ebben a könyvben. A 13. collatio a félpelagiánizmus klasszikus helye. Ettől a résztől eltekintve, nagy becsületben állt ez a munka; a középkoron át a legkedveltebb lelki olvasmányok közé tartozott. Teológiai szempontból

Cassianusnak Nestorius ellen írt műve: a „De incarnatione”, a legbecsesebb.

Lerini sz. Vince a provencai tengerpart kicsiny szigetének híres teológus-szerzetese († 450 körül). „Com-monitorium adversus haereses” c. munkájában „Peregrinus” álnév alatt felülmúlhatatlan világossággal és precizitással fejtette ki a katolikus egyházi tekintély és hagyomány elvét (magnopere curandum est, ut id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est; hoc est etenim certe proprieque catholicum), a Szentírás és hagyomány egymással való viszonyát és ezzel kapcsolatban a Szentírás magyarázatának katolikus elvét, végre a dogma fejlődés-lehetőségét, kiemelve, hogy a fejlődés nem változás is egyszersmind. Ugyanebben a könyvben, ha rejtetten is, polemizál Ágoston kegyelemtanával. Vince egyházas érzületéhez és hűségéhez azonban szó sem fér.

FAUSTUS RIEZI PÜSPÖK „De gratia” c. munkája volt a felpelagiánizmus teológiájának igazi kézikönyve. Ő maga jámbor, tudós író-ember, aki főleg Lucidus pap predestinációs tana ellen küzdött.

Nagyhatású író volt Salvianus, marseillei pap, aki „De gubernatione Dei” c. munkájában mint „az 5. század Jeremiása”, szigorúan ostorozta korának erkölcsseit, és Gennadius, ugyancsak marseillei pap, sz. Jeromos „De viris illustribus” c. keresztény irodalomtörténetének szel-lemes folytatója.

A jeles szónokok sorában az elsők egyike Chrysologus (aranybeszédű) sz. Péter, ravennai érsek, akit kortársai Nyugat Chrysostomusának hívtak. Nála a retorikus csillogás néha annyira zsúfolt, hogy szinte a tartalom rovására megy. Nagyon vonzó alakja az 5. század latin egyházi szónokainak turini sz. Maximus, aki különösen a vigasztaló beszédeknek mestere.

Az 5. századnak legjelentékenyebb latin költője a gall Sedulius. „Paschale carmen”-jét a középkorban a latin keresztény költészet mintaképének tartották. Tőle való a „Salve sancta parens”, az „A solis ortus cardine”, a vízkeresztű „Crudelis Herodes Deum” gyönyörű liturgikus himnusz. Mellette Sidonius Apollinaris és Claudianus Mamertus, vienne-i pap voltak még magasztalt költők.

Az Ágoston utáni időknek kétségkívül legnagyobb keresztény írója Nagy sz. Leó pápa. Flavianus konstantinápolyi patriarchához intézett dogmatikus levele (449) a katolikusok vezércsillaga volt a monofizita küzdelmek idején. Nem is annyira levél volt, mint inkább hatalmas teológiai értekezés, mely a vitatott katolikus igazságot csodálatos szabatsággal és kristálytisztá logikával fejtette ki. Leveleinek és beszédeinek stílusát római ízű méltóság és a legnagyobb latin írókra emlékeztető rövid, tömör, kifejező előadás jellemzi. Későbbi korokban a pápai levelek stílusának mintájául Leó írásait választották. Latinságának tisztasága és fénye ma is gyönyörűsége a nyelvészeknek.

Nagy sz. Leó halála után az ókor Egyházában nem tűnnek fel többé hasonló szellemóriások. Ő a nagy egyházatyák sorának utolsó nagy képviselője.

JEGYZETEK

36.

¹ Ambr., De obitu Theod. 34. ² I, V, 13. ³ Ep. 3, 5. ⁴ Oros. Lib. apol. c. Pelag. 4, 6. ⁵ Ep. ad Sempr. 1, 4.

37.

¹ Sermo LX. ² De pecc. mer. et rem., 2, 18, n. 28. ³ Schütz A.: Eszmék és eszmények, 138. ⁴ L. Bertrand, St. Augustin, 17.

TIZENKETTEDIK FEJEZET: AZ EGYHÁZ BELSŐ ÉLETE A
NAGY EGYHÁZATYÁK KORÁBAN.

39.

Az Egyház nem a Birodalom szülötte. Jogi helyzete a világi hatalommal szemben. Kultuszhelyek. Az egyházi vagyon.

Renan, Harnack és a nyomukban járó racionalista történétírók megkísérelték úgy magyarázni a katolikus Egyház alakulását, fejlődését, egész szervezetének kiépülését, mintha az tisztán a római birodalom sajátjából átasszimilált erők műve lett volna. Szerintük az impérium-gondolat továbbható erői alakították volna ki a pápaságot, a birodalom közigazgatási keretei teremlették meg az egyházmegyéket, a katolikus hittudomány a neoplatonizmusból született, a liturgia pogány szertartásokból nőtt ki, a szentek tisztelete pedig alsóbbrendű istenek kultuszának csökevénye.

Az Egyház eddigi történetének minden ténye visszautasító cáfolata ennek a föltevésnek. A római birodalom nem kiépíteni, hanem megölni akarta a kereszténységet. Mikor pedig Konstantin génusza felismerte a kereszténység államfenntartó erejét és azt a maga politikai programjába beállította, akkor az Egyház szervezete már régen ki volt építve, hittudománya és kultuszélete pedig, melyeknek lényegét maga Krisztus fektette le, teljes virágzásban állt. A katolicizmusban minden: hitigazságainak rendszere, az organizáció, a liturgia, a hitbuzgalom, mint valami lüktető életáram árad ki és ömlik vissza a központba, a nagy organizmus szívébe: Krisztusba. Az a csodálatos, a világtörténelemben páratlanul álló érzék, öntudat és ítélet viszont, amellyel az Egyház egy-egy kort megragad és annak az eszméit felhasználja, amely-

lyel tehát a görög-római gondolatvilágból is fel tudta szívni és magába tudta olvasztani a neki alkalmas elemeket és formákat, a saját maga növelésére és szervezetének csodálatos fenségű kibontására: csak az Egyház diadalmas, örök életerejének bizonyossága.

Nem volt egyházatya a 4. vagy 5. században, aki kételkedett volna pl. a hierarchia isteni eredetében. Nekik az Egyház az Apokalipszis „mennyei Jeruzsáleme” volt, mely a földre szállt alá. A lelkieknek az anyagiakon való fölénye olyan világos és olyan magától értetődő dologként állt mindnyájuk előtt, mint az örökkévaló dolgok elsősége az ideigtartók fölött, mint az ég magasabbrendűsége a föld fölött. Az Egyház isteni eredete, szervezetének, belső életének, fejlődésének isteni vezettettsége annyira természetesnek tűnt fel, hogy ama kor lelke előtt egyáltalán nem számított problémának.¹

Konstantin, de főleg Nagy Theodózius óta a római birodalomból keresztény állam lett.

Ebből a tényből az Egyházra számos előny származott. Most már jogilag biztosított volt a helyzete, megvolt az állami védelme, sőt a keresztény császárok ezt a védelmet legfőbb feladatuknak tekintették. Az állam törvényeit viszont a kereszténység szelleme megtermékenyítette és egyházi kánonok emelkedtek világi törvényekké. Az egyházi törvényhozás átvette a római jog tündöklő szabatosságát és átlátszó világosságát. A két hatalom egymás kezére dolgozott.

Ez a szerencsés együttműködés lehetővé tette a politikai és a szociális élet jelentékeny jobbulását. Az Egyház közvetlen politikai és társadalomreformer program nélkül is előkelő befolyást kapott az életre: gyógyított és nemesített.

Volt is mit. Amikor az Egyház kilépett a kata-

kombákból, a téves erkölcsi tételek alapján álló társadalom belsőleg megrendült; alapvető berendezkedése, formái, szokásai alatt robbantó és feszítő erők gyülemlették fel. A nagybirtokrendszer, sőt nagyüzemű termelés véres brutalitással tapodott rabszolgák millióira, Itáliában éppúgy, mint a provinciákban. Az arénákban az emberi élet ki volt szolgáltatva a tömeg véres élvezetvágynak; a nő teste, lelke és életformái a férfi vad ösztöneinek, a gyermek az apai önkénynak. Az Egyház társadalmi alapelveket változtatott meg, lassú, szinte észrevétlen porlasztással. Megenyhítette a rabszolgák és a foglyok helyzetét. Megszüntetett számos régi, barbár szokást: a véres gladiátori játékokat, az erkölcstelen tartalmú és kiviteli szindarabokat, az újszülött gyermekek kitételét, az apai és férji hatalomnak a régi, embertelen mértékű túlzásait, a kegyetlen kivégzési módokat. Nagy Konstantin eltiltotta a keresztrefeszítést és a homlokmegebélyegzést, megjavította és keresztény szelleművé tette a házasságjogot. A szabadon bocsátott rabszolgák az Egyház oltalmát élvezhették. Zsidók nem tarthattak többé keresztény rabszolgákat. 321 óta a vasárnapokat általánosan meg kellett ünnepelni. Ezzel megindult a liturgia csillagforgása ama területek fölött, amelyeknek vallási vagy inkább démonok-kormányozta jelleget eddig a pogány szentélyek, ligetek, áldozati helyek adtak.

Az Egyház a maga megszentelő hatását még a légiók életében is elültette, amelyek eddig csak a vér és a vas kemény parancsaira hallgattak: gondoskodás történt a légiók lelkipásztori ellátásáról. Konstantin elrendelte, hogy ütközetek előtt istentiszteletet tartsanak a táborokban. Ő maga a tábori lelkészeket a „lelkek őreinek” nevezte.

Fontos volt a püspök bírói illetékességének elismerése is. Ez eleinte csak a klérus tagjaira terjedt,

akik a privilegium fori-t élvezték, vagyis azt a jogkedvezményt, mely szerint polgári vagy bűnvádi ügyekben csak egyházi bíró elé voltak állíthatók. Konstantin idővel a püspököknek ezt az illetékességét tovább fejlesztette: 321 óta nyomatékosan megengedte, hogy keresztények polgári pereit is a püspökök döntő-bíráskodása elé vihetők legyenek, sz. Pál gondolatának szellemében.² Érdekes azonban, hogy ez a szokás, mely Keleten oly soká fennmaradt, a nyugati népeknél sohasem vert igazán gyökeret, legfőlegbb annyiban, hogy katolikus ember ügyét csak katolikus bíró tárgyalhatta.

Az Egyház és állam jó viszonyának egyik fontos következménye volt továbbá, hogy egyházellenes bűntények, pl. az eretnekség, egyúttal a polgári társadalom ellen elkövetett bűnöknek is számítottak. A római jog kimondta: „Amit az istenhit ellen vét az ember, az mindenkinek kárára szolgál . . . Jóval súlyosabb dolog megsérteni az isteni, mint a földi felséget.” Az eretnekségeket hováhamar éppúgy bírálták el, mint a fölségsértéseket. Ezen az alapon adott ki rendeleteket Nagy Theodózius minden eretnek, II. Theodózius a nesztoriánusok, Marcianus császár a monofiziták ellen. Oly szektákkal szemben, melyek társadalmi pestist is jelentettek, pl. a manicheizmussal szemben, halálbüntetést is alkalmaztak.

VOLTAK PÜSPÖKÖK, pl. sz. Ágoston, akik élesen kifogásolták, hogy eretnekeket világi bíróságok ítéljenek el. Tours-i sz. Márton több püspöktársával együtt legerélyesebben tiltakozott az ellen az eljárás ellen, melyben az eretnekgyanús Priscillianus részesült Maximus császár részéről. Ágoston azonban a circumcelliók esetében maga sem tiltakozott többé az ellenük alkalmazott rendszabályok ellen, mert bennük nemcsak eretnekeket, hanem a társadalmi rend felforgatóit látta. A circumcelliók csak-

ugyan a kor anarchistái voltak. Általában az egyházatyák mindíg ellene nyilatkoztak az eretnekek véres üldözésének.

A felszentelt kultusz-helyekhez sajátos jog gyanánt fűződött a menedékjog, melyet a császárok elismertek és a püspökök védelmeztek. Arcadiusnak 398-ban kibocsátott ellenkező rendeletét sohasem hajtották végre, sőt Eutropius udvari főtiszt, e rendelet sugalmazója, éppen a templomok menedékjogának köszönhetette, hogy az ellene feldühödött tömeg elől megmenekült. II. Theodózius a templomok környékére is kiterjesztette a jogot, amelynek hatásai annyiban igen áldásosak voltak, hogy megakadályozták az elsietett és igazságtalan ítéletek végrehajtását, személyi bosszúnak érvényesülését, ugyanakkor pedig emelték a templom szentsége iránt érzett tiszteletet.

A papság megkapta a közjogi terhektől való mentesség kiváltságát (*privilegium immunitatis*), melynek alapján fel volt mentve a fegyveres katonai szolgálat alól, állásával össze nem egyeztethető tisztségektől, nyilvános közhivatalok vállalásának terhétől. Később az adófizetés alól is mentesítették. Ugyanakkor azonban a polgári törvények, főleg gazdagabb családok gyermekei számára megnehezítették az egyházi rendbe való belépést, mert megkívánták, hogy az illető előbb lemondjon családi vagyonáról. Rabszolgák csak uraik beleegyezésével mehettek zárdákba vagy léphettek a papi rendbe, mikor is természetesen teljes egészben megkapták szabadságukat.

Az Egyház vagyoni jogi előnyei jelentékenyek lettek. Konstantín nemcsak régebben elkobzott vagyonokat adott az Egyháznak vissza, hanem számos pogány templommal gazdagította azt és maga is nagyjértékű donációkat tett. Ahogy az egyházi személyek, úgy az

egyházi javak is adómentességet élveztek. Az új törvények jogi személyekül fogadták el az egyes egyházakat, melyek közül egyik-másik jelentékeny hagyatékokkal is gazdagodott.

A püspökök tekintélye jelentékenyen megnövekedett s ennek megfelelően külső fény is vette őket körül.³ Megelőztek világi méltóságokat, akiknek despotizmusát igen sokszor jótékonyan ellensúlyozták. Nagy befolyásuk volt az udvarra, ahol ellenőrzést gyakorolhattak az állami javak kezelése és a világi hivatalok ügyvitele fölött. Lázongók leverésére állami karhatalmat vehettek igénybe. A leghatalmasabb személyekkel szemben is egyházi fenyegetéseket alkalmazhattak és olyan gerincű egyéniségek, mint sz. Ambrus, csakugyan alkalmaztak is. Ambrusnak Theodózius császárral szemben való erélyes fellépése a thesszalonikai vérengzés után s a császár alázatos meghajlása a magasabbrendű lelki hatalom előtt, közismert.

A VILÁGI HATALOMMAL való szoros összekötöttségnek azonban hátrányai is voltak. Álmeztérők pogány erkölcsöket vittek az udvarba. Az állami mindenhatóság pogány eszméje tovább is soká kísértett. A külső szabadság elnyerésével sok belső szabadságot áldozott föl az Egyház. A mindjárt kezdetben jelentkező cezaropapista irányelv bele akarta törni az Egyházat az állam vagy az uralkodó sokszor méltatlan céljainak szolgálatába.

Visszataszító látvány volt pl. némely püspök bizantinus hajlongása, szolgálalkú kegyhajhászása a világi hatalom előtt. Megdőbbentő volt — különösen az ariánus időkben — a zsinatok függése a császári akarattól. Talán a 355-i milánói zsinat szolgáltatta erre a legrettentőbb példát. Nagyban érvényesült a császári befolyás a püspöki székek betöltésében, sőt ez a befolyás akárhányszor egyenes ki-nevezés alakját öltötte. Konstantinápoly püspökeit pl. úgyszólván mindig a császár nevezte ki. Az egyházi és a világi hatalom jogköre közt e tekintetben a határvonalat nem elég élesen vonták meg. A császárok elméletileg ugyan elismerték a két hatalomnak egymástól való függetlenségét,

de gyakorlatilag többször megfeledeztek róla. Az Egyház védelmének kötelessége gyakran fajult át gyámkodási joggá.

Maga Nagy Konstantin idősebb korában ingatag ember lett s nem egyszer öntudatlan eszközévé süllyedt egyházellenes pártoknak. Constantius és Valens ariánus zsarnokok voltak. Arcadius a feleségét, Eudoxiát engedte az Egyház felett önkényeskedni; a jámbor, de balkezes II. Theodózius pedig szintén meg-megnyirbálta az Egyház szabadságát. Későbbi császárok még vallási törvényeket, dogmába vágókat is mertek hozni (ilyen volt pl. Zeno császár Henotikonja). Keleten a világi törvényhozás az egyházi fegyelem fontos területeire is kiterjeszkedett. Így pl. foglalkozott a püspöki székek betöltésének kérdésével, a papok számával, életmódjával stb. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy nemtetsző püspököket az udvar egyszerűen elűzött és kegyencekkel váltott fel.

Az ariánus küzdelmek, az origenista viták, a christologiai harcok története nemcsak egy ötször száműzetésbe küldött Athanáz példáját és egy Aranyszájú sz. János tragédiáját tudja erre vonatkozólag felmutatni.

Az Egyház a maga ügyeibe való beavatkozásokat sohasem tekintette megengedettnek. Mindannyiszor nyomatékosan tiltakozott ellenük. Erre a felfogásra jellemző az a levél, melyet Hosius intézett Constantius császárhoz: „Ne avatkozzál egyházi dolgokba és ne küldj nekünk irányításokat, hanem inkább te fogadd el azokat tőlünk. Neked Isten a birodalmat adta, ránk az Egyház ügyeit bízta. Aki tőled a birodalmat el akarná ragadni, az elleneszegülne Isten rendelkezésének. De te is vétkezel, amikor az Egyház jogkörét magadhoz akarod ragadni!”⁴ Hasonlóan gondolkoztak, szölkésztek és írtak sz. Athanáz, Liberius pápa, sz. Hilarius, cagliari-i Lucifer, Nagy sz. Bazil, sz. Ambrus és mások.

Egyébként megállapítható, hogy Nyugaton mindig lényegesen nagyobb volt az Egyház szabadsága mint Keleten. Az állami mindenhatóság eszméjének a római

Szentszék mindig erélyesebb egyensúlyozója volt, mint Bizánc, amely később ebbe a cezaropapizmusba bele is pusztult.

40.

A pápai felsőbbtség. Egyházmegyék és egyházi hivatalok. A pápi nőtlenség.

A római egyház és a római püspökök középponti helyzete, mely gyakorlatilag már a Konstantin előtti időkben félreérthetetlenül előtérbe lépett, a 4. század folyamán az egyházi törvényhozásban is egyre szabatosabb kifejezésre jutott. Magától értetődő dolog volt a pápák auktoritatív beleavatkozása az összes egyházmegyék egyházi ügyeibe, püspökökkel és zsinatokkal szemben. A 4. században éppen a Keleten terjedő nagy eretnek-mozgalmak fényesen igazolták a pápa főségét. Ügyszólván minden komolyabb vitás ügy a pápák elé kerül; maguk az eretnekvezérek sietnek vagy írnak Rómába, hogy ott magukat és tanításukat igazolják. Pedig a politikai ellentét, a nemzeti antagonizmus Kelet és Nyugat között ekkor már igen nagy s tegyük hozzá: történetileg érthető is volt. Ennek ellenére Kelet maguk igazolását kereső katolikusai és eretnekei éppúgy Rómához fordultak, hogy az igazságot tegyen köztük, mint a nyugatiak. S a világegyház — mint ezt már Newman bíboros is észrevette — mindig azt a pártot ismerte el katolikusnak, amely Rómával tartott. Sz. Athanáz az arianusokkal szemben, Aranyszájú sz. János Eudoxia császárné ármányai ellen, Flavianus patriarcha a monofizita zavarokban Rómánál keresett és talált védelmet.

A római püspök ritkán szerepel a Rómán kívüli zsinatokon, de azért legfőbb fokon valamennyit ő ír-

nyítja. A niceai zsinatnak Hosius útján I. Szilveszter, az efezusinak I. Celesztin, a chalcedoninak I. Leó pápa a láthatatlan elnöke. A pápai követek e zsinatokon nem tanácskozó felek, hanem az ügyek vezetői, a katolikus igazságoknak a pápa nevében megállapítói, a fegyelmi ügyeknek ítélő bírái.

Az egyházmegyék s élükön a püspökök voltak az Egyház alkotmányának természetes alapjai. Számuk körülbelül annyi volt, ahány jelentékeny várost számolt az akkori világ; de Keleten és Latin-Afrikában akárhányszor egészen jelentéktelen helyek is (pl. Sassa, Nyssa) voltak püspöki székhelyek. Ha egy egyházmegye túlságosan megnövekedett, azt kettéosztották. Nagynépességű városokban megjelennek a püspöki koadjutorok is. Az egyházmegyék nem voltak elcserélhetők. Kisebb székről nagyobbra átmenni csak fontos okból lehetett.

Az egyháztartományok határai többnyire egybeestek a birodalom provinciáival. Érseki (metropolitai) székhely a provincia fővárosa volt. Kivétel e tekintetben csak Numidia és Mauretania, ahol mindig a rangidősebb püspök volt a tartomány metropolitája.

A választási rend a régi maradt: a papság és a nép választott, a választást pedig a metropolita vagy a tartomány püspökei megerősítették. Megesett, hogy a klérus és a nép az illetékes püspököknek kiválasztás céljából három egyént mutatott be. De megesett ennek a fordítottja is, hogy t. i. a tartományi püspökök jelöltek három egyént, akik közül az érdekelt választók a nekik legmegfelelőbbet választhatták. Érdekes, de egészen kivételes esetei voltak a püspöki székek betöltésének a közfelkiáltással, akklamációval történt választások, aminő volt pl. sz. Ambrusé vagy Synesius ptolemaisi érseké.

A püspöki állás ebben a korban már világi rangot is és jövedelmet jelentett, ezért földi érdekek olykor méltatlan egyéneket is emeltek püspöki székbe. Nem ritkán fakadtak pártoskodások is a választások nyomán, ezért a világiak szerepét a választásokban csakhamar korlátozni kellett. Később csak a tekintélyesebb és életpéldájukkal is kiváló világiakat vonták be a püspökválasztások ügyeibe. A niceai zsinat szerint a választáson három püspöknek kell jelen lennie, akik a megválasztottat, ha az egyébként méltó, nyomban konszekrálják. Vitás választások fölött a metropolita elnöklete alatt a tartományi zsinat döntött. A császári befolyás idővel nagy súllyal érvényesült a főpapi székek betöltésénél. A konstantinápolyi püspököt Nagy Theodózius óta egyenesen a császár szokta kinevezni.

A püspök feladatai közé tartozott elsősorban a tanítói hivatal gyakorlása. Ő volt székhelyének első oktatója, hitszónoka. E mellett ő szolgáltatta ki a nagyobb rendeket. Kánoni látogatásokat végzett, melyek Nyugaton csakhamar a bértálás szentségének kiszolgáltatásával kapcsolódtak. Ő szentelte a krizmát. Vissza vezette a nyilvános vezeklőket. Megáldotta az Istennek szentelt szűzeket. Betöltötte a papi állásokat. Vezette az egyházi közigazgatást. Törvényhozó, ítélkező és végrehajtó hatalom volt. E korban jelentkezik már a székhelyen való lakás kötelezettsége is. Egyházmegyéjén kívül püspöki ténykedéseket senki sem végezhetett. Mintaszerű élettel a püspök volt köteles elsősorban jó példát adni a papjainak és híveinek.

Ebben az időben jelenik meg mint „signum distinctum” a püspöksüveg, a mitra, melyet sz. Jeromos „corona”-nak nevez. A pásztorbot és a gyűrű horadásának nyomaira is ráakadunk már.

A chorepiscopusok, „falusi, vidéki püspökök“ intézménye viszont tünedezni kezd. Helyükbe lassan a plébánosi intézmény lép. A vidéki egyházak, melyek már a 3. században kezdtek felbukkanni, a 4. században nagyon megsaporodtak. A dolgok természetes fejlődésének lett a következménye, hogy a vidéki kisvárosok és falvak egyházainak vezetését egyszerű papokra bízták. Ezek voltak a plébánosi intézmény első képviselői, a parochia vezetői. Míg püspöki székhelyeken csak a székesegyházakban folyt az istentisztelet, vagy amennyiben más templomokban is végeztek istentiszteleteket, azokat csak a püspök látta el, addig a vidéki egyházak összes kultuszténykedéseit az egyszerű papok, a parochusok végezték.¹ Kelet és Nyugat e téren sem fejlődik egészen egyöntetűen: mert amíg Nyugaton igazában csak a 4. században jelennek meg jelentékenyebb számmal a plébániák, Keleten már előbb fejlődik ki ez a rendszer.*

A püspök első hivatalnoka az archidiákonus (főszertpap, esperes) volt. Ő ügyelt fel a papságra. Bírói illetékessége is volt. Kezdetben ezek a földiakonusok nem szívesen szenteltették magukat papokká, de később mind többen vették fel közülük a papi rendet. A zsinatokon ők képviselték az esetleg akadályozott püspököket. Keleten gyakran ők lettek püspökeik utódai (így sz. Athanáz, Alexandriai sz. Cirill).

Az archipresbyter (főpap) a püspökváros rangidősebb áldozópapja volt. A püspök akadályoztatása esetén ő végezte az istentiszteleteket. Ő volt a papi kollégium elnöke. Később ezt a címet a jelentékenyebb templomok lelkészei viselték.

Az egyházi hivatalnokok közt egyébként gyak-

* A plébános szó maga (plebanus) a plebs (köznép, falusi nép) szóra utal.

ran találunk olyanokat is, akik nem tagjai a klérusnak. Ilyen egyházi hivatalnokok voltak pl. a püspöki városokban: a syncellusok (püspöki tanácsosok), az oeconomusok (egyházi vagyonkezelők, többnyire papok), ügyészek (defensores), jegyzők és levéltárosok (többnyire diákonusok), az apocrisariusok (a patriarchák képviselői vagy ügyvivői; Nagy sz. Leó óta főleg a konstantinápolyi udvarnál alkalmazott pápai apocrisariusoknak volt amolyan nuncius-féle szerepük), hermeneuták (hiteles fordítók), katechisták (hitoktatók), pszaltések (énekesek), mansionariusok (templomőrök), parabolanusok (betegápolók) stb.

A rendi hierarchia az egyházi szervezet gazdag fejlődése ellenére is természetesen az maradt, ami a Konstantin előtti időben. Keleten: püspök, áldozópap, szerpap, alszerpap és lektor; Nyugaton ugyanazok, de ezenkívül még: akolithus, exorcista és ostiarius. A magasabb rendek feladásánál mindig szerepelt a kézrátétel.² Szenteléseknél a nép is bizonyosságot szokott tenni az illető jelölt méltó voltáról.³ A szentelésekből ki voltak zárva az idegen egyházmegyebeliek, eretnekek, nyilvános vezeklést tartott egyének, továbbá azok, akik megcsonkították magukat, akik kétszer kötöttek házasságot, a neofiták (hitújoncok), nagyobb rendekkel szemben a kisebb rendekkel nem rendelkező laikusok, vagy akiknek nem volt meg a kellő műveltségük, testi formátlanságban szenvedők, állandó betegek, rabszolgák, háborús szolgálatot teljesítők, ördöngösek és a kiskorúak. A laikusoktól való megkülönböztetés jeléül a szerzetesek mintájára behozták a tonzúrárt (hajkoronát).

A papságot a püspök képezte ki a papjelöltekkel való személyes érintkezésben. Sokan kolostorban nyerték kiképzetésüket. Különösen Lerinum kolostora

(Délfranciaországban) nevelt számos papot az Egyháznak. Voltak, akik magasabb világi stúdiumok után jelentkeztek a papi pályára. Jeles hittudományi iskolák voltak e korban: a világhírű alexandriai iskola, mely sz. Cirill haláláig állt fenn, a palesztinai Caesareának sz. Pamphilustól alapított iskolája, továbbá Antiochia, Edessza, Nisibis iskolái; bár ez utóbbiak nem ritkán eretnek nézetek székhelyei is voltak.

Vercelli-i sz. Özséb, de főleg sz. Ágoston, a maguk egyházmegyéinek papjelöltjeit saját püspöki házukba gyűjtötték egybe és egy idősebb, buzgó és művelt papot állítottak az élükre. Az ő személyes felügyeletük alatt folyt itt imában és tanulmányokban a közös élet⁴ („vita communis”); ezt a példát utánozta később arlesi sz. Caesarius is. Ez lett a mai szeminárium élet csírája. A papjelöltek kiképzése tudományos és aszkétikus irányban történt.⁵

Nyugaton a 306-i elvirai zsinat óta terjedt mindinkább az a szokás, hogy a nagyobb rendek viselői nőtlenek maradtak. Később, Nagy sz. Leó óta az alszerpapoktól is celibátust kívántak. Ennek a szigorú előírásnak az volt az oka, hogy a nőtlen élet jobban megfelelt a papi hivatás magasztosságának, nagyobb szabadságot biztosított Isten országának és a felebarát üdvösségének munkálásában, az önmegettartozató élet maga pedig hősies példát nyújtott az egész emberiségnek.⁶

Kezdetben természetesen méltó házassulatlanok híján nők embereket is szenteltek papokká. De a papnak a nagyobb rendekben való részesedés után letétel terhe alatt tilos volt új házasságot kötni. Keleten a püspök, pap vagy szerpap, ha fölszentelése előtt házasságot kötött, folytathatta házasságát. Mikor a niceai zsinat a szigorúbb nyugati szokásnak

Keleten való bevezetésére is gondolt, sz. Paphnutius püspök indítványára, aki egész életén át az önmegtartóztatás ragyogó példáját mutatta, eltekintett ettől a tervtől, mint amely Kelet életmódjának, szokásainak kevésbé felelt volna meg, és megerősítette a régi szokást.⁷ De az elvirai rendeletek Nyugaton is csak fokról-fokra léptek életbe. Falun különösen sokan éltek még ezután is nős papok. Viszont Keleten is akadtak papok elegenden, akik önként vállalták a celibátust. A püspökök Keleten is túlnyomórészt nőtlének vagy legalább özvegyek voltak.

AZ EGYHÁZ VAGYONILAG megerősödött ugyan, de azért sok pap élt még most is kezemunkája után⁸ vagy atyai örökségéből. Üzletek, nyereszkes vállalkozások folytatása a papoknak tiltva volt. Legtöbbször a püspöktől kapták az életük fenntartásához szükséges jövedelmet, de a hívek maguk is szívesen siettek a papság támogatására önkéntes felajánlásaikkal. Elkezdődött a tizedek adása is. Az egyházak ingó és ingatlan birtokállományát hagyományozások és alapítványok is növelték.

A javak kormányzásánál sokszor szerepeltek a diakonokok. Nyugaton az egyházi javak jövedelmét többnyire négy részre osztották: egy-egy részt kapott a püspök, a papság, a szegények és különböző egyházi célok. Vidéki egyházak vagyona is a püspök nevére állt, de a jövedelem túlnyomórésztben a templomé és a plébánosé lett, a püspök csupán harmadot kapott belőle.

41.

A patriarchátusok. Kelet féltékenysége Nyugattal szemben. Az egyetemes és részleges zsinatok.

Már a 3. században jelentkezett az a törekvés, hogy az egyházmegyék az érseki tartományok egységbe foglaló közösségen túl még átfogóbb, még szélesebb egyházi egységbe jussanak. Ezt a törekvést valósította meg a patriarchátusok intézménye.

A niceai zsinat 6. kánonja szerint a római, alexandriai és antiochiai püspök e nemű régi jogai csorbitatlanul fenntartandók. Szó van itt arról is, hogy az aeliai (jeruzsálemi) püspök, aki Caesarea Stratonis metropolitájának a szuffragáneusa, jöllehet továbbra is szuffragáneus marad, rangban előzze meg a tartomány többi püspökeit.

Konstantinápoly, vagy ahogy nevezni szerették: Új-Róma, 330 óta császári székváros volt. Püspöke eddig a tráciai Heraklea metropolitája alá tartozott. Minthogy az érseki szervezet meglehetősen párhuzamos volt a Birodalom politikai beosztásával, magától értetődött, hogy az új székváros egyházi szempontból is rangjának megfelelő pozícióra törekedett. Az első hivatalos lépés erre a 381-i konstantinápolyi zsinaton történt, melynek 3. kánonja Új-Róma püspökének közvetlenül Ó-Róma püspöke után akart tiszteleti elsőséget biztosítani. A főváros püspökei szívós és ügyes politikával el is tudták érni, hogy Keleten ezt az elsőséget hovatovább elismerték. Alexandria ugyan jó darabig tiltakozott ez újítás ellen és Theophilus, Cirill és Dioskorus féltékenyen harcoltak Alexandria régi jogainak és tekintélyének védelmében.

A chalcedoni zsinat megismételte a konstantinápolyi 3. kánonban lefektetett kívánságot. Bizánc püspöke patriarchává lett, mint ahogyan így nevezték az 5. századtól kezdve az alexandriai és antiochiai szék főpapjait is. Róma erőiesen tiltakozott Bizánc rangkorsága ellen, különösen Nagy sz. Leó védelmezte hangsúlyozottan a hagyományos helyzetet. De Antiochia körzetének igen nagy része ekkor már a nesztorianus krédóhoz szitott, Alexandriában pedig és az alája tartozó püspökségek területén a monofizitizmus foglalt teret. Könnyű volt hát a konstantinápolyi püspök dolga: Kelet simán elismerte Róma után következő elsőségét.

Ez a magas rang annál természetesebbnek látszott, minél inkább gyengült a régi patriarchai székek jelentősége. Mikor aztán később Szíriát és Egyiptomot előzönlötte az izlám, Bizánc Keleten már vetélytárs nélkül állt Rómával szemben.

Jeruzsálem nem politikai, hanem merőben kegyeleti okokból szintén patriarchai méltóságra emelkedett. Jelentősége és tekintélye azonban lényegesen alatta állt a többi keleti patriarchátusnak.

A római püspök maga volt Itáliának primása és Nyugatnak patriarchája. Ezek a címek és megjelölések azonban a pápa egyetemes primátusa mellett természetes háttérbe szorultak.

Nyugatnak egyébként legtekintélyesebb primási székhelyei ezek voltak: Latin-Afrikában Karthágó, Dél-Galliában Arles, Kelet-Illyricumban, mely görög nyelvterület ugyan, de a latin egyház joghatósága alatt állt, Thesszalonika.

A 4. és 5. század dogmatikai harcai idején rendkívüli jelentőségre jutottak a zsinatok is.

Az egyetemes zsinatoknak egyúttal birodalmi gyűlés jellegük volt, ami aztán az összehívásukban és lefolyásukban is megfelelő módon kifejezésre jutott. Az államegyház eszméjéhez közelfekvő dolog volt az a szokás, hogy az egyetemes zsinatot a császár hívta össze, költségeit ő viselte, a gyűléseket elnapolhatta, a gyűlések színhelyét megváltoztathatta. A zsinatok és a pápák legalább hallgatagon elismerték a császárnak ezt a zsinatösszehívó jogát. A császárok — többnyire biztosaik útján — gondoskodtak a zsinat külső rendjéről, a zsinati tagok biztonságáról, ami különösen az efezusi vagy a chalcedoni zsinat idején nemcsak kívánatos, hanem egyenesen szükséges volt, hiszen a lelkek tele voltak robbanni készülő izgalommal. Az

egyházi kérdéseken való tanácskozást, a dogmatikus definíciókat és egyházfegyelmi határozatokat azonban magától értetődően a püspökökre hagyták. Ám az egyháztörténelem eddigi tanulságai szerint az állami beavatkozás még így is veszedelmes volt. Különösen hatott, hogy amikor egy-egy zsinatot befejeztek, a császárok is jóváhagyták annak határozatait, törvényerőre emelték azokat és végrehajtásuk szolgálatában rendelkezésre állították a világi karhatalmat.

Az egyetemes zsinatokra elsősorban a metropolitákat, a nagyobb helyek, tartományi központok püspökeit hívták meg, akik viszont magukkal szokták hozni társzüspökeiket. Különösen szükségesnek tartották a patriarchák jelenlétét, ha másként nem, legalább képviselőik útján. A nagy teológiai viták Keleten égtek, a nagy eretnekségek Keleten izzottak s innen érthető, hogy az első egyetemes zsinatok is mind Keleten tartottak s azokon a nagy távolság miatt Nyugat csak igen gyér fokban vett részt. A pápák részvétele is csak képviselőik útján történt. A keresztény világ egyetemes meggyőződése azonban már ekkor az volt, hogy a pápának legalább legátusok révén való részvétele nélkül egyetemesen érvényes határozatok nem jöhetnek létre. A pápai követnek rangja a zsinati elhelyezésnél és a jegyzőkönyvek aláírásánál is kifejezésre jutott. A követek hozzájárulását pápai jóváhagyásnak szokták tekinteni. Ahol az hiányzott, pl. a chalcedoni 28. kánonnál, utólag kerestek jóváhagyást.

Az egyetemes zsinatok az egész Egyháznak sűrűs és fontos ügyekben való megnyilvánulásai voltak. De mellettük szűkebb körű, püspöki összejövetelek is folytak: a patriarchátusi, tartományi, sőt egyházmegyei zsinatok. A karthágói zsinatokat, melyeken Latin-Afrika összes tartományainak püspökei meg szoktak jelenni, plenáris zsinatoknak nevezték.

Az 5. század óta sajátosságosan érdekes és fontos alakulat a konstantinápolyi ú. n. „álló-zsinat”. Ez a történetesen éppen Konstantinápolyban tartózkodó püspökök zsinata volt a patriarcha elnöklete alatt. A résztvevők személye és száma itt állandóan változott, de a tanácskozások bizonyos erkölcsi folytonosságban állandóan folytak a felmerülő hittani vagy egyházfegyelmi kérdésekről és aktuális szükségletekről.

A niceai zsinat mint óhajt kimondta, hogy évenként legalább kétszer tartassanak tartományi zsinatok. Később elégnék bizonyult az évenként egyszeri zsinat is.

A zsinati megbeszélések tárgya a lehető leg szélesebb körű volt. A cél mindig az volt, hogy a felmerült nehézségeket kiküszöböljék, akár személyi, akár dologi természetűek. A hittanítás problémáiban hozott határozatok többnyire hitvallás (symbolum) alakjában jelentek meg. Az Egyház alkotmányát, fegyelmi és kultuszéletét érintő határozatokat kánonoknak hívták.

A számtalan zsinat gazdag alkalmat nyújtott az egyházjog kifejlődésére. Bizonyos, hogy éppen a zsinatok voltak az egyházi törvényhozásnak főszervei.

42.

A keresztség, bérmlás, Oltáriszentség. A fejlődő liturgiák. Prédikáció, mise, áldozás. A zsoltosma alakulása.

A szentségek szolgálatása változatlanul folyt. A keresztség gyakorlata nagyjában a régi maradt. Amíg voltak még pogányok, akiket meg kellett téríteni, mindig nagy számmal voltak katechumének is. De sajátosságos vonása a kornak: még a keresztény szülők gyermekei is akárhányszor csak későn, érettebb korukban keresztelkedtek meg. A görög atyák keményen meg-

rótták a keresztségnek hosszú időre vagy éppen a halálos ágyra való kitolását.¹ Ennek okát részben a szabadabb, érzékies élethez való ragaszkodásban látták, részben a keresztség utáni bűnökre kirótt kemény vezekléstől való félelemben is.

Az 5. században mégis elég általános már a gyermekkeresztség gyakorlata. Funk szerint a pelagiánizmus ellen folytatott küzdelem és főleg az eredeti bűn tagadásának katolikus részről való visszautasítása járult hozzá nagyban a gyermekek keresztelésének sürgetéséhez.²

A katechumenátus (hitjelöltség) nemcsak hogy jóideig fennállt még, hanem tökéletes kialakulásához csak a 4. században jutott el igazán. A hitjelöltek oktatása során főleg a nicea-konstantinápolyi hitvallást magyarázták. Az oktatást egybekapcsolták ördögűzéssel, bűnvallomással, böjttel, imádságokkal és bűnbánati cselekményekkel. A hitújoncok többnyire nagyböjt ötödik szerdáján vizsgáztak le.³

A keresztség kiszolgáltatása a templom közvetlen közelébe épített kápolnaszerű baptisteriumokban történt, mégpedig többnyire hármass alámerítéssel (csak Spanyolországban találkozunk egyszeri alámerítéssel). A betegeknek csupán a vízzel való leöntés szerepel. A keresztvizet külön szertartásokkal szentelték, krizmával keverték el, sőt már a húsvéti gyertyának alkalmazása is előfordul. A mai keresztelési szertartások közül megtaláljuk már a nyelvnek sóval való érintését, a fülnek sárrá gyúrt hamuval való megkenését, az olaj alkalmazását, a jelképes fehér ruhát és az égő gyertyát.

A keresztség kiszolgáltatója általában a püspök volt, faluhelyen az áldozópap. Világi egyének ritkán kereszteltek. A szentség kiszolgáltatásának ideje húsvét és pünkösd vigiliáján kívül még Vizkereszt ünnepe.

A keresztség felvétele után kapták az Egyház új tagjai a többi szentségről szóló tanítást. A titoktartás fegyelme miatt ugyanis a kereszteleetlenek a szent titkokba még nem voltak beavathatók. A görögök ezt a tanítást „mystagógikus katechézis”-nek (titokba való beavatás) nevezték. Nagy hírre jutottak főleg jeruzsálemi sz. Cirill katechézisei.

A vízkeresztség pótlásául a latin egyházban a vágykeresztséget is kezdik elismerni. Főleg sz. Ambrus képviseli ezt a gondolatot. Gyönyörű kifejezést adott ennek a II. Valentiniánus császár fölött mondott gyászbeszédében: „Ha nem is a víz, de jámborsága és a keresztséget kívánó akarata tisztította meg őt.”⁴ Sz. Ágoston is szívesen elismerte a vágykeresztség hatékonyságát.⁵ A vérkeresztség büntőlő jellege régtől fogva ismeretes volt.

A keresztséggel együtt szolgáltatták ki többnyire a bérmálást is. Keleten az áldozópap is bérmálhattott, Nyugaton csak a püspök, papok legfeljebb a pápa engedélyével. A bérmáláshoz szükséges krizmát is a püspök szentelte, sőt Keleten csupán a patriarcha. A bérmálás ismétелhetetlen volt, akár a keresztség.

Az istentisztelet középpontja Keleten s Nyugaton egyaránt az Eucharisztia, a mise liturgiája volt, amelynek külső szertartásai egyre fényesebben és dúsabban bontakoztak ki a 4. század óta, vagyis amióta az istentisztelet kijutott a rejtekhelyek szűk zugaiból. Most már nem kellett az átlényegülés titkát a pogányok gúnyja, durvasága és erőszaka előtt rejtegetni. A mise liturgiája egyre ünnepibb fényben ragyogott s az egyes vidékek szertartásait hamarosan írásba is foglalták. Az egyes liturgiák azoktól az apostoloktól vagy más híres egyházi előjáróktól kapták nevüket, akikre azokat visszavezették.

A PÜSPÖKÖKNEK az a régebbi szabadsága, hogy a külső liturgikus formák közt szabadon választhattak, egyre jobban korlátozódott. Egyszerű püspök köteles volt megtartani a metropolita előírásait. A lényeg, az alapvonalak kezdettől fogva azonosak voltak mindenütt, ezekre az alapvonalakra rakódtak rá az egymástól eltérő változatok. Az is közös volt, hogy a leglényegesebb formákat kívülről kellett tudni mindenütt, a változó részeket viszont már könyvből mondták. A legrégebbi ilyen, könyvben megmaradt emlékünks a szír liturgia, melyet az antiochiai patriarchatus területén használtak. Ebből fejlődött ki a konstantinápolyi, caesareai, örmény és perzsa formuláré. Ezt az ifjabb Jakab apostol liturgiájának hívták. Alexandriában Márk liturgiája szerepelt. Konstantinápolyban a Bazilius-, később a Chrysostomus-liturgia lett uralkodóvá. Nyugaton az első hely a római liturgiáé, mely lassankint minden más liturgiát háttérbe szorított. Mellette híres volt még a galliai liturgia, melynek sok érintkező pontja volt Kelettel. Történeti hatásaiban jelentős volt még a milánói és a hispániai liturgia.

Ebben a korban jelenik meg — kényelmesebb használat céljából — az evangéliumos könyv, az epistolarium, a psalterium és a lectionale. Néhol felolvasták az Acta Martyrum-ot és jeles egyházatyák írásait. Jellegzetes tartozékai e kor liturgikus könyveinek a diptychák („bis plicata”), ezek a „kettősen behajtott”, viasszal bevont táblák, melyekre azoknak a nevei — élőké és holtaké — voltak felírva, akikről a szentmisében meg kellett emlékezni.

A katechumének miséje és a hívek miséje közötti különbség a 4. és 5. században valóságosan fennállt még, mert fennállt e különbségtétel alapja is: a titoktartás fegyelme. A katechumének miséje bibliai rész felolvasásával kezdődött, ezt aztán zsoltározás követte.

A liturgiának igen fontos, az istentisztelettől szinte elválaszthatatlan része volt a prédikáció, a tanító Egyháznak legfontosabb megnyilatkozási formája a hívek felé. Az egyházi élet legnagyobb egyéniségei itt

bontották ki legteljesebb erejüket; természetes, hogy a prédikáció ebben a korban csodálatos szépségben és utolérhetetlen gazdagságban virágzott ki. Az egyházi szónoklásnak ez a virágkora egybeesik a patrisztikai irodalom fénykorával.

Beszédjét a püspök trónján ülve vagy az oltár-lépcsőknél állva mondta el. Később külön emelvényről, ambonról intézte szavait hallgatóságához. A beszéd tárgya többnyire evangélium-magyarázat volt. Az egyszerű homília, amely a rejtekhelyek félhomályában, az ottidőzés sietségében és szorongatottságában eleinte csupán világos közlésekre, tanulságok levonására, egyszerű, gyakorlati alkalmazásokra szorítkozott, lassankint a retorika művészi magaslataira emelkedett; amint napvilágra került és szabadon bontakozhatott ki, magába olvasztotta az antik retorika minden pompáját és ragyogó eredményeit. A görög-római közéletnek és kulturális életnek legegységibb és legművészibb megnyilatkozása: a szónoki beszéd amúgyis válságba jutott már a közéleti szabadság és közéleti erők válságával; a haldokló és a meddő formalizmusba sodródott műfaj mögé most a kereszténység és az Egyház élő erői, eleven igényei és szükségletei állottak, az Egyház szelleme és egyéniségei emelkedtek. A Sokratesek, Demosthenesek és Cicerók művészete így talált az Egyház püspökeinek ajkán új megszentelődést és végső kiérést. Voltak beszédek, melyeknek tárgya egy-egy ünnep jelentőségének méltatása volt. Voltak, amelyek valamely aktuális eseménybe kapcsolódtak, az egyházközség valamely fontos ügyével foglalkoztak. Voltak sorozatos bibliaértelmezések. Voltak szentekről mondott panegiriszek, dicsőítő beszédek.

AZ EGYHÁZI BESZÉDNEK Keleten Nagy sz. Bazil, Názianzi sz. Gergely, Iconiumi sz. Amphilochius, jeruzsálemi sz. Cirill, konstantinápolyi sz. Proclus és mindenekelőtt

az egyházi szónokok fejedelme: Aranyszájú sz. János voltak vezérei; Nyugaton sz. Ambrus, sz. Ágoston, Nagy sz. Leó, Chrysologus sz. Péter, turini sz. Maximus, ruspei sz. Fulgentius, arles-i sz. Caesarius.

A nép különösen az alkalmi, rögtönözött szónoklatokat szerette. Ezeket a tachygraphusok, gyorsírók írták le. A jelenlevők tömege — akárcsak színházban lett volna — nem tartózkodott a lármás tetszésnyilvánítástól sem. Főleg Keleten törtek ki a hallgatóság érzelmei gyakran viharos lelkesedéssel. Aranyszájú sz. János ismételt és szigorúan tiltakozott e visszaélés ellen.

Általában Keleten — ellentétben a gyakorlatiasabb latinokkal — ekkoriban igen hosszúak voltak a szentbeszédek. Elmondásuk olykor két órát is igénybe vett. Egy-egy istentiszteletnél nem ritkán több szónoklat is hangzott el. A nagybőjt folyamán hétköznapokon sem fukarkodott a püspök templomi oktatásokkal, de az év más jelentősebb időszakaiban is voltak ilyen hétköznapi prédikációk. A szentbeszédek megtartása általában a püspök dolga volt. Pap vagy diákonus csak helyettesíthette. Keleten szokás volt, hogy a püspök felkérésére olykor kiváló világi férfiak is mondhattak templomi beszédeket.

Prédikáció után a hitetlenek, a hitjelöltek s a vezeklők eltávoztak. Az ottmaradt hívek most imádkoztak az eltávozottakért, majd bezárták az ajtókat. Elkezdődött a hívek miséje. Felajánlaskor kenyeret és bort, de egyéb adományokat is: friss olajat, kalácsot, szőlőt, tömjént stb. hoztak. A diptychák felolvasása után kézmosás következett. A mai prefációnak megfelelő hálaadást követte a tulajdonképeni „akció”, a „véghezvitel”, az áldozati cselekmény, amelyet később, Nagy sz. Gergely korában, kánonnak neveztek el. Ezalatt tör-

tént az átváltozás, melyet Keleten az ú. n. epiklézissel kísérték (a Szentlélek segítségül hívása, hogy az átlényegülést foganatosítsa) s amely ugyancsak Keleten függöny mögött történt. Majd a holtakról való megemlékezés, a Miatyánk és a konszekrált kenyérnek részekre törése következett. Nyugaton ekkor adták a békecsókot, mely a görögöknél már a felajánlás után szerepelt. A pap ilyenkor átölelte a diakonust, a diakonus egyet a népből, a hívek pedig egymást.⁶ Megvolt a szentekről való emlékezés is.⁷

Az áldozás sorrendje szerint a püspök után a papok, a többi klerikus, az aszkéták, majd a hívek vették magukhoz az Oltáriszentséget. Többször állva, de meghajtott fővel áldoztak. Minthogy az áldoztatás két szín alatt történt, a kenyér színe alatt a püspök vagy a pap, a bor színe alatt a diakonus nyújtotta a Szentséget. A szentmisét hálaadás és Nyugaton „Ite, missa est!”, Keleten „Menjetek békével!” szövegű elbocsátás fejezte be. Püspöki miséken az egész pap-ság kötelességszerűen jelen volt.

E korban szórványosan ugyan még, de megjelentek már a magánmisék is.⁸

Az agapé a későbbi profanizálásukkal kapcsolatos visszaélések veszélye miatt már régebben erősen korlátoztattak. Később aztán teljesen eltűntek.

Az első századok egyházának a valóságos jelenlétben való hite és az Eucharisztia áldozati jellegének tudata legvilágosabban a liturgiában és az atyák írásaiban van kidomborítva. Különösen jeruzsálemi sz. Cirill⁹ és Aranyszájú sz. János, a „doctor Eucharistiae”, az Oltáriszentség-hit kitűnő magyarázó. Éles különbséget tesznek az érzéki színek és a valóság között, utalnak a kánai csodára mint analógiára, utalnak Isten mindenhatóságára, a Megváltó végtelen szeretetére, aki a

legbensőbbben egyesül az emberrel és azt Krisztushordozóvá teszi, táplálja híveit szent testével és vérével és kereszttáldozatát vérontás nélkül is megújítja minden időközön át. Az átlényegülés személyes előidézője maga Isten Igéje, aki mindeneket alkotott.¹⁰

A hívek általában annyiszor áldoztak, ahányszor résztvettek a liturgia ünneplésén. A városokban később ellanyhult az eucharisztikus buzgóság, amit különösen Chrysostomus ostorozott.¹¹ A latinoknál e tekintetben nagyobb maradt a buzgóság. Az 5. században ott még gyakorlatban van a mise alatti áldozás.¹² A templomokban misén kívül is lehet áldozni, de csak kenyér színe alatt; bor színe alatt csak a mise folyamán. Az Oltáriszentséget házba, útra már ritkábban adták ki, mint az első századokban. Ha mégis megtették, mint pl. betegeknek vagy a sivatagok remetéinek, csakis kenyér színe alatt tették. Az áldozóktól rendszeren megkövetelték az éhgyomor állapotát. Latin-Afrikában nagycsütörtökön kivételesen az is áldozhatott, aki nem volt éhgyomorral. Ez az utolsó vacsorára való emlékezésnek érdekes alakja volt.

A liturgia kiegészítő részének tekintették a zsolozsmát. Ókeresztény, sőt a zsidóságból áthozott szokás volt a nap bizonyos meghatározott óráiban bizonyos imákat végezni: így fejlődött ki római időszámítás szerint a Prima, Tertia, Sexta, Nona imádsága, de megvoltak ájtatossági ősfarmái a Vesperae-nek, Nocturnusoknak, Laudeseeknek is. A szerzetesi intézmény ezt a szokást megtermékenyítette és szilárdabb formát adott neki. Kedvelt ájtatosságok voltak főleg azok, melyeket naplemente után és napkelte előtt végeztek. A nép nagyon szerette őket. Számos templomban szokás volt az ú. n. vigília, imádságban és elmélkedésben töltött, átvirrasztott éjtszaka. Ezeken általában papok és

diákonusok vettek részt, de néhol a püspök is.¹³ A mai papi zsolozsma (breviárium) minden órája szerepel már ebben az időben, kivéve a Completoriumot, amely teljesen bencés eredetű.

A zsoltárokat már régtől fogva énekelték. Az ének váltakozó rendszerű volt: az éneklők két részre oszolva mint két kórus felelgettek egymásnak. Ezt a „symphonikus” énekmodot főleg Antiochia két híres papja: sz. Flavianus patriarcha és Diodorus archimandrita, a későbbi tarsusi püspök honosította meg. Sok templomban az egész egyházközség énekelte így, egymást váltogató kórusokban a zsoltárokat. Hangszerek azonban ebben a korban még nem szerepeltek az istentiszteleteken.

Kiváló egyházi himnusz-költők voltak Keleten: a szír Efrém, Nagy Izsák, a két Apollináris, Naziánzi sz. Gergely, Nagy sz. Bazil, Aranyszájú sz. János; Nyugaton: sz. Hilarius, sz. Ambrus, Prudentius, sz. Ágoston, Sedulius és sz. Paulinus. Rómában énekiskola (schola cantorum) is alakult, melyben főleg sz. Damazus pápa himnuszait tanulták. Sz. Ambrus dallamokat is szerzett költeményei mellé.

43.

A bűnbánati fegyelem. A nyilvános gyónás eltörlése s a magángyónás előtérbe-lépése. Az egyházi év és az új ünnepek.

A bűnbánati fegyelem lényegében ugyanaz volt, mint a Konstantin előtti időkben.

Bizonyos enyhítések, melyek összefüggésben voltak az Egyház változott helyzetével, mégis tagadhatatlanul jelentkeztek. Különösen a nyilvános penitencia körül volt ez az enyhébb fegyelem szembeszökő.

A 4. század vége után a bűnbánati fegyelem-

ben olyan döntő változást hozott, amely a hívek hatalmas számbeli megnövekedésének és az erkölcsi színvonal tömegszintre való süllyedésének megfelelően nem is maradhatott el. Ennek a változásnak egyik érdekes esete Nektarius konstantinápolyi püspök intézkedése 391-ben, mely több félreértésre is adott alkalmat. Nektarius konstantinápolyi patriarcha idejében a főváros egy ismert, előkelő asszonya nyilvánosan meggyónta a székesegyház penitenciáriusa előtt, hogy bűnös viszonyt folytatott egy diákonussal. Az eset súlyos társadalmi és tömegbotrány lett és egyebek között a népet is felkavarta a papság ellen. Nektarius e botránnal kapcsolatban megszüntette a nyilvános gyónásokat és a nyilvános penitenciát, eltörölte a külön penitenciáriusi tisztséget a székesegyházban és ezután a gyónást kinek-kinek saját lelkiismeretére bízta. Kiki tetszése szerint választhatott tehát mostantól fogva gyónatóatyát, akinél gyónását magánosan elvégezhetette. A feladott elégtételt pedig ugyancsak mindenki külső ellenőrzés nélkül végezhetette el. Az esetet később Kálvin úgy állította be, hogy Nektarius eltörölte a gyónást; már pedig, ha a gyónás olyan intézmény volt, amelyet egy püspök kénye-kedve szerint eltörölhetett, akkor az nem is volt soha isteni eredetű intézmény. Ez a beállítás a történelmi tények teljes félreismerése. Nektarius a penitenciáriusi intézményt törölte el, de nem magát a penitenciát. Eltörölte a nyilvános gyónást, de nem a gyónást általában.

A bűnbánat mostantól fogva mindinkább magánjellegűvé lett.

Nyilvános, nagy bűnösöknél megmaradt a régi fegyelem szigorú ereje. Érdekes, hogy ebben a kérdésben az egyébként gyakorlatiasabb latinok szigorúbbak a görögöknél.

Megszűnt a bűnbánóknak beosztása négy vezeklő osztályra (sírók, hallgatók, leborulók és állók).

A görög egyházatyák sokat tettek a gyónás gyakorlatának rendszerezése körül. Nagy sz. Bazil pl. a szerzeteseknek előírta, hogy gyakrabban gyónjanak. Ezt a gyakorlatot Cassianus is szorgalmazta.¹

Sz. Ágoston nem győzi eleget dicsérni a gyónás nagyszerű hatásait: „Szomorú vagy a gyónás előtt? Gyónás után ujjongj! Már gyógyulsz! Ha lelkiismereted elgenyessedett és a kelevény dagadt, ismerd fel az orvos kezét, gyónjál meg, fakadjon fel a gyónásban a kelevény és folyjon ki a geny!” Sz. Ágoston klasszikus tanúja a gyónás pecsétjének is.²

A keleti egyházban a hívek bizalma ebben az időben különösen szerzeteseket keres fel lelkiismereti ügyekkel. Mint régebben a vértanúkat és konfesszorokat, úgy most ezeket tekintették kiváltságos lelki szakértőeknek: „lelki ember”-eknek (*ἀνδρες πνευματικοί*).

A montanistáknak és novatiánusoknak a bűnbocsánatra vonatkozó régi tévedéseit a donatisták újítták fel, de mindegyik túlzás elszigetelve maradt és felfogását nem tudta tovább terjeszteni.

Az ünnepek megülése, amely a 3. század végéig úgyszólván csak a templomok belsejére, legfeljebb a keresztény család belső életére szorítkozott, Konstantin óta nyilvános jelleget kapott: az állam mint emberi közösség is együtt akart az Egyházzal ünnepelni s ezt kész volt kifejezésre juttatni külső formákkal. A 321-ben megjelent császári rendelet szerint vasárnapokon tilos volt ezután törvényszéki tárgyalások tartása és közmunkák végzése. Nagy Theodózius ezt a tilalmat a színielőadásokra is kiterjesztette. A mezei munkák vasárnapi végzését Konstantin még megtűrte, de a későbbi törvények megszüntették.

A vasárnapokat egyébként a zsidó szabbat-törvény kínos és szörszálhasogató értelmezése nélkül tartotta meg a kereszténység.

Az Úr ünnepei közül a legrégebbek egyike az Epiphania (Vízkereszt), amely most már a latinoknál is elterjedt. Jelentőségét abban látták, hogy e naphoz fűződik az Úr megjelenésének misztériuma és a pogány világ meghívásának ténye. De jelentkezik ebben a korban egy másik nagy ünnep is: a karácsony, mely Rómában valószínűleg már 336 előtt ünneplés tárgya volt és melyet egész Kelet nagy örömmel iktatott be szent napjai közé. Csak az örmények ünnepezték a karácsonyt Epiphániával együtt; ők Krisztus születését még ma is jan. 6-án tartják.

A húsvéti időszak a 4. század folyamán két új ünnepet kapott: virágvasárnapot és áldozócsütröttököt. A nagyhét és húsvét hete, főleg azonban a nagycsütröttök és nagypéntek, ha nem is egyházi parancs alapján, de az általános szokás következtében ünnepszámba ment.

Galliában bukkanunk először az advent megtartásának nyomaira.

Nagybőjt folyamán tilos volt minden nyilvános multság és menyegző, de tilos volt a húseledek, sőt sok helyen a bor élvezete is. A mindennapos nagybőjti prédikációk bevezetése nagyon népszerű intézkedés lett. Nyugaton a nagybőjtöt hamvazószerdával kezdték.

A boldogságos Szűz ünnepei közül bevonult az egyházi évbe a Gyertyaszentelő, melyet a latinok gyertyás körmenettel tartottak meg. Talán a legrégebb Mária-ünnep volt a karácsony előtti vasárnapon megült „Istenanyaság emlékezete”; ez különösen Antiochia, Konstantinápoly, Jeruzsálem és Kisázsia püspökségeinek területén volt népszerű és idővel a milánói és

spanyolországi egyházakba is eljutott. Szűz Mária mennybevételének napját (dormitio, *κοιμησις*) az 5. században már szintén megtaláljuk Jeruzsálemben.

Húsvét napjának megállapítása körül teljes volt már a rend. Húsvéti viták nem támadtak többé.

A szentek ünnepei közül a görögök pünkösöd után következő vasárnapon megülték „minden szentnek és vértanúnak” közös ünnepét. De megjelent sz. István első vértanú és sz. Péter és Pál apostolok külön ünnepe is. Általában a szentek ünnepei dátumának megállapításában a szentek halála napja (a „dies natalis”, a mennyország számára való születésnap) volt az irányadó. Kivételt csak Keresztelő sz. Jánossal tettek, aki már anyja méhében megszentelődött és akinek ezért földi születésnapját is megülték.

JEGYZETEK

39.

¹ Mourret i. m. II. 341. ² 1 Kor. 6, 1. kk. ³ Chrys., In Act. Ap. Hom. 3. ⁴ Athan., Hist. arian. n. 41.

40.

¹ Conc. Chalc. can. 17. ² V. ö. Const. apost. 8, 16.; Bas. M. Ep. 53. ³ Conc. Nic., can. 2. ⁴ Possid. Vita Aug. c. 2, 2. 3. ⁵ Chrys. De sacerdot. 6, 7. ⁶ Hieron. C. Jovin. 1, 34. ⁷ Hefele, i. m. I. 431. ⁸ Conc. Carth. 398. can. 52—53.

42.

¹ Bas. M. Hom. cohort. ad s. bapt.; Greg. Naz. Or. 40.; Greg. Nyss. De bapt. ² Funk-Bihlmeyer i. m. I. 233. ³ Aug. de catech. rud. ⁴ Ambr. De obitu Valent. consol. c. 3. ⁵ Aug. De bapt. IV. 22. n. 29. ⁶ August. C. lit. Petil. 2, 23. ⁷ Chrysost., In Tim. hom. 7, n. 1. ⁸ Greg., Naz., Or. 18, n. 29, 38; Paulin., Vita S. Ambr.; Gelasius Ep. 33. stb. ⁹ Cyr. Hieros. Catech. 22. n. 1. ¹⁰ Kirsch, 508. ¹¹ Chrys. In. Eph. hom. 3. n. 4. ¹² Aug. Ep. 118. ¹³ Socr. Hist. Eccl. 6, 8.

43.

¹ Cass. Coll. II. 11, 6. ² Aug. Serm. 82, 7. 10.

TIZENHARMADIK FEJEZET: A SZERZETESSÉG EREDETE ÉS
ELSŐ FEJLŐDÉSE.

44.

A szerzetesség, mint a keresztény hitélet új alakja. Sz. Pachomius szerzetes-telepei. A rendszer intézményé szilárdul s rohamosan elterjed. A szerzetesség egyházjogi helyzete.

Már az első keresztény századok folyamán kialakult a mélyebb s odaadóbb hitbuzgalmi életnek az a formája, amelyet a szerzetesség kezdetleges formájának tekinthetünk. Buzgó keresztény férfiak és nők, az ú. n. aszkéták vagy remeték, nemcsak magányba vonultak, hogy ott tökéletesen és akadálytalanul a lelki életnek szenteljék magukat, hanem lassan bizonyos közösség is fejlődött ki az együvé tartozó férfi vagy női remete-telepek tagjai között.

Az 5. és 6. században ez az intézmény már mint a keresztény hitéletnek új alakja bontakozik ki. Csakhamar sokféle formában jelentkezik s az egyházi élet továbbfejlődésének egyik legfőbb tényezőjévé válik.

Az aszkéták élete az evangéliumi tanácsok — szegénység, tisztaság — követésén alapult. Erre az életmódra már az éghajlati viszonyok miatt is először és legtipikusabban Egyiptom vidékei voltak alkalmasak.

Az egyiptomi pusztá úgy szerepel Görögország, Afrika, sőt egész Kelet egyháztörténetében, mint ropant lelkiezők rezervoárja, hatalmas jellemek iskolája; grandiózus egyéniségek bukkantak fel belőle Kelet egyházi tudományosságá, harcai és életszentsége számára. S bár a tökéletes élet csendje nem volt csak Egyiptom pálmái közé szorítható s a magány vágya Palesztínában, Szíriában, Mezopotámiában, sőt Kis-

ázsiában is ezeket ragadott magával pusztaságokba: mégis Egyiptom maradt az aszkézis klasszikus földje. Nagy jelentőségre jutottak főleg az Alexandriától délnyugatra fekvő nitriai és sketisi puszták, ezek a kétségbeejtően sivár területek, ahol az embert minden az elmúlásra emlékeztette. Alexandria színei, ízei és csábításai megtorpanthattak e puszták szikláin.

A NITRIAI TELEP megalapítója sz. Ammonius (Amun) volt, Antal barátja. Itt a templom körül nem kevesebb, mint 50 kolostor, vendégfogadó-épület, malom stb. sorakozott. Szigorú fegyelemben, kézimunkából élve, tudományok művelésében és imádságban töltötték itt éveiket Ammonius fiai. A nitriaiak egy része a közeli Kelliának szakadékaiba vonult időnkint, hogy ott örökös hallgatásba merülve elmélkedjenek e világon túli rendeltetésükről. Tudósaiak origenisták voltak, akik ezért az irányzatért rettenetesen meg is szenvedtek a 4. század végén Theophilus patriarchától. Kiváló szentjeik voltak: Serapion, Athanáz barátja, egyiptomi János, az engedelmesség hőse, Pambo és a négy ú. n. „hosszú testvér”: Euthymius, Eusebius, Dioskoros és Ammonius. Hírük rengeteg látogatót vonzott a közelükbe.

Nagy sz. Makárius volt a sketisi remete-telep vezetője. Itt még Nitriánál is zordonabb élet folyt. Sketisnek már a puszta látása is „halálos szomorúsággal nehezedett sokakra”. Az életmód a nitriaiééhoz hasonló. Kiváló egyéniségei Sketisnek: a két Márk, Evagrius Ponticus, a másik alexandriai Makárius.

Egyiptomban még Thebais hegyei, Lycopolis barlangjai, Oxyrrhynchus környéke, Arsinoë oázisai, a Mareotis posványos vidéke volt tele ezer és ezer remetével. Kősvatagokon, ahol ma egyetlen lélek sem akad, akkor egymást érték a remetekunyhók. Ahol ma hiénák üvöltenek, akkor zsoltárok hangzottak az ég felé. Harnack cinizmusa „raffinált lemondás”-ról, vad fantáziájú álmokról beszél a puszták lakóival kapcsolatban. Ez az igazi keresztény aszkézis lényegét még nem értő ember olcsó szellemeskedése. Egyiptom

remetái igenis az evangéliumi tökéletes élet hősei és első úttörői voltak.

Ám az aszkéták életéből hiányzott eddig a szerzetesség leglényegesebb jegye: a közös élet, közös és egyetemesen kötelező szabályok alatt. Ennek a megjelenése volt a fejlődés harmadik foka. Ezt a nagy lépést sz. Pachomius tabennisi-i aszkéta-társasága tette meg. Itt volt az első tulajdonképeni kolostor. Lakói, a coenobiták (κοινοὶ βίος) a legszigorúbb életközösséget valósították meg. Egy házban éltek, melyet mandrá-nak vagy monasteriumnak neveztek, ellentétben a laurával, mely nem volt sok lakónak közös hajlékot adó nagyobb ház, hanem szerzetes-kunyhók faluszerű telepe. Katonás szellem uralkodott köztük. Vezetőjük az apát volt (ἀρχάς, később hegemonnak vagy archimandritának hívták), korlátlan hatalmú vezére az alája rendelt zárdáknak és szerzeteseknek.

A szerzetesek foglalkozási ágak szerint osztályokban csoportosultak, külön-külön felügyelőkkel. Többnyire kezük munkája után éltek: kosarakat fontak a Nilus nádjából, gyékényt készítettek, takarókat szőttek, hajókat építettek, földet műveltek. Az egyes házak előljárói évenként kétszer gyűlésre jöttek össze a főzárdában.

A szerzetes-közösségbe való felvételt szigorú vizsgálat előzte meg. Csak ha a jelölt megállta a helyét, tehetett fogadalmat. Pap jóideig igen kevés van a szerzetesek között. Pachomius nem is engedte meg, hogy szerzetesei papokká szenteltessék magukat. Vezérgondolata az volt, hogy a szerzetesek érezzék magukat jogok és köteleességek tekintetében valamennyien teljesen egyenlőknek.

A nők számára már sz. Antal nővére állított fel remetei telepet, sz. Pachomius pedig női kolostorokat

alapított. E nőzárdák tagjait (monachák, nonnák) a férfizárdák látták el a szükséges élelmiszerekkel, amazok viszont a férfiszervezetek részére végeztek kézimunkákat. A szerzetesnők fátyolt viseltek, olykor mitrella nevű fejdísz is. Élükön az apátnő (ammas) állt.¹

Pachomius alapítása Egyiptomon kívül a Sínai-félszigeten hódított erősen. A Hóreb-hegy melletti Raithub-sivatag szétdúlt kolostorai, a sz. Katalin-zárdának századok viharával dacoló falai ma is az egykor ott virágzott szerzetesi életről beszélnek. Egyiptom és Palesztína között Gáza, a régi nagy filiszteus város mellett a szelídlelkű sz. Hilarion apát († 371) volt nagyszámú szerzetes lelki feje. Még pogányok is önzöltek hozzá. Palesztína szerzetesi életének egyik különlegessége, hogy itt a szerzetesek laurákban laknak. Az Olajfák-hegyén él a híres Rufinus. Itt alapít nőzárdát Nagy sz. Melánia. Betlehem mellett van sz. Jeromos és sz. Paula hatalmas szerzetes-telepe, melynek lakói Róma lármájából menekültek ide a magánosság révén imádkozni és tanulni.

Mezopotámiában a nisibisi hegyek közt, Szíriában Chalcidia ijesztő pusztaságában vert gyökeret az Egyiptomból ide átplántált szerzetesség. De ugyancsak ezen a vidéken jelentkeztek az aszkéta-életnek bizonyos különös megnyilvánulásai. Itt bízzák magukat a természet mostohaságára a „legelészők”, akik csak füvekkel és gyökerekkel táplálkoznak. Itt merednek égnek a stiliták oszlopai, melyeknek tetején, ég és a föld között lakva, keresték a tökéletesség útját erre a különleges, magaslati magányra áhító, szent emberek. A stiliták képviselője az idősebb Simeon, egy nagy-tudományú, csodatevő, pogányokat térítő hitvalló, aki példájával valóságos iskolát teremtett.² Ugyancsak meglepő alakja volt a hitbuzgalomnak a „befalazottak” (reclusi) életmódja.

Kappadóciában először Sebastei Eustathius, egy hamis aszkézist hirdető, féláriánus eretnekség szerzője telepített be szerzeteseket s Nagy sz. Bazil és Nazianzi sz. Gergely elvei alapján szabályokat írt nekik. Sz. Bazil szabályzata kevésbé aprólékos és enyhébb, viszont erősen hangsúlyozza a magasabb képzettség, főleg az alapos teológiai tudás szükségességét. Szembeötlő vonás nála az árvák nevelésének gondolata. Az idegeneknek is megengedi, hogy magukbaszállás céljából hosszabb-rövidebb ideig a zárdákban tartózkodhassanak (a későbbi lelkigyakorlatok csírája). Az imaórákat határozottabban írja elő, mint Pachomius. A merő kézimunkával szemben a nevelés, a betegápolás és a szegénygondozás munkáját emeli ki.³ Keleten lassankint sz. Bazil regulája vált egyeduralkodóvá.

Konstantinápolyban híres szerzetes-alakulat volt az akoiméták (virrasztók) társasága, akiket éjtszakai imáik miatt neveztek így. Az ú. n. Studion-kolostorban laktak. Alapítójuk sz. Sándor, aki váltakozó karokkal éjjel-nappal, szüntelen imádást írt elő. Sz. Bazil szabályai szerint éltek, ők vezették a Birodalom legelőkelőbb nevelőintézetét.

Mikor a zárdák lassankint helyet kaptak a városokban is, tagjaik közül számosan vették fel az egyházi rendet. Sokfelé ezek közül választották aztán a püspököket is.

Szociális szempontból a szerzetesi élet az anachoréta-élettel szemben lényeges többletet jelentett:⁴ az egyéni erők és formák lecsiszolását, egybeolvadását, célbaállítását, hagyományok kialakulását. Amikor a szerzetesség a városokban is megjelent, ezeknek a szellemi és erkölcsi erőtelepeknek kisugárzását a társadalom is messzemenőleg élvezte.

Ez a városi szerzetesség új élethalakot mutatott. Megszüntette a társadalomból való kiszakadtságot s a

neki való ellentmondást, inkább formálóigényt jelentett be a lelkekre és azokon át az egész társadalomra. Maga a remeteélet úgyis sorvadni kezdett a nitriai telep szétdúlása után, amelyet a brutális Theophilus patriarcha hajtott végre; és ha Palesztína lauráiban pillanatnyilag másodvirágzásnak látszó újabb fejlődés mutatkozott is, a szerzetesi intézménynek a remeteség feletti győzelmes előretörését és életrevalóbbságát nem lehetett tudomásul nem venni. Ez az élet — a „bölcselő és angyalai élet”, ahogy nevezték — a kor számos kiváló férfiának, sőt asszonyának lett áhitott és áldott életformája.

A SZERZETESÉK JOGI HELYZETÉT, az Egyházba való beállítottságát a chalcedoni zsinat szabályozta. Erre szükség volt. Akadtak rest szerzetesek, akik vallásgyakorlatok mímelésével akarták magukat kivonni a közterhek alól. Ezek ellen már az ariánus, szerzetesgyűlölő Valens szigorúan lépett föl. Akadtak, akik csoportokba verődve, szabályok és alávetettség nélkül, azzal az igénnyel, hogy Isten embereinek tekintsék őket, össze-vissza kóboroltak, koldultak, megfélemlítették a békés embereket. Sanyarú bűjtők után dőzsölve lakmároztak; „közös életük” folytonos veszekedés volt. Akadtak közöttük eretnekek is, akik az őrjöngésig gyűlöltek mindent, amit a hivatalos Egyház tanított. Ezekkel szemben tehát hamarosan el kellett járni. Azért a zsinat a szerzeteseket a püspök joghatósága alá helyezte és meghagyta, hogy előljárói engedély nélkül a kolostorát senki el nem hagyhatja.

Az 5. század óta divattá vált, hogy legyőzött trónkövetelőket, a közéletből kibukott hatalmasokat vagy kegyvesztett udvaroncokat zárdába csukatták. De akadt számos előkelő kegyvesztett ember is, aki szabad elhatározással lépett kolostorba, hogy ott imádsággal és önmegtagadással vezekelje le eddigi életének bűneit.

A keleti szerzetesség jelentősége korszakos. A szerzetesek hősie, szinte megrendítő aszkézisének példája, biblikus esetekre emlékeztető vendégszeretetük, nevelő, tanácsadó tevékenységük, zártságukból is gazda-

gon kicsurranó jóságuk, pogányokat megbűvölő lemondásuk, a hittudomány és aszkétikus irodalom körül kifejtett munkásságuk, az eretnekségekkel szemben tanúsított szívós ellenállásuk a keresztény ókor egyik legragyogóbb fejezetévé avatja a keleti szerzetesség történetét, melynek emléke Rufinus „Historia Monachorum”-án, Palladius „Historia Lausica”-ján, Theodoretus „Historia religiosa”-ján, Cassianus „De institutis coenobiorum” és főleg „Collationes patrum” c. munkáin át vonult a középkori zárdacellák jámbor lakóinak lelkébe.

Nyugatra sz. Athanáz vitte el a keleti szerzetesség termékeny magvait. A római Aventinuson Marcella palotája lett az első nyugati coenobium (szerzet). Még egészen családias jellege volt. Az előkelő római patríciusvilág lehanyaglása idején a római világ legelőkelőbb hölgyei gyűltek itt össze egy új lelki életforma sejtelmében. Északon már Róma felé közeledtek a barbárok, amikor az Aventinus magányában új, spirituális erőforrások fakadtak. Paula, Blaesilla, Asella, Fabiola, Eustochium stb. siettek az aszkézis e szentelt hajlékába. Sz. Jeromos, aki csak nemrég tért vissza a „szír Thebais”-ból, lett középpontja, tüzelő lelke ennek az aventinusi körnek, védője a szerzetesi élet földiszének, az önként vállalt szüzességnek Helvidius otromba támadásaival és Jovinianusnak, a megugrott szerzetesnek cinikus gúnyolódásaival szemben.

A coenobita életmód, mely Nyugaton előbb a nőket gyűjtötte egybe, hamarosan a férfiak között is diadalmasan tört magának utat. Vercelliben sz. Özséb, Milánóban sz. Ambrus alapított zárdákat. Sz. Ágoston szerzetesihez hasonló fegyelembe köti hippói papjait s mint minden, amit alkotott, ezek számára szerkesztett szabályzata is átvetült a jövő századokra. Az ágostoni szabályok szerint élő papoknál (clerici regulares)

jelenik meg először a klauzura — nők elől elzárt terület — intézménye is. Sz. Ágoston gondolatát Nolásiban sz. Paulinus valósította meg.

Galliában a pannóniai sz. Márton püspök virágoztatta fel a szerzetességet. Poitiers mellett Ligugé, Tours mellett Marmoutier lett a gall aszkézis bölcsője és fellelvára. Sz. Honoratus a délgalliai partvidék szigetein telepített szerzeteseket; itt lett Lerinum hamarosan a tudomány otthona. Lerora (Ste-Marguerite) szigete, melyen idáig kígyók hemzsegték, nemsokára szentek fényétől kezdett tündökölni. E szigetekről került ki a gall püspöki kar legjava. Sz. Eucherius, Lupus, arlesi Hilarius: innen indultak útjukra. Marseille mellett a szkíta származású Cassianus alapított zárdákat: ezek közül különösen a sz. Viktor-kolostornak jutott jelentékeny szerep. Itt is nagyjából Pachomius és Bazil szabályainak szelleme érvényesült.

Hiberniában sz. Patrik népesítette be számtalan zárdával a „zöld sziget” mezőit. Ezeknek apátjai lettek rendesen egyúttal valamely ír egyházmegye püspökei is.

A nyugati szerzetesség azonban minden kiváló eredménye mellett nélkülözte még az igazán kikristályosodott, egységes szervezetet, azt, amit később rendi szellemnek neveztek. Ennek a kialakítása a következő korszakban a nyugati szerzetesség nagy patriarchájára, sz. Benedekre várt.

JEGYZETEK

44.

¹ Pallad. Hist. Laus. c. 34. ² Theodor. Lect. Hist. Eccl. 1, 18. ³ Socr. Hist. Eccl. 4, 71. ⁴ Bas. M. Reg. fus. 9, 7, 2.

45.

Az utolsó római császárok. A Birodalom belső életének elhanyaglása. A keresztény élet duzzadó erői. Örökké: „Lumen ad revelationem gentium.“

Mikor Alarich 410-ben a maga gótjait Rómába vezette és Honorius udvara kénytelen volt Ravennába futni, a nyugatrómai birodalom napjai meg voltak már számlálva. III. Valentiniánus nagy hadvezére, Aëtius pillanatnyilag Catalaunum mellett még egyszer megállította az iszonyú áradatot, mely végig akart söpörni a nyugati kultúrán s Nagy sz. Leó bölcsesége is elhajlította kis időre a baljóslatú csillagzatok Róma felé törő útját. De a rossz csillagok mégis csak visszatértek. Genserich vandál király betört Rómába és kardvágás nélkül foglalta el azt. Ezúttal Leó sem menthette meg sem az Örök Várost, sem Afrikát a pusztulástól. Avitus császár alatt elveszett Észak-Gallia. A Birodalomban teljes volt a fejetlenség. A császárok tekintélye megszűnt. A trónért pártok versengtek. Alig akadt e korban uralkodó, aki természetes halállal múlt ki. Megölték III. Valentiniánust, Petronius Maximust, Avitust, a Birodalmat okos reformokkal megmenteni akaró Maiorianust, a jelentéktelen Libius Severust.

A Birodalom területe pedig ezalatt szinte napról-napra fogy. Barbár germánok egyre nagyobb darabokat kanyarítanak le az óriási határszéli tartományokból. Ricimernek, ennek a tehetséges barbár patríciusnak a politikája tovább érlelte a belső feloszlást. Antemius, Olybrius, Glycerius, Julius Nepos császárok párhetes pünkösdi királysága után a csaknem gyermek Romulus Augustulus lett a Birodalom feje:

Róma utolsó császára, aki helyett a herul Odoaker, egy dunai hadosztály parancsnoka kormányzott. Ez 476 aug. 23-án elérkezettnek látta az időt, hogy az ifjú árnyékcsászárt félreállítsa.

Rómának meg kellett buknia. A trónon régi nagy családok férfiatlan, elpuhult maradékai ültek, semmittevésben, ázsiai romlottságban. Bitorlók küzdöttek egymással olyan tartományok birtokáért, melyeket nem tudtak megoltalmazni a barbárok ellen. A közügyeket rabszolgák, eunuchok vagy idegenek tartották a kezükben. A politika csupa cselszövés volt. A hadseregben barbár vezérek parancsoltak. A nép — nem csoda! — egy ilyen hazáért nem tudott lelkesedni.

De ez a nép maga is elfajult. „Játék és bor közt, kéjelműségben és színházak látogatásában pazarolja életét. A Circus Maximus az élete középpontja, temploma, lakása, tanácsháza.”¹ Sz. Ágoston írja, hogy az Alarich elől Karthágóba menekülő rómaiak egész napjukat a színházban töltötték.² Orosius arról panaszkodik, hogy elfelejtik a gótokat is, ha csak az aréna játékait élvezhetik.³ Salvianus megállapítása: „A nép meghal, de nevetni akar.”⁴ Mikor a barbárok pusztításai után a nép vigasztalásul színijátékokat kért a császártól, Salvianus felkiáltott: „Szerencsétlenek! Holnap fogjátok azokat rendezni? Polgártársaitok porai és csontjai fölött? Mindenki sír! És ti vétkeis gyönyöreitek között ujjongtok és újból kihívjátok Isten haragját!” Az emberek szenvtelenül nézték a dolgok rendjének felbomlását.

Ha a világtörténelemnek ezt az alkonyi hangulattát átélte ember csak a külső körülményeket vette számításba, az Egyház helyzetén is aggódhatott. A nyugatrómai birodalommal a kereszténység egyik támasza dőlt ki. A keleti császárság pedig, melyet nem ellensúlyozott többé a nyugati testvérbirodalom, vég-

Szent Péter ősi bronz szobra; legvalószínűbb feltevés szerint eredeti római szobor, később ráillesztett fejjel.

érvényesen közeledett a szakadáshoz. A görögök készültek elhagyni az atyai házat.

De akik a dolgokba mélyebb bepillantást tettek, láthatták, hogy az az Egyház, mely gyöngye földi eszközökkel, szegényes emberi szervezetekkel, állandó támadások között is kiküzdötte a maga önállóságát, fenn is tudja azt tartani és meg tudja majd védelmezni újabb támadások ellen. A kereszténységnek eddig aludni látszó, belső erői felébredtek. Pápák és püspökök, zsinatok és hittudományi iskolák, valamint a kor legfényesebb szellemei abban versenyeztek, hogy ami rossz és beteg, kiirtsák és ami jó és üdvös, elplántálják. Kicsinynek látszó kezdetekből hatalmas intézmények fejlődtek. Az egyszerű aszkéta-életből, a világból eltűnni vágyó remetek életstílusából kivirágzott a szerzetesi intézmény, melybe ezerszámra özönlöttek tökéletességre vágyó lelkek és amelyek utat készítettek sz. Benedek küszöbön álló nagy művének. Az evangélium szava nyomán a keresztény felebaráti szeretet nagyszerű intézményei és vonzó életpéldák tízezrei jelentek meg. A hit védelmében, a katolikus igazságok kifejtésében: a Szentháromság titkának, a megtestesülés csodájának magyarázatára, az Egyház mibenlétének, az ember üdvözülése és a bűn és kegyelem problémájának megvilágítására a katolikus hittudomány ragyogó szintézisét kiépítő mesterművek születtek. Katakombák sötét folyosói fölé szent-bazilikák klasszikus vonalai bontakoznak ki aranyos, márványos ragyogásban. A természetfölötti cél mindinkább megdicsőítette a természetes kereteket, a nélkül, hogy a természet törvényeinek normális folyását megakasztotta volna.⁵

Az Egyház hajóját ingathatatlan eréllyel kormányozták a pápák. I. Szilveszter nem ijedt meg az arianizmustól, Liberius szembeszállt Constantiusszal, Dama-

zusnak nem imponált Valens zsarnoki politikája, I. Ince tiltakozott a Chrysostomust üldöző bizánci ármány ellen, I. Celesztin nem kötött kompromisszumot Nestoriusszal és a háta mögött álló hatalmasokkal, nem alkudozott Pelágiusszal és leintette a szemipelagiánusokat. I. Leó letörte a monofiziták támadásait, hős lélekkel nézett szembe Attilával és Genserichhel: Simplicius megvetette Acacius patriarcha császári oltalom alá búvó, hiú céljait.

A pápaság vezető tekintélye mind félreérthetlenebb kifejezésre jutott. Hiszen a tömérdek eretnek-zavar után, egy Arius kísérletei után, az ariánusok szektákra bomlása után, Constantius, Valens és II. Theodózius cezaropapista törekvései után, Nestorius és alexandriai sz. Cirill, Dioscorus és sz. Flavianus harcai után, a nyugati nagy teológiai viták után ugyancsak nem kellett sokat bizonyítani, hogy az emberiség nem teremtheti meg maga a vallási útjait s hogy vezető középponti kormányzat nélkül csak sötétben tapogatózás lehetséges. A 4. és 5. század egyháztörténelme ezt az üldözések kálváriás századaiból kikerült, a tévedések elleni harcokban megedződött, biztos fejlődésű, óriási vitalitású, független és csalatkozhatatlan Egyházat mutatja be, mely szilárd kézzel kincsekként tartja kezében azokat a normákat, távlatokat és irányelveket, melyeket az Isten Igéje Galilea dombjain, a Jordán völgyében, Kafarnaum zsinagógájában és Jeruzsálem falai alatt a világba állított, és amelyeknek ragyogását a világtörténelmen át való vándorlásuk nem hogy nem csökkenti, hanem még tündöklőbbé, még tisztábbá s még éltetőbbé teszi. Ezt a tartalmat fenntartani, megőrizni és a kor nyelvére lefordítani: ez az Egyház állandó feladata. Egy feladat, amelyre a cselszövésekbe, ravaszkodásokba és gyűlölködésbe vésző eretnenségek nem vállalkozhattak.

Bizánc cezaropapizmusa mankón járó, gyámság alatt tartott, gyöngé egyházat akart kiformálni — talán egyelőre névleg még a pápa alatt, valójában a császár és kegyencei árnyékában állót. Az eretnekek félszemű, sántító, béna egyházat akartak. De az Egyháznak nem volt szabad ilyené lennie, mert így meghalt volna. Meghalt volna mint a Római Birodalom. És éppen azért, mert nem lett ilyen, azért tudott a történelem legfontosabb tényezőjévé emelkedni, azért tudott katakombákban és bazilikákban, thebaisi remetelakásokban és zsinati gyűléstermekben át és túl — végtelen magasságokig nőni, ezért tudott tudományok számára világító torony lenni, ezért tudott művészeteket ihletni, jogot alkotni és bátran hirdetni és az egész szellemi élet fellegvárává, Grál-erődjévé magasodni.

Az élet, mely elhagyta a birodalom testét, egyre erősebb ritmussal ömlött az Egyházba. Az események hősei — nemcsak egyháztörténelmi, hanem világtörténelmi jelentőségben is — Konstantin után többé nem a császárok, nem is a barbár királyok vagy vezérek; ezek lehettek esetleg az események hóhérai, Isten ostorai, kultúrák pusztítói, de nem hősök. Ennek a kornak a hősei az Egyház nagyjai: egy Athanáz, egy Remete sz. Antal, egy Bazil, Aranyszájú János, Cirill, Ambrus, Jeromos, Márton, Ágoston, Leó.

A zsidó és a pogány vallási rendszerek egy-egy népre, egy-egy fajra voltak építve. Ezt fel kellett váltani a katolicizmusnak: az egyetemességnek. Katolikus annyi mint: nagy, átfogó, egységes, egyetemes. A „Lumen ad revelationem gentium” — „Világosság a pogányok megvilágosítására”⁶, nemcsak Jerikóig és Kafarnaumig világított. Az egész világot kellett beragyognia. Rómának általa a lelkek hazájává kellett lennie, a lelkek világhatalmává, az Úr nagy birodalmává, mely miután magába fogadta a helléneket és rómaiakat,

ölölő karjai közé vonhatta az új és friss erejű népeket is, melyek a 4. század eleje óta egyre nagyobb erővel, egyre határozottabb élniakarással törtek elő a Birodalom határai mögül.

Roppant feladatok, amelyekre hatalmas, belső felkészültségre volt szükség! Nem csoda, ha már ennek a kornak messzenéző lángelméi megdöbbenő lelkesedéssel néztek az Egyháznak e páratlan feladatai s belső hivatottsága elé.

„Az Egyház — mondta Aranyszájú sz. János az Eutropius elfogatása alkalmával mondott beszédében — semmihez sem hasonlítható. Nincsenek védőfalai és mégis még az ördögök sem árthatnak neki. Hányan támadták már és mentek maguk tönkre! Az Egyház az egek fölé nő: ez az ő nagysága. Annál inkább győz, mennél szilajabb háborút viselnek ellene. Annál ragyogóbb, mennél gyalázatosabban bánnak vele. Sebeket kap, de sohasem hal bele. Hullámok zúgják körül, de sohasem merül el. Viharokat szenved át, de hajótörés sohasem éri. Küzd, de soha el nem bukik . . . Nem öregszik, örökké ifjú marad.”

Egy világkolosszus nehezedett rá sokáig az ifjú kereszténységre, annak pápáira és püspökeire. Most ez a kolosszus megdőlt s az Egyház új bizalommal nézhetett egy új korszak: a népvándorlás korának rá váró gigászi feladatai elé.

JEGYZETEK

45.

¹ Ammian. Marc. Lib. 28. ² De civ. Dei. I. 32. ³ Oros. Lib. apol. c. Pel. 28. ⁴ Salv. De gub. 1, 6. ⁵ V. ö. Hergenröther, Kirchengeschichte I. 759. ⁶ Lk. 2, 32.

T Á R G Y M U T A T Ó.

- Abdas 83.
 Abesszinia 36. l. Etiópia.
 Acatius 45, 59.
 Advent 249.
 Aedesius 84.
 Afrahat 188.
 Agoston, sz. 7, 76, 97, 105, 107 k.,
 121, 123—131, 189, 198—216.
 Aizanas 84.
 Alarich 113 k.
 Albiak 109.
 Aldoás 244 k.
 Ambrosiaster 193.
 Ambrus 57, 68, 76, 79 k., 90,
 190 k.
 Ammianus Marcellinus 66.
 Ammonius 252.
 Amphilochius 76.
 Anarchisták 106 k.
 I. Anasztáz 95, 115, 135.
 András, samosatai 49.
 Anicia 77.
 Anomoios 51, 59, 73.
 Antal, remete 40, 55.
 Anthimus 186.
 Antidikomarianiták 139 k.
 Apiarius 95.
 Apollinaris 64, 99 k., 180.
 Apollinarizmus 22, 99 k., 109.
 Apostoli konstitúciók 186.
 Apostoli Szék, I. Pápa, Róma.
 Arbogast 81.
 Arcadius 113, 183.
 Archidiákonos 231.
 Archipresbyter 231.
 Ariánizmus 82, 85 k., 89, 117 k.
 I. Arius.
 Aristotelizmus 75.
 Arius 19—42.
 Arzénus 39 k.
 Asterius 75.
 Aszkézis 92, 251 k. l. szerzetes-
 ség.
 Asztrológia 110.
 Athanáz 20, 24, 27, 29, 35—74,
 84, 97, 169 kk.
 Aterbius 133.
 Athaulf 114.
 Attila 156 k.
 Audius 141.
 Auxentius 186.
 Axum 84.
 Aërius 140.
 Aëtius 56, 75.
 Babai 154.
 Balkán 85, 88 k.
 Baradaj Jakab 188.
 Barsumas 154, 159, 164.
 Basilica Liberiana 77.
 Bazil, ancyrai 57, 73, 173.
 Bazil, Nagy 62, 74 k., 97, 173 k.,
 255, 258.
 Benedek 77 k.
 Bérnálás 240.
 Bíraskodás 223.
 Bizánc, I. Konstantinápoly.
 Bogumilek 109.
 I. Bonifác 95.
 — helytartó 214.
 Bűnbánati fegyelem 32, 65, 246
 kk.
 Caecilianus 104.
 Caestius 128, 147, 218, 258.
 Caesarius, arlesi 130 k.
 Candidianus 150.
 I. Celesztin 96, 129, 147.
 Cezaropapizmus 43 k., 53 k.
 Chorepiscopus 231.
 Chrysaphius 162 k.
 Circumcelliók 106, 112.

- Cirill, jeruzsálemi 76, 179.
 — alexandriai 125, 145 k., 171 k.
 Claudianus Mamertus 220.
 Constans 43, 48, 51 k.
 Constantia 25, 34.
 Constantius 5, 43, 45, 51 k., 54,
 57, 60 k., 114 k.
 Crispus 13, 42.

Damazus 37 k., 78 k., 89—92, 194.
Dekretále 92.
Dénes, milánói 53.
Didymus 76, 97, 171.
Diodorus 76, 101 k., 153, 180.
Dioskorus 158 k.
Dogmafejlődés 8 k., 15.
Dokéták 19.
Domnus 160 k.
Donatizmus 14, 48, 63, 103—108,
 207.

Ebioniták 19.
Edessza 187.
Efrém 76, 188.
Egyházatya 6 k., 16 k., 167 kk.
Egyház, Ágostonnál 207.
 — jogi helyzete 221 kk., 224.
 — vagyona 225.
Egyházmegye 229.
Epiphanius 57, 76, 132—137,
 179 k.
Ereklyetisztelet 104.
Etiópia 84.
Eucharistia, I. Oltáriszentség.
Eucherius 258.
Euchiták 140.
Eudoxia 182, 186.
Eudoxius 37, 72.
Eulalius 95.
Eunomius 56, 73, 75.
Eusebius, nikomédiai 20, 24 k.,
 28 k., 38 k., 44—48, 61 k.
 — caesareai 30 k., 34, 43, 132,
 174, 178.
 — eunuch 54.
 — vercelli-i 68, 257.
Eustathius 27, 29, 37 k., 57, 140,
 180, 255.

Eutherius 96.
Eutropius 182.
Eutyches 157 kk.
Evagrius 37, 170.

Fausta 42.
Faustus 130, 219.
Félix, ellenpápa 56.
 — aptungai 104 k.
 „Filioque” 98 k.
Flavianus 76, 153 k.
Fruventius 36, 84.
Fulgentius 130.
Fullo Peter 164.
Fülöp, Sidei 187.

Galla Placidia 162.
Gallus 62.
Gelasius 123.
Gennadius 219.
Genserich 96.
Georgius 67.
Gergely, Naziánzi 29, 44, 62,
 75 k., 97, 175 k.
 — Alexandriai 45.
 — Nyssai 75 k., 97, 176 k.
 — Világító 84.
Germánok 113.
Gnoszticizmus 19, 109 k.
Gótok 85.
Gratianus 79 k., 108.
Gyermekkereskedés 90.
Gyónás 248.
I. Gyula 44, 46—49.

Helladius 96.
Helvidius 91, 195.
Hierarchia 232.
Hilarion 254.
Hilarius, arlesi 166, 258.
 — poitiersi 8, 54 k., 60, 76, 129,
 189.
Hitvallás, apostoli 97.
 — Athanáz-féle 98.
 — niceai-konstantinápolyi 97 k.
Homília 242.
Homoiusios 8, 51, 56, 73.

- Homousios 8, 31, 52, 56 k., 58 k., 73.
Honoratus 258.
Honorius császár 90, 113 k.
Hosius 25, 27, 31, 48, 54 k., 58, 109, 227.
Húnok 166.
Húsvét 250.
Húsvét-vita 32.
Hyginus 110.
Hymnuszköltők 246.
Hypatius 27.
- Ibas 153.
Ige 51., I. még Logos
Ilona 37.
I. Ince 95, 115 k., 122.
Ischyra 39.
Isten-anyja 142—149.
Istenember 142 k.
„Isten Országa” 205.
Itala-fordítás 91.
Ithacius 110 k.
I. Izdegerd 83.
Izidor 133 k., 147, 172.
Izsák, örmény érsek 84.
- Jakab, nisibisi 26.
Jamblichos 62.
János, Aranyszájú 76, 95, 112, 135, 181.
— antiochiai 147 k.
János, Cassianus, I. Cassianus.
János és Pál 63.
Jeromos 37, 55, 76, 91 k., 95, 121, 133, 193 kk., 254.
Jeruzsálem 236.
Jovianus 71.
Jovinianus 196.
Julianus Apostata 5, 60—71, 107.
— aeculanus 122, 210 k.
— chios 165.
Julius, puteolii 160.
Justina 80.
Juvenius 109, 198.
- Kánonok 238.
Karthágó, I. zsinat.
- Katakombák 90.
Katharok 109.
Katolikusüldözés 45, 55, 67, 74 k., 106 k.
Kegyelemtan 125 k.
Keresztényüldözés 61—64, 83.
Kereszttség 238.
Kolliridiánusok 139 k.
I. Konstantin, Nagy 5, 12—43, 222 k.
II. Konstantin 41, 43 k.
Konstantinápoly 13 k., 32, 40, 46, 93 k., 182, 235.
Közös élet, I. Szerzetesség.
- Lactantius 13.
Leontius, antiochiai 20.
— caesareai 27.
I. Leó, Nagy 96, 155 kk., 220.
Lerora 258.
Libanius 61 k.
Liberius 44, 53 k., 56 k., 68, 73, 77 k.
Licinianus 42.
Licinius 12 k., 25, 42.
Ligugé 258.
Liturgia 241, 245.
Logos 21, 28, 30.
Longobardok 86.
Lucianus 20 k., 22.
Lucidus 219.
Lucifer, cagliari 37, 53, 60, 68.
Luciferiánusok 68, 91.
Lucilla 104.
Lupus 258.
- Macedonianizmus 21, 97 k., 101.
Macedonius 48.
Magnentius 43, 52 k.
Majorinus 104.
Makárus 39 k., 170, 252.
Manicheizmus 19, 108 k.
Marcell, ancyrai 27, 29, 41 k., 46, 51, 131 k., 173.
Marcianus 163.
Marcion 110.
Mardonius 61.
Mária Sz. 146 k., 249.

- Maris 20.
 Marius Mercator 218.
 Márk, calabriai 27.
 — pápa 44.
 — arethusai 66.
 — memphisi 109.
 Marmoutier 258.
 Márton, toursi 111.
 Martyrius 164.
 Massilianusok 128.
 Maximus, trónbitorló 80, 111.
 — turini 219.
 Megigazulás 125 k.
 Melánia 77, 134, 254.
 Melchiades 14, 105.
 Meletius 28, 32, 38, 97.
 Memnon 151.
 Mensurius 103.
 Messzaliánusok 140.
 Metropolita 229.
 Migne 169.
 Miklós, myrai 27.
 Mise 240 kk.
 Mithras 62.
 Monika 192, 199.
 Monofizitizmus 84, 100.
 Montanizmus 19.

 Nagyböjt 249.
 Nektarius 182, 247.
 Nesztóriánizmus 22, 83, 96, 142.
 Nicasius 27.
 Niketas 193.
 Nisibis 83.
 Nitria 136, 252.
 Novatianizmus 32, 46.
 Női szerzetesség 77, 92.
 Nőtlenység 233.

 Odoaker 260.
 Oltáriszentség 240, 244.
 Olybrius 77.
 Optatus 58, 107, 197.
 Origenes 11, 17, 20, 132—139.
 Orosius 11, 196 k.

 Örmények 84 k.
 Ösbün 124, 209—212.

 Özséb, I. Eusebius.

 Pachomius 132, 253 k., 258.
 Pacianus 197.
 Palladius 187.
 Pál, Sz.-bazilika 94.
 — neocaesareaai 26.
 — samosatai 57.
 Pápa, felsőbbsege 46, 50, 54,
 78 k., 89, 93, 95, 99, 116 k.,
 155, 228 kk.
 — tévedhetetlensége 57 k., 89.
 — vikáriusa Keleten 93.
 Paphnutius 26.
 Papképzés 232.
 Parmenianus 107.
 Pastor 111.
 Patriarchátusok 234.
 Patrik 258.
 Patroclus 95.
 Patrologia 168.
 Paula 77, 134, 194, 254.
 Paulinus 37 k., 133 k., 198, 258.
 Pelagianizmus 22, 95, 116, 119 k.,
 127 k., 210.
 Pénz 13.
 Perzsák 83 k.
 Péter, Chrysologus 219.
 — Sz.-templom 54.
 Photinus 41, 51, 57.
 Photius 98 k.
 Pistus 45.
 Platon 75.
 Plébános 231.
 Pneumatomachusok 97.
 Pogányság 12 k., 17 k., 23, 43 k.,
 61, 81.
 Potamon 26.
 Praescientia 126.
 Predestináció 126 k., 131, 213.
 Prédikáció 241.
 Priscillianus 109 k.
 Proklus 144.
 Prosper 129 k., 217.
 Proterius 164.
 Prudentius 109, 197.
 Pulcheria 147, 162.
 Püspök 50.

Püspökválasztás 229 k.
Pyreion 83.

Remeték 251 k.
Rhadagais 113.
Rhetorius 139 k.
Ricimer 259.
Róma 13 k., 46, 48, 64, 77 k.,
94, 117 k.
Római birodalom 5 k., 11 k.
Római egyház elsősege, l. Pápa.
Roma Nova, l. Konstantinápoly.
Romulus Augustulus 259.
Rufinus 57, 75, 95, 133 k., 196 k.,
254.

Quodvultdeus 218.

Sabellianizmus 96 k., 109.
Salvianus 219.
Sándor, alexandriai 23 k., 27.,
29, 35.
— konstantinápolyi 41 k., 255.
II. Sapor 83.
Sardica 50 k.
Saturninus 54.
Schenute 172.
Secundus, ptolémaiai 24.
Sedulius 220.
Seneca püsp. 123.
Serapion 55, 97, 171.
Sidonius Apollinaris 220.
Simeon 254.
Sirianus 67.
Siricius 92—94.
Sirmium 52 k.
III. Sixtus 96, 152.
Sketis 252.
Sokrates 187.
Sozomenus 57, 62, 187.
Spiridion 27.
Stilicho 113.
Stiliták 254.
Studion-kolostor 255.
Sulpicius Severus 58, 110, 197.
Symmachus 80.
Synesius 172.

Szabadakarat 124, 213.
Szegénygondozás 65, 77.
Szemipelagiánusok 128 k. 212.
Szentháromság 17, 20, 31.
— Arius szerint 21, 28.
— Priscillianus szerint 110.
— Sabellius szerint 96 k.
— Ulfilasz szerint 86.
Szentírás 64, 86, 91 k., 194.
Szerzetesség 65, 74, 77 k., 111 k.,
214, 251 kk.
I. Szilveszter 14, 25, 27.
Szubordináció, l. Szentháromság.

Taurus prefektus 58.
Templom 12 k., 43 k., 47, 80 k.,
85, 225.
Teológiai iskolák 168.
Theodoretus 149, 158, 162, 185 k.
Theodorus, mopsuestiai 102, 119,
142 k., 153, 184 k.
Theodotiánusok 19.
I. Theodózius, Nagy 5, 81 k.,
88—90, 182, 190.
— II. 159, 161.
Theognis 20, 34.
Theonas 24.
Theophilus 85, 133, 180, 182.
Theotokos, l. Isten-anyja.
Tertullianus 17.
Timotheus Ailurus 164.
Tiridates 84.
Tomos 159, 161.
Történetírók 186.
Tropárok 186.
Tudományos élet 162 k.

Valens 58, 72 k., 173 k., 256.
I. Valentinianus 71.
II. Valentinianus 79 k.
III. Valentinianus 115, 162.
„Vallomások” 204, 216.
Vándalok 166.
Vasárnap 12, 90, 249.
Vigilantius 196.
Vigília 245.
Vince, capuai 25, 53.
— lerini 17, 98, 105, 130, 219.

- Vitális 128.
 Vitus 25.
 Vízkereszt 249.
 Vulgata 194 k.
- Wulfila**, l. Ulfilasz.
- Új Róma, l. Konstantinápoly.
 Ulfilasz 85 k.
 Unio hypostatica 149.
 Ursacius 51 k., 58.
 Ursinus 78.
- Ünnepek 248.
- Zene, egyházi 246.
 Zeno 153.
 Zozimus 95, 122.
 Zsidóság 17, 65 k., 79.
 Zsinat 8, 16 k.
 — alexandriai 148.
 — antiochiai 51 k.
 — arlesi 52 k., 106.
- „álló” 238.
 — béziers-i 55.
 — chalcedoni 162 kk.
 — diospolisi 121, 210.
 — efezusi 149 kk.
 — egyetemes 236 k.
 — elvirai 233.
 — karthágói 107, 121 k.
 — I. konstantinápolyi 97.
 — milánói 106.
 — niceai 25—33.
 — II. orangei (arausicum)
 130 k.
 — plenáris 237.
 — riminii 58 k.
 — római 46 k.
 — sardicai 48.
 — sirmiumi 52 k., 56.
 — seleucia 59 k.,
 — tartományi 237 k.
 — tirusi 39 k.
 — „Tölgyes” 138.
 — „zsivány” 162.
 Zsolozsma 246.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezető	5
Első fejezet: Nagy Konstantin és az ariánizmus kezdetei	11
Második fejezet: Az ariánizmus diadalai	34
Harmadik fejezet: Az ariánizmus bomlása. A pogány visszahatás kísérletei	50
Negyedik fejezet: A pogányság és az ariánizmus együt- tes bukása	71
Ötödik fejezet: Harcok a Szentlélek istenségének kér- dése körül. A christológiai küzdelmek kezdetei .	88
Hatodik fejezet: A negyedik század nyugati eretneksé- gei: donatizmus, priscillánizmus	103
Hetedik fejezet: A barbár világ kezdetei. Pelágiániz- mus. Origenista harcok	113
Nyolcadik fejezet: A nesztoriánizmus	142
Kilencedik fejezet: Nagy sz. Leó pápasága. A mono- fizita harcok	155
Tizedik fejezet: A keleti egyházatyák és teológiai iskolák	167
Tizenegyedik fejezet: Nyugat írói és egyházatyái . .	189
Tizenkettedik fejezet: Az Egyház belső élete a nagy egyházatyák korában	221
Tizenharmadik fejezet: A szerzetesség eredete és első fejlődése	251
Befejezés: A nyugatrómai birodalom bukása	259
Tárgymutató	265

